

JURAJ LOKMER

SENJ, USKOCI I BURA U PUTOPISU SIR THOMAS GRAHAM JACKSONA S KRAJA XIX. STOLJEĆA ¹

Juraj Lokmer
Omladinska 1
HR 51000 Rijeka

UDK: 94(497.5 Senj):821.111-992
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2009-11-12

Tijekom povijesti veliko je zanimanje putopisaca za Senj, što govori o važnosti grada i luke te zaleđa koje je Senju gravitiralo. U XIX. stoljeću pojačano je zanimanje engleskih putopisaca za istočnojadransku obalu. Motivi njihova putovanja su različiti: od upoznavanja "egzotičnih" krajeva, otkrivanja nepoznate europske kulturne baštine, pa sve do snimanja stanja i odnosa političkih snaga nakon kolapsa susjednoga Turskoga carstva i jačanja samosvijesti slavenskih naroda na području Austro-ugarske monarhije. Britanski arhitekt, povjesničar, konzervator i pisac Sir Thomas Graham Jackson (1835-1924) putovao je 1882., 1884. i 1885. godine istočnojadranskom obalom od Grada i Akvileje do Boke kotorske i Cetinja i dokumentarnom preciznošću opisao ljude i krajeve (riječju i slikom), bilježio arhitektonske spomenike, povijesne događaje i prirodne fenomene. To je objavio u kapitalnom djelu: *Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cetigne in Montenegro and the Island of Grado*, koje je 1887. godine tiskano u Oxfordu. Jacksonov opis Senja i podvelebitske obale sve do Karlobaga oskudan je, posebno u usporedbi s opisima dalmatinskih gradova i kvarnerskih otoka. Njegovo zanimanje za Senj zasnovano je na povijesnim izvorima o senjskim uskocima, u prvome redu onim mletačkim, njegov putopisni opis Senja je u sjeni velikoga priloga o povijesti uskoka. U tome opisu uskočke povijesti Jackson ne donosi ništa novoga, već samo osvježuje i aktualizira izvore iz kojih crpi podatke, a sada je sve to u novoj funkciji istočne politike britanske imperije. Međutim, njegovi opisi, ako se odbace povijesno-politički komentari, sadrže dragocjene podatke i svjedočanstva o tim krajevima i ljudima, čime se dobiva uvid u poglede i mišljenje drugih, tj. stranaca. To je dokumentacija koja je autoritetom izuzetne Jacksonove ličnosti oblikovala javno mnijenje engleskoga govornoga područja i šire. Danas su ti stavovi i mišljenja mnogima možda čudni, jer su povijesno neutemeljeni,

¹ Odabrane dijelovi Jacksonova putopisa, koji se odnose na Kvarner, Velebitski kanal, Senj, uskoke i buru preveo je autor ovoga rada.

nekima nerazumljivi i neprihvatljivi, ali su to stavovi koji su znatno utjecali na političke odluke anglosaksonske zemalja, u prvome redu Velike Britanije krajem XIX. i tijekom XX. stoljeća, a što se može prepoznati i danas u politici i mnogim postupcima tih država. U ovome radu se nastoji dati uz prijevod dijelove Jacksonova putopisa, koji se odnose na Kvarner, grad Senj, podvelebitsku obalu sve do Karlobaga (bez kvarnerskih otoka), i na povijest senjskih uskoka, i uvid u epohu, okolnosti nastanka ovoga putopisa kao i komentari i objašnjenja, tj. što kompleksniji osvrt, čime se omogućava bolje razumijevanje ovoga Jacksonova djela.

Cljučne riječi: Senj, Jablanac, Karlobag, Velebitski kanal, senjski uskoci, bura, T.G. Jackson

Uvod

Zanimanje Britanaca za istočnojadransku obalu posebno je povećano tijekom XIX. stoljeća kada je objavljeno niz putopisnih knjiga u kojima se na vrlo minuciozan i znanstveni način opisuju krajevi i zemlje na istočnoj obali Jadrana, - poneki od njih posjećuju grad Senj i podvelebitsku obalu sve do Karlobaga - navode najvažnije podatke iz povijesti, opisuju običaje, istražuju podrijetlo stanovnika, opisuju vjerske prilike, kulturne spomenike i političke čimbenike, te iznose o svemu tome vlastite poglede i prosudbe. Koriste skoro sve do tada dostupne literaturne izvore, a podatke prikupljaju i u razgovorima s odličnicima, državnim službenicima, svećenicima, umjetnicima, pa i običnim ljudima iz puka. Na osnovi toga donose zaključke, formiraju stavove, a sve opet pod utjecajem stavova i interesa društvene grupe, odnosno političke elite i sustava zemlje iz koje dolaze. Time se ne samo kod čitatelja već i kod službenih krugova Velike Britanije formiraju stavovi i mišljenja o ovom dijelu Europe, tada najvećim dijelom u sastavu Habsburške monarhije za koju se zna da nije bila po volji britanske politike. Prikaz britanske putopisne literature, koja obrađuje hrvatsku obalu Jadrana,² odnosno prikaz opisa grada Rijeke i okolice sve do Senja i južnije, u britanskim putopisaca do 1868. godine je u hrvatskoj literaturi u zadnje vrijeme dobro obrađen i prikazan.³

Sir Thomas Graham Jackson

U prvoj polovici osamdesetih godina XIX. stoljeća istočnojadransku obalu je posjetio i opisao Sir Thomas Graham Jackson (1835-1924), arhitekt, umjetnik, pisac, povjesničar i ugledni sveučilišni profesor. Rođen je u Londonu, školovao se je u Brighton Collegu i Wadham Collegu. Radio je kao neovisni arhitekt od 1862. godine pa sve do svoje smrti. U svojoj dugoj karijeri proslavio

² S. WILD – BIĆANIĆ, 2006.

³ V. KOSTIĆ, 2006.

se je kao projektant zgrada, dizajner namještaja, predmeta od stakla i srebra, a bio je uključen u reformu obrazovanja, povijesna istraživanja i zaštitu spomenika kulture. Najveći dio svoga života je posvetio arhitekturi zgrada za obrazovne ustanove (Giggleswick i Brighton College). Radio je na projektiranju i izgradnji crkava (kapela u University of Wales, Lampeter). Sudjelovao je na projektiranju i izgradnji mnogih koleđa u Oxfordu (Brasenose, Lincoln, Balliol, University Examination Schools i drugi) gdje je bilo potrebno veliko znanje i poznavanje arhitekture kasnoga XVI. i XVII. st. ("Most uzdisaja" na New College Lane u Oxfordu, najveći dio Hertford Collega, Brasenose College i Examination Schools). Projektirao je i izgradio mnoge zgrade u Cambridgeu (Pravna knjižnica i škola, Arheološki muzej i Psiholgijski laboratoriji). Njegovo su djelo i nove zgrade najvećih engleskih škola (Eton, Harrow, Rugby i Westminster). Izgradio je mnogo novih kuća i veliki broj pregradio i dogradio. Kao posebno kvalitetan povjesničar i konzervator restaurirao je na desetke kuća i crkava (Sv. Marija u Oxfordu). Proslavio se je planirajući i nadzirući (1905 – 1912) konzervatorsko – restauratorski zahvat na katedrali u Winchesteru, najvećoj katedrali u Engleskoj čiji najstariji dijelovi kripte datiraju u rano XII. st. Osim što je bio sveučilišni profesor, akademski i umjetnički autoritet, bavio se izdavaštvom, bio je i antikvar, mnogo je putovao i bio je profilirani pisac visokoga standarda. Autor je mnogih djela iz raznih područja svoga širokoga djelovanja,⁴ a u svojim osamdesetim godinama je napisao za zabavu svojoj obitelji i svojim prijateljima zbirku od šest priča o duhovima (*Six Ghost Stories*, London 1919.). Za svoje djelovanje Jackson je primio mnoge počasti i nagrade, a 1913. godine imenovan je barunom od Eagle House in Wimbledon u grofoviji Surrey.

U svjetskoj javnosti su posebno zapaženi Jacksonovi putopisi, opisi Bliskoga istoka i nekih krajeva na Balkanskom poluotoku⁵ i uz

⁴ 1883. god.: *Wadham College, Oxford, its fundation, architecture and history, with an account of the family Wadham*; 1897. god.: *The Church of St. Mary Virgin, Oxford; The Libraries of the Middle Ages*; 1906. god.: *Reason in Architecture: Lectures delivered at the Royal Academy of Arts in the Year 1906*; 1913. god.: *Byzantine and Romanesque Architecture*, Cambridge University Press; 1915. god.: *Gothic Architecture in France, England and Italy*; 1917. god.: *A Holiday in Umbria: With an Account of Urbino and the Cortegiano of Castiglione*; 1920. god.: *Byzantine and Romanesque Architecture*; 1922. god.: *The Renaissance of Roman Architecture in 3 vol.*; 1923. god.: *Memories of Travel*, The University Press (Cambridge); 1925. god.: *Architecture, From Greece to the Renaissance*. (ISTRINET - Jackson)

⁵ Tek 1923. god. objavio je knjigu pod naslovom *Memories of Travel*, The University Press (Cambridge) u kojoj opisuje sljedeće krajeve: Dauphiné (Francuska), Lago Maggiore/Borromejske otoke, Veneciju /Colli Euganei kod Padove, Assisi, Dolomite, Dalmaciju, Bosnu/Hercegovinu, Solun i Istanbul. (ISTRINET – Jackson)

istočnojadransku obalu. Putujući Europom, a u tri navrata (1882., 1884. i 1885.) Jackson je proputovavši istočnojadranskom obalom u bilježnicu bilježio svoja iskustva, skice i vodio dnevnik. Fasciniran je krajolicima, spomenicima i umjetničkim djelima i u područjima koji su danas sastavni dio Republike Hrvatske, a sve je to objavio u knjizi od tri dijela *Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cetigne in Montenegro and the island of Grado*, Oxford, 1887. Tu detaljno opisuje riječu i slikom, jer knjige sadrže autorove crteže crkava, njihove unutrašnjosti, kapitele stupova, trgove, sve ono što ga je ne samo kao povjesničara, arhitekta i konzervatora, već i kao pripadnika britanske društveno - političke elite moglo zanimati. Opisao je sve što je bilo poznato u arhitekturi Dubrovnika,⁶ Dalmacije, Istre⁷ i jadranske obale. Svaki dio, tj. svaka knjiga ima više od 400 stranica, a u trećem dijelu - knjizi opisao je sjevernojadransko područje, grad Rijeku, Primorje do Senja i Karlobaga, te sjevernojadranske otoke. U Zadru, gradu koji je Jacksona osvojio svojom skladnošću i specifičnošću miješanja naroda i običaja, gradske i crkvene vlasti su ga zamolile da izradi projekt zvonika katedrale, koji je još od XV. st. bio tek u temeljima. Projekt zvonika zadarske katedrale je izradio pod utjecajem bečkih konzervatora u romaničkom stilu, a zvonik je izgrađen 1893. godine.⁸ Ovo njegovo putopisno djelo istočnojadranskom obalom je imalo veliki odjek u svijetu. Tim izdanjem je istočnojadransku obalu približio Europi, a mnogi su čitajući te putopise odlučili i proputovati⁹ tim krajevima kako bi upoznali tu skrivenu i ovim putopisom otkrivenu ljepotu, posebnost, šarm, napose Dalmacije, toga zaboravljenoga dijela Europe, bogata antičkom baštinom, klasičnom ljepotom gradova i spomenika, posebno iz razdoblja romanike, gotike i renesanse.¹⁰ To djelo u tri knjige, koje je po svojem sadržaju i kvaliteti

⁶ Još 1885. god. je objavio knjigu Ragusa. *Il palazzo rettoralle; il duomo; il reliquiario del teschio de S. Biagio*.

⁷ Njegove tekstove o Istri koristila je *Encyclopedia Britannica*. (ISTRINET - Jackson)

⁸ I. MARDEŠIĆ, 1993, 11-23.

⁹ Tako je i engleski slikar i pisac Frederck Hamilton Jackson (1848–1923) proputovavši istim putem kao i T.G. Jackson objavio 1908. god. u Londonu knjigu *The Shores of the Adriatic, the Austrian side, the Küstenlande, Istria, and Dalmatia* u kojoj se nalazi mnogo crteža (grafika) i fotografija naročito ljudi, krajolika i spomenika kulturne baštine. Engleskinja mrs. Russell Barrington potaknuta knjigom T.G. Jacksona proputovala je u proljeće 1911. god. južnom Italijom, Grčkom, Bokom kotorskom, Dalmacijom i preko Rijeke i Voloskoga otišla u Trst, Grado, Akvileju i Veneciju. Svoje dojmove je iznijela u knjizi *Through Greece and Dalmatia, A Diary of Impressions Recorded by Pen & Picture*, koju je objavila u Londonu 1912. god. Ovdje ne treba zaboraviti i krstarenje engleskoga kralja Edwarda VIII. s gospodom Simpson jadranskom obalom u kolovozu 1936. god. na što su ih najvjerojatnije potakli i Jacksonovi opisi istočnojadranske obale.

¹⁰ I. MARDEŠIĆ, 1997, 157-158.

daleko više od turističkoga vodiča kakva poznaju današnji naraštaji, pisano je ugladenim jezikom biranih riječi i britka izričaja i otmjenim stilom eseja, a donosi povijesne i zemljopisne podatke i prosudbe, umjetnički doživljaj i likovnu kritiku. To je svojevrsni arhitektonsko - konzervatorski dokumentacijski priručnik i specifična povijest umjetnosti,¹¹ ali i politički gledano sažeti pogled pripadnika britanske elite na cjelokupnost stanja područja kojim autor putuje. Može se reći da je to ujedno i najkompletniji opis materijalnoga, kulturnoga i duhovnoga stanja tih zemalja toga vremena viđeno očima stranca. Isto tako se može ustvrditi da je to djelo vjerojatno pisano prema narudžbi za određenu svrhu. Sasvim je sigurno da je ono neposredno djelovalo na javno mnijenje, na stavove ne samo kulturne već i političke elite Velike Britanije, a posredno i na budućnost opisanih krajeva, zemalja i njihovih stanovnika kroz politiku dotične i drugih država – imperijalnih sila. U Hrvatskoj, posebno u Dalmaciji, ovo Jacksonovo djelo je primljeno dvojako: zbog političkih konotacija samoga djela, autorove pristranosti pristupa materiji i iznijetih kulturno-političkih stajališta. Narodnjački raspoložena kulturna i politička javnost nije davala tome djelu neko posebno značenje. Ono je ostalo prešućeno u hrvatskoj javnosti i zbog jezične zapreke, jer je hrvatska anglistika, odnosno uporaba engleskoga jezika¹² usprkos velikoj hrvatskoj emigraciji u SAD-a bila u začetku, odnosno vrlo skromno razvijena, a engleski jezik se je koristio samo u uskim intelektualnim krugovima i među obrazovanijim pomorcima.¹³ Talijanski i autonomaški orijentirana javnost, posebno ona u Dalmaciji s velikim je zanimanjem primila taj putopis.¹⁴ Neposredno nakon izlaska ovoga djela iz

¹¹ Stoga ne čudi da je 1932/33. god. nepoznati Englez za smiješno malu svotu novca otkupio antependij (predoltarnik) iz katedrale u Krku, djelo iz XIV. st. nastalo u jednoj od venecijanskih veziljskih radionica prema kartonima Paola Veneziana. Danas je taj antependij izložen na istaknutom mjestu u Victoria and Albert Museum u Londonu. Da je Jackson kojim slučajem posjetio Dobrinj i opisao Dobrinjski antependij i ovaj bi možda doživio istu sudbinu.

¹² Prvi udžbenik, prvu gramatiku i prvi rječnik engleskog jezika sastavio je i objavio Senjanin prof. Alexandar (Šandor) Lochmer (1857-1915), a od 1899. god i prvi lektor engleskoga jezika na Sveučilištu u Zagrebu: Engleska čitanka sa zbirkom engleskih trgovačkih listova za mlade pomorce i za školu s obilnim hrvatskim tumačem, Senj, 1899; *Englesko-hrvatski rječnik*, Senj, 1906; *Gramatika engleskoga jezika za školu i samouke*, 1909; *O engleskom izgovoru*, Senj, 1906; *Džepni rječnik hrvatskoga i engleskoga jezika: sa točnim izgovorom svake riječi*, Senj, 1911.

¹³ R. FILIPOVIĆ, 1980, 235-242; M. BRATANIĆ-ČIMBUR, 1980, 243-247; I. VELČIĆ, 1980, 249-253; D. KALOĐERA, 1980, 255-261

¹⁴ Stoga ne čudi što je i udruženje Talijana iz Dalmacije izdalo Jacksonov putopis u Dalmaciju pod naslovom *Il Genio italico della Dalmazia, Associazione nazionale dalmata*, Nagard, Roma, 1983.

tiska jedan manji dio koji govori o otoku Korčuli je preveden na talijanski jezik, i tiskan je kao zasebna knjiga u Splitu 1889. godine.¹⁵ Nakon povijesnog odmaka od stotinu godina, kada su se sasvim umanjili mnogi povijesni prijevori, promijenile povijesne okolnosti u hrvatsko-talijanskim odnosima, preveden je 1990. godine na hrvatski jezik i to samo dio koji se odnosi na grad Šibenik,¹⁶ jer je do potpunoga izražaja došla dokumentacijska, konzervatorska i kulturološka vrijednost Jacksonova djela. Ipak, najveći dio ovoga djela nije preveden na hrvatski jezik, već je djelo ostalo nepoznato široj javnosti, što ne znači da ga mnogi stručnjaci ne koriste u originalnom izdanju za svoja putopisna, turistička, povijesna ili konzervatorska istraživanja. U zadnje vrijeme ovo djelo (sve tri knjige) je dostupno na internetskim stranicama Googleove digitalne knjižnice i može se koristiti u cijelosti.¹⁷

Na nagovor Lady Jadranke Beresford Peirse, voditeljice The International Trust for Croatian Monuments, 2003. godine je Sir Nicholas Jackson priredio izložbu djedovih crteža i akvarela u Royal Academy of Arts, a potom i u hrvatskome veleposlanstvu u Londonu.¹⁸ Tada su se prvi put u javnosti pojavili originalni akvareli i crteži koje je Jackson upotrijebio za ilustraciju svoga putopisa u tri knjige u kojima se vidi njegov zavidan umjetnički talent. Nakon te izložbe Hrvatska je otkupila te akvarele i crteže koji se danas nalaze u Muzeju grada Splita.¹⁹ Izložbe ovih akvarela su već priređene u nekim hrvatskim gradovima (Dubrovnik, Split, Zagreb),²⁰ gdje su izazvale veliko zanimanje javnosti. Među brojnim akvarelima nekoliko je i onih s motivima sa sjevernoga Jadrana, tj. širega riječkoga područja: Raba, Krka i Cresa. Nažalost, Jackson, iako je bio oduševljen surovošću i iskonskom divljinom krajolika, nije načinio ni jedan akvarel s motivima Senja ili šireg kopnenog dijela Primorja.

¹⁵ *Sulla città ed isola di Curzola: cap. XVIII. dell'opera di F. [i. e. T.] G. Jackson Dalmatia the Quarnero and Istria / traduzione italiana di Bernardo Marković; per cura di D. Andrea Alibranti, Pella Tip. di A. Zannoni, M. Snidarčić, Spalato, 1889.*

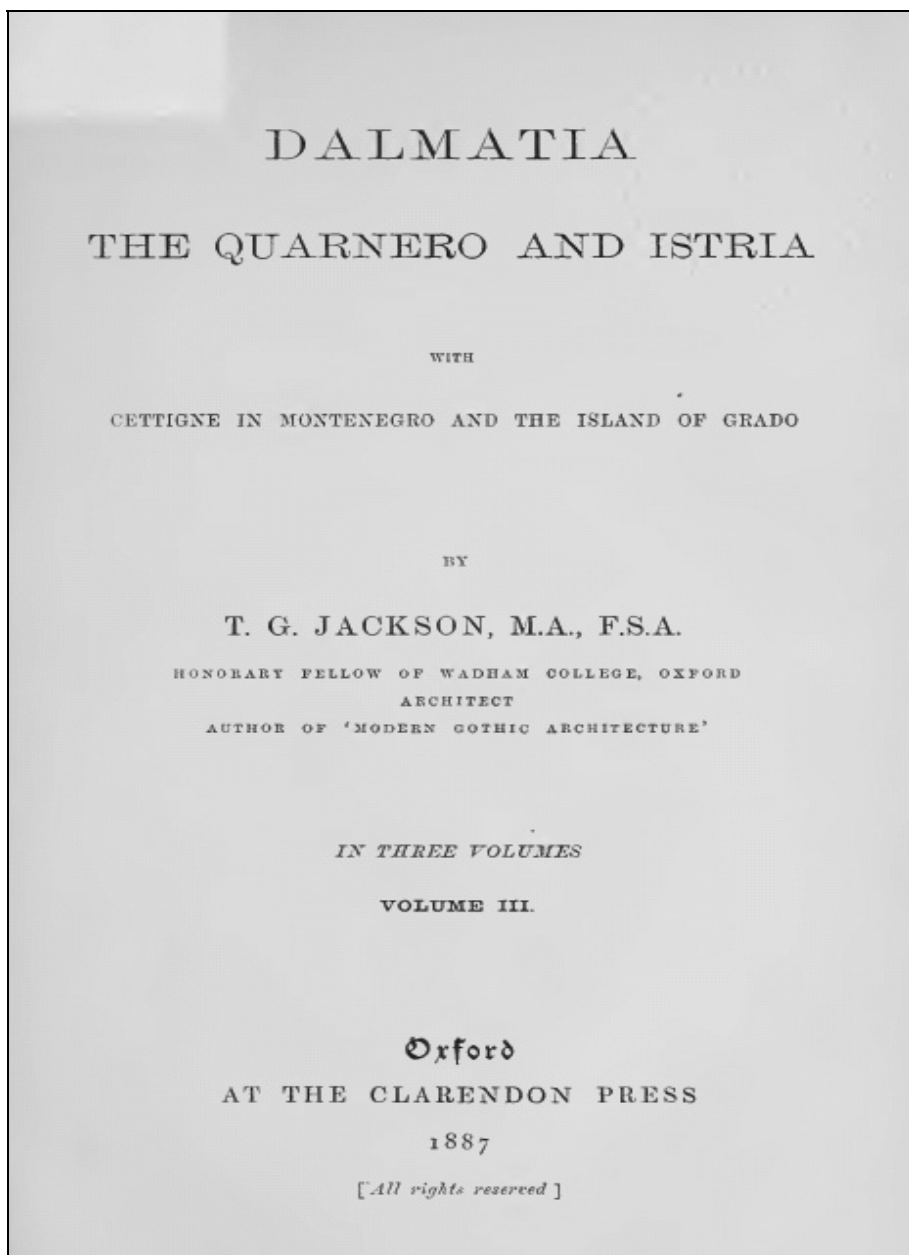
¹⁶ Š. VULINOVIĆ, 1990.

¹⁷ Za potrebe ovoga rada korišteno je digitalizirano izdanje T. G. JACKSON, *Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cetigne in Montenegro and the Island of Grado*, Oxford, 1887, Vol. III. (<http://www.archive.org/details/dalmatiaquarnero03jackuoft>).

¹⁸ J. BELAMARIĆ, 2006.

¹⁹ G. BENIĆ, 2006.

²⁰ Izložba je održana u Dubrovniku: rujan – listopad 2006. (T.G. JACKSON; V. GJUKIĆ-BENDER, 2006), u Splitu: listopad – studeni 2006. (T.G. JACKSON, V. GJUKIĆ-BENDER, 2006), a u Zagrebu, u Muzeju za umjetnost i obrt od 7. do 30. 08. 2009. (J. BELAMARIĆ, 2009.)

Sl. 1. Naslovnica knjige: T.G. Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria with...*, Vol.III, Oxford, 1887.

Sl. 2. Sir Thomas Graham Jackson
(1835-1924)

Bura na Kvarneru

U trećoj knjizi ovoga opsežnoga putopisnog djela Jackson u Poglavlju XXV. opisuje Kvarner i pripadajuće otoke. U Kvarnerski zaljev putopisac stiže parobrodom s istarske strane i doživljava Kvarner pod dojmom svojih bliskoistočnih putovanja. To je daleko od realnosti, što će uočiti svatko tko iole pozna istarski krajolik i obale Kvarnera. No, vrijedi poslušati kako Jackson u prvih nekoliko stranica (str. 81-84) toga poglavlja govori biranim riječima, elegantnim stilom i bravuroznim opisima o kvarnerskim krajolicima, moru i žestini bure, vjetra po čemu je poznat Kvarner.

"Nijedan dio "nemirnoga" Jadrana nije među pomorcima na tako zlu glasu kao ovaj njegov dio. Stiješnjen među visokim planinama i izlomljen u duge i zavojite kanale što ih s tim planinama tvore krševiti otoci čiji se vrhovi ponekad nadmeću svojom visinom s vrhovima planina na obližnjem kopnu, Kvarner se naglo uzburka pod udarima i unakrsnim strujanjima vjetra, a to je uzrok da je plovidba Kvarnerom izuzetno opasna. Smjer vjetra se stalno mijenja, domaći ljudi kažu da se mijenja deset puta na dan, a vjetar često puše u isto vrijeme različitim smjerovima u različitim dijelovima zaljeva. Kvarner je dom strašne bure, vjetra što puše sa sjeveroistoka, a ime toga vjetra je zapravo

drugo ime za stravu i užas na svim morima Sjeverne Dalmacije i Hrvatske,²¹ o čemu će putopisac puno slušati nekoliko dana prije nego je došao u taj kraj, posebno kada je krenuo na put za Rijeku. S planina na vrhu Kvarnera bura se sjuri na more neodoljivom snagom noseći sve pred sobom i puše od vremena na vrijeme jače negoli ikoji vjetar iz bilo kojeg drugog smjera, te ne prestaje puhati i po nekoliko dana. Najgore je zimi i u proljeće, a na koncu ometa i plovidbu brodova parobrodarskoga društva Austrijski Lloyd.²² Tako nije rijetko čuti da je bura otpuhala zaprežna kola, a 1873. godine je prevrnula i vlak na jednoj okuci željezničke pruge što vodi iz Zagreba i vijugavo se spušta prema Rijeci niz strminu planinskoga lanca. Kanali među otocima su preuski i tijesni tako da pogoduju stvaranju velikih valova, a vjetar nosi s površine morskog prašinu u tako gustim oblacima da su tada obale sasvim skrivene od pogleda. Ta slana magla koju bura nosi daleko od obale uništava sve mladice, pupoljke i plodove na raslinju.²³ Zapadni kanali i zapadna obala otoka su mnogo zaštićeniji od ovih utjecaja, a Morlački kanal²⁴, koji se od

²¹ Od 1867. godine je Kraljevina Dalmacija kao zasebna administrativna jedinica pripadala austrijskom dijelu, a (banska) Hrvatska s ograničenom autonomijom mađarskome dijelu monarhije.

²² "Austrijski Lloyd Trst" (*Österreichischer Lloyd Trieste*) je osnovan 1833. god. kao privatno društvo po uzoru na britanski Lloyd, a 1836. god. je osnovan i njegov odjel za parobrodsku plovidbu. Godine 1842. god. dobiva i carsku i kraljevsku privilegiju poštanskog prometa. 1844. god. preuzima linije za Carigrad i Smirnu (Izmir). Austrijski je Lloyd bio zadužen i za poštanski promet između Engleske i Indije, preko Trsta i Aleksandrije. Otvaranjem Sueskog kanala 1869. god., tvrtka uvodi linije za Bombay, Colombo, Singapur i Hong-Kong. Do 1886. god. tvrtka ima 86 brodova, a do 1881. god. tvrtka ima subvenciju i privilegiju obalne plovidbe. U razdoblju 1872-1891. god. posluje pod nazivom Austro-ugarski Lloyd. Poznat i kao "Austrian lines" počinje s ponudom krstarenja od 1907. god. i prebacuje sjedište iz Trsta u Beč. Od 1912. god. uvodi liniju za Shangai. Nakon I. svjetskog rata tvrtka je predana Italiji i posluje i danas kao Lloyd Triestino. Austrijski je Lloyd ponovo osnovan pod imenom "Oesterreichischer Lloyd Ship Management" 1951. god. i posluje još i danas. (AUSTROUGARSKA) Osim ovoga do 1881. godine privilegirano društva tada su prijevoz putnika i tereta uz obalu sjevernoga Jadrana obavljala i druga manja društva, čiji su vlasnici bili domaći ljudi: R.Krajacz. e. C. iz Senja, Societa di Navigazione a vapore Buccarana iz Bakra i M. Svrnjuga e. Co. iz Rijeke, nastojeći konkurirati Austrijskome Lloydu. (La Varieta, 1885, 1) i nastavljaju bogatu tradiciju senjskih trgovaca i brodovlasnika s kraja XVIII. i početka XIX. st. (R. BARBALIĆ, 1970, 13-16.)

²³ Vidi: Fortis. M. Reclus opisuje neouobičajeno silne vjetrove na ovom području, koji pušu duž obalnog pojasa od sjeverozapada prema sjeveroistoku, tako da se povjetarci s kopna i mora, sa sjeveroistoka prema jugozapadu, i obrnuto, podudaraju s općim atmosferskim strujanjima na sjevernoj polutci, te su ili neutralizirani, ili su im suprotstavljani, ili su pojačani u snazi kada pušu u istom smjeru. Nouvelle Geogr. Universelle, Paris, 1878. (T.G.J.)

²⁴ To je talijanski (mletački) naziv za Velebitski kanal ili Planinski (Podgorski) kanal. U daljnjem prijevodu: Velebitski kanal.

Kvarnera proteže uz obalu Hrvatskoga primorja i kanal Kvarnerić, koji se nalazi u središtu Kvarnera, izloženi su svojoj žestini toga utjecaja. Na obalama ova dva kanala raslinje je u potpunosti zakržljalo, a brdovita obala i na kopnenoj i na otočnoj strani je gola i bijela poput brežuljaka u Arapskoj pustinji. Najgore mjesto u cijelom Kvarneru je veliki dio obale nasuprot maloga grada Senja, gdje su stjenovite obale najviše i gdje se strmo ruše u more, a tu se nalazi široki prolaz²⁵ između otoka Raba i Krka. Ako vas bura tu uhvati i ako se prođe bezopasno taj opasni zaljev, pomorci tada drže da je najgore prošlo. Ovdje, u najdivljijem i najopasnijem dijelu obale, gdje nema pristaništa, i u zaljevu otvorenom svojoj silini bure,²⁶ uskoci su savili svoj dom odakle su kretali na pljačkaške pohode nalazeći sigurnost u opasnosti plovidbe, koja je onemogućavala plovidbu velikim brodovima koji su ih gonili, koristeći svoju prednost pred pomorcima manje iskusnim od njih, posebno pri plovidbi po tom vjetru. Izvježbani u teškoćama i strahotama ovih voda mornari s Kvarnera su vrhunski pomorci, vrlo srčani i odvažni. Govori se da je neki engleski admiral rekao da su mornari s Kvarnera jedini pomorci na svijetu koji su nadmoćniji nad mornarima s istočne obale Engleske. Bilo kako bilo, njihova čvrsta tjelesna građa i muževno držanje ne može a da ne dojmi stranca, a mi smo se za vrijeme posjete otocima osobno uvjerali u njihovu srčanost i sposobnosti upravljanja malim brodicama tim olujnim morem. Ni na jednoj od naših ekspedicija kopnom i morem nismo doživjeli toliko poteškoća i neprilika kao što smo doživjeli kada smo posjetili kvarnerske otoke. Istina, postoje dvije parobrodarske linije koje plove zaljevom, jedna povezuje Trst i Rijeku i nakon doticanja Pule prolazi zapadnim kanalom uz istočnu obalu Istre, a druga povezuje Rijeku i Zadar, i prolazi istočnim kanalom, tj. Velebitskim kanalom, uz samu obalu Hrvatske. Ove obje linije uglavnom jednom tjedno dotiču ove otoke, a tjedan dana je predugo da bi to vrijeme obični putnik posvetio svakom otoku, a jedini put da se što brže izvuče odavde je da se unajmi ribarska brodica, ako to vremenske prilike dopuštaju i s velikom mogućnošću da vas na toj plovidbi uhvati bura ili upadnete u zatišje bez daška vjetra, ili pak da se smjer vjetra

²⁵ Očito misli na Senjska vrata, prolaz između otoka Krka i otoka Prvića.

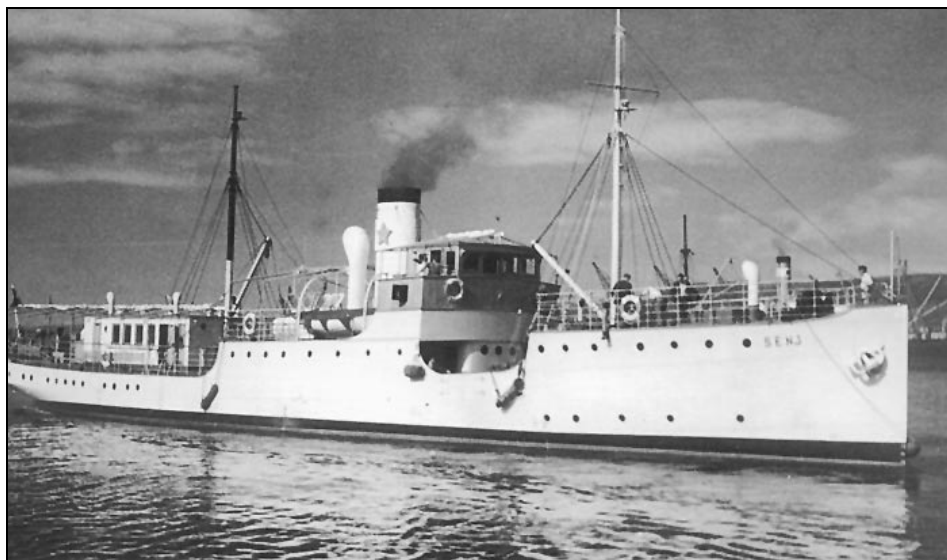
²⁶ Fenomen bure je poznat ne samo na Kvarneru (Rijeka, Bakar, Senj) već i u Trstu, gdje zna biti još i žešća nego u Senju. Ispitivanja bure u Senju u razdoblju od skoro 20 godine (1955-1973) su pokazala da je velika učestalost bure ljeti, ali zato zimi traje duže. Maksimalne udari bure su dosežali i do oko 170 km/sat, dok su se srednje mjesečne brzine bure za razdoblje 1955-1973. kretale oko 40 km/h. Najjače bura puše u prosincu, a najrjeđe i najslabije u lipnju mjesecu. Svakako, bura stvara u zimskom razdoblju puno neugodnosti u plovidbi Velebitskim kanalom. (I. LUKŠIĆ, 1975, 467.)

neprestano mijenja, pa vam vjetar puše u zube, i to još na pola puta do vašega odredišta. Međutim, kada je vjetar pogodan i kada je lijepo vrijeme ne postoji ugodniji način putovanja od ovoga, te iako smo iskusili u različitim vremenima sve teškoće i neke opasnosti koje sam već spomenuo, imali smo nakon svega toga više povjerenja u taj način plovidbe negoli u plovidbu parobrodima na koje se ne možemo uvijek osloniti prilikom očekivane posjete otoku, u što smo se jednom uvjerali, i to na vlastiti trošak. Na taj način smo uspjeli posjetiti otoke Osor, Cres, Krk i Rab. Pag smo, iako smo mu se približili parobrodom, nerado bili prisiljeni zaobići; ali s jednim vrlo važnim izuzećem, vjerujem da smo vidjeli sve ono što je bilo posebno zanimljivo vidjeti na tom otočju.

Sl. 3. Parobrod "Starigrad", ex "Hrvatska", pedestih godina XX. st.
(scan.: Ivo Batričević)²⁷

²⁷ Parobrod "Starigrad" (213 BRT - 43.98 m dug - snaga: 294 kW - brzina 9.5 čv. - 205 putnika) sagrađen je 1904. godine u Chioggia-i (Italija) pod imenom "Hrvatska" za Hrvatsko Parobrodarsko Društvo iz Senja. 1923. godine je preimenovan u "Lika". Od 1947. godine je u floti Jadrolinije pod imenom "Starigrad", a 1963. godine je skončao u rezalištu. (JADROLINIJA - Starigrad)

Sl. 4. Parobrod "Senj" pedesetih godina XX. st. (foto/scan Ivo Batričević)²⁸

I zatim Jackson nastavlja s opisom običaja i jezika otočana, naglašavajući njihova dobrim dijelom sačuvana obilježja romanskog podrijetla, kulture i jezika, posebno hvaleći njihovu pitomost i mekoću u odnosu na oporo i štoviše grubo i u potpunosti slavensko stanovništvo susjedne obale pred kojom se ti otoci nalaze, a završava konstatacijom o nepoznavanju i slaboj informiranosti Riječana i Senjana o mogućnostima smještaja i prijevoza na tim otocima kao i o svemu što ga tamo može snaći. Riječani su ga savjetovali da ne ide tamo jer je sve to samo "miseria"²⁹ i nema se tamo što vidjeti, a za Senjane je zapisao sljedeće (Poglavlje XXV, str. 87):

"U Senju, iako se otok Krk prostire svom dužinom nasuprot tome gradu, nitko nije znao ništa o Krku. Netko nam je rekao da na otoku uopće nema cesta. Drugi su mislili da tamo najvjerojatnije ima cesta, ali su bili sigurni da nema zaprežnih kola. Kao što smo se kasnije i uvjerali, na Krku postoje ceste koje

²⁸ Parobrod "Senj" (288 BRT - 47.16 m dug – snaga: 478 kW – brzina: 12 čv.- 290 putnika) izgrađen je u Trstu 1907. godine pod imenom "Senj" za brodarsku tvrku Societa in Navigazioni Ungaro – Croata di Navigazione Marittima a Vapore, Fiume (Parobrodarsko društvo Ungaro-Croata na Rijeci) koju su osnovali s drugim brodovlasnicima i senjski Krajači. Od 1949. godine je u floti Jadrolinije opet pod imenom "Senj", a 1964. godine je skončao u rezalištu. (JADROLINIJA - Senj)

²⁹ miseria = tal. bijeda, siromaštvo.

povezuju naselja i kojima se vozi, a u tom pogledu Krk je u mnogo boljem položaju od susjednih otoka."

Parobrodom do Senja

Opis Rijeke i Kvarnera u Poglavlju XXVII. Jackson zaključuje kratkim opisom planinskoga masiva koji se od Kvarnera spušta sve do Splita. Uživa u surovnoj ljepoti stjenovitih obala Velebitskoga kanala i zastrašujućoj pustoši krajolika.

"Iz Rijeke isplovljava niz malih priobalnih parobroda i vozi uzduž hrvatskog priobalja, pristajući u lukama malih primorskih gradića kao i uz nekolicinu otoka. Ni jedan drugi dio dalmatinske obale se ne može usporediti sa sumornom veličanstvenošću i divljom uzvišenošću ovog dijela obale. Lanac visokih planina udaljava se od mora kako se plovi dalje prema jugu, i tek se ponovo približava moru nakon što se prođe Split, te ovdje tvori moćni bedem, koji se najvećim dijelom naglo strmoglavljuje u more, tu i tamo ostavljajući uski žal sa sasvim dovoljnim prostorom za mali grad i minijaturnu luku. Izložene punoj žestini bure, stepenaste strane brežuljaka su sasvim ogoljele; a gola stijena izbijeljena od sunca i kiše do bjeline bisera, poprima boje koje se kod izlaska i zalaska sunca prelijevaju u svim duginim nijansama i na kojima nam se sjene oblaka, nošene nebeskim strujama, prikazuju kao duboko purpurne ili ponajčešće crne. Stijene Krka i Raba tvore drugu obalu Velebitskoga kanala i isto su tako ogoljele i divlje, a cijela slika je divlja pustoš; uistinu more izgleda pusto, tek jedro koje se rijetko vidi razbija njegovu monotoniju, a iznenadne i žestoke oluje koje će putnici jedva izbjeći u ovim vodama su sasvim u skladu s izgledom krajolika."

Parobrod je pristao u Kraljevici, gdje je Jackson impresioniran dvorcem - tvrđavom Nova Kraljevica, i potom u Novom (Vinodolskom), gdje mu je oko zapelo za podrtine staroga grada Lopara u luci, a pokazao je znatno zanimanje i za novljanski kaštel što ga još tada nije u žaru modernizacije grada porušila gradska uprava i koji je dostojanstveno dominirao gradom na brijegu. U vožnji do Senja Jacksona su fascinirali ruševni ostatci grada Ledenica na vrhu strma stožasta kamenita brijega, što odaje Jacksona arhitekta i povjesničara umjetnosti, pa zatim nastavlja opisom plovidbe prema Senju i krajolika kamenite obale kod Senja. To je za Jacksona grad koji je već svojom poviješću, posebno onom uskočkom, gusarskom, a tako Jackson s gnušanjem kvalificira uskočko djelovanje, predodređen da izgleda nimalo simpatično ovom uglednom građaninu Velike Britanije, države koja u svojoj povijesti pamti na neki drugi, za tu zemlju na poseban način, i mnoge svoje gusare, koji su za te svoje

gusarske zasluge dobili istu titulu koja će nešto kasnije biti dodijeljena i samome putopiscu, Thomasu Grahamu Jacksonu.³⁰

"Ovdje kanal postaje sve širi i njegova širina doseže do osam ili devet milja, a planine s obje strane su sve više i veće. To je senjski zaljev, najopasniji dio cijeloga Kvarnera gdje bura puše najvećom žestinom, a plovidba je tu izrazito opasna.³¹ Tako smo parobrodom na kojem su bili uglavnom samo putnici – namjernici doplovili još za sumraka do maloga grada što se je stisnuo uz rub morske obale u sjeni mrkih i vrletnih planina. Zastrašujuća divljina prizora, muk i pustoš krajolika što može svakoga trenutka ustupiti mjesto silini iznenadne oluje, sasvim su u skladu s tragičnim prisjećanjem vezanim za Senj, gdje je bio dugogodišnji dom gusara i ubojica, koji su terorizirali i bili bič i Turcima i kršćanima. To je ojačalo i zaštitilo njihovu jazbinu na toj otvorenoj i olujama šibanoj obali i dobro im je došlo kao najbolja zaštita od uistinu velike opasnosti koja ih je tu pritijesnila."

Senjski uskoci

Na velikom broju stranica (Poglavlje XXVII, str. 172-194) svoga putopisnoga djela Jackson se upušta u opširno izlaganje starije povijesti grada Senja i povijesti senjskih uskoka.

"Senj, u ilirskome³² jeziku Zengg³³ ili Senj, antička Senia - govori se da

³⁰ Titulu Sir koju nosi Thomas Graham Jackson nosio je i Sir Francis Drake (1542-1596), pomorac, kraljevski gusar, trgovac robljem, engleski admiral, ljubimac engleske kraljice Elizabete I., koji se je istaknuo u napadima i pljačkanju španjolskih luka na Karibima (Zapadna Indija) i španjolskih brodova koji su iz kolonija prenosili zlato i dragocjenosti u Španjolsku. (FRANCIS DRAKE, wikipedija 2009) Tako se je Sir Francis Drake nakon duge plovidbe vratio 26. rujna 1580. god. natrag u Plymouth sa španjolskim blagom vrijednim 500.000 funti. Za taj čin i plijen, što ga je darovao kraljici, kraljica ga je proglasila viteзом. On je najpoznatiji od trojice znamenitih gusara elizabetinskog doba, uz Hawkinsa i Frobishera, koji su na svoju ruku ili s kraljičinim nalogom ugrožavali španjolski pomorski promet na putu od Zapadne Indije (Srednja Amerika) do Cadiza, plijenili brodove, pljačkali španjolska naselja u Zapadnoj Indiji, te svojim podvizima i odvažnošću položili temelje engleskoj pomorskoj moći. Umro je tijekom još jednog pljačkaškog pohoda protiv Španjolaca. (FRANCIS DRAKE, wikipedia, 2009). Uskoci su i to radili u daleko skromnijem obliku i opsegu, jer su u borbi za goli opstanak bili prepušteni sami sebi, pritisnuti daleko nadmoćnijim neprijateljima, a pomoć nisu mogli očekivati ni od koga.

³¹ Zaista senjski dio Velebitskoga kanala ima izgled blagog zaljeva, jer se tu kopnena obala, počevši od Senja prema jugu, neznatno uvija i stvara blagi zaljev kojemu je u dnu naselje Sv. Juraj. Taj zaljev završava rtom koji zatvara uvalu Žrnovnica. Nasuprot toj obali su otoci Krk i Prvič koji taj zaljev čine zatvorenim morem, ali zato otvorenim jakim udarima bure s Velebita.

³² Ilirski je tada kod mnogih sinonim za hrvatski jezik, a neko vrijeme sredinom XIX. st. je bio i službeni naziv za hrvatski jezik.

³³ Naziv za Senj u njemačkom jeziku.

su Senj utemeljili³⁴ Sennionski Gali³⁵ 432. godine prije Krista, a utemeljen je u isto vrijeme kao i grad Tedastum, danas Modruše, koje se nalaze u unutrašnjosti i udaljene su od Senja oko dvadeset pet milja. Plinije³⁶ spominje Senj u svome popisu japodskih³⁷ gradova na obali od Nezakcija³⁸ do Aenone.³⁹ Pripadao je Kraljevini Hrvatskoj i s njom je došao pod vlast Mađarske koncem XI. st. U XIII. st. kralj Bela IV. darovao je Senj kao feudalni posjed braći Fridrihu i Bartolu Frankapanu, knezovima krčkim kao nagradu za njihovu pomoć u njegovim nastojanjima obrane i obnove kraljevstva nakon provale Tatara.⁴⁰ Nakon što je Ivan Frankapan⁴¹ predao Veneciji otok Krk, njegov brat Stjepan⁴² je dobio od mađarskoga kralja potvrdu vlasništva Trsata, Modruša, Bakra, Grobnika, Vinodola i drugih posjeda. Izgleda da je frankapansko posjedovanje Senja bilo sporno,⁴³ jer 1493. god. nalazimo Bernardina Frankapana⁴⁴ kako

³⁴ Cubich, dio II. str.: 13, 22, 132. (T.G.J.). Radi se o djelu Gianbatista Cubich, *Notizie naturali e storiche sull'isola di Veglia*, Trieste, 1875.

³⁵ Galima su Rimljani nazivali keltske stanovnike područja današnje Francuske i sjeverne Italije, koje su Rimljani nakon što ih je Julije Cezar pobijedio godine 51. pr. Krista pokorili i ubrzo romanizirali. *Senones* su bili jedno od galskih plemena iz današnje srednje Francuske koje je prešlo Alpe i nastanilo se u Umbriji i Markama. Tu su u 4. st. pr. Krista osnovali današnju Senigaliju na obali Jadranskoga mora, kao i Sienu u Etruriji (oko 280. pri Krista). Senigalija je na apeninskoj obali nasuprot Senja, te je velika mogućnost da su Senionski Gali osnivači antičke Senije za što ipak nema dokaza.

³⁶ Plin. III. 21. Vidi gore, bilješka na str. 166. (T.G.J.) ovoga Jacksonova putopisa (*Dalmatia, the Quarnero and Istria ...*, Oxford, 1887, Vol. III), gdje se Jackson poziva na Plinijev spomen Tarsatike, današnjega grada Rijeke.

³⁷ Orig.: Iapidien = japodskih, tj. ilirskih.

³⁸ Orig.: Nesactium. Danas je to Vizače (Nezakcij), arheološka lokacija prehistorijskog gradinskog naselja Histra (Ilira) kod Pule (u blizini zračne luke) koje živi u kontinuitetu, ali smanjenoga opsega sve do XVI. st., odnosno kao manje selo i danas. (K. MIHOVILIĆ; R. MATIJAŠIĆ – Nezakcij)

³⁹ *Aenona* = Nin

⁴⁰ Vidi gore, str. 129, bilješka (T.G.J.) ovoga Jacksonova putopisa (*Dalmatia, the Quarnero and Istria ...*, Oxford, 1887, Vol. III), gdje se Jackson poziva na podatak iz knjige Ivana Lučića Luciusa *De Regno Dalmatiae et Croatiae*, a u svezi uvođenja Frankapana u posjed grada Senja.

⁴¹ Radi se o Ivanu VII. Frankapanu, zadnjem gospodaru Krka, kojega su na prijevaru odveli Mlečani i zatočili u Veneciji. Morao je prepustiti otok Veneciji. Prema predaji grob mu je u crkvi franjevačkog samostana na otočiću Košljunu (o. Krk). Tu je pokopana i njegova kćerka Katarina, čija je nadgrobna ploča u potpunosti sačuvana.

⁴² Stjepan III. Frankapan Modruški, (potkraj XIV. – početak XV. st.), otac kneza Bernadina. (P. STRČIĆ, 1998, 422-424.)

⁴³ Frankapani su izgubili Senj krajem studenoga 1469. i od tada gradom gospodare kraljevi kapetani. U prvo vrijeme su Frankapani uz pomoć Venecije pokušali i oružjem povratiti oduzeti im grad, ali bez uspjeha. Uskoro su se neki od knezova Frankapana uspjeli dogovoriti s kraljem Matijašem Korvinom, a i Mlečani su našli zajednički jezik s kraljem i okrenuli leđa

pokušava uz pomoć Turaka ili možda nekoga od svoga roda vratiti Senj u svoje vlasništvo,⁴⁵ što sve to ipak nije sasvim jasno. Pokušaj je osujećen nastojanjem Mlečana koji su na zahtjev pape dali pomoć komadantu grada. Bernardin je napadao i 1515. i 1523. god.,⁴⁶ iako je prema jednome piscu taj feudalni posjed bio dokinut i prenijet u kraljeve ruke još 1515. godine kao posjed kojega se ne može samostalno braniti od Turaka.⁴⁷ Međutim, Frankapani su i dalje u neposrednom susjedstvu držali velike posjede, a oko 1617. god. nalazimo članove ove obitelji kao kapetane u Senju.⁴⁸

Potom Jackson prelazi na iznošenje detalja iz uskočke povijesti, odnosno venecijansko-uskočko-austrijskih odnosa, a sve to njegovo izlaganje je zasnovano na poznatoj povijesnoj građi mletačkoga podrijetla pisanoj potpuno jednostrano, pristrano. Ipak Jackson nastoji u mnogočemu objektivizirati stanje,

Frankapanima, koji su zauvijek izgubili Senj. (V. KLAIĆ, 1901, 259-264; B. GRGIN, 1995, 63-69.)

⁴⁴ Bernardin Frankapan Ozaljski (1453-1530.) najmoćniji iz roda Frankapana krajem XV. i početkom XVI. st. (P. STRČIĆ, 1998, 399-401.)

⁴⁵ Jackson je vjerojatno upoznat s podatcima koje donose onodobni pisci Bonfinije i Tubero, koji su okrivili kneza Bernardina da je sklopio s Turcima vazalski ugovor kako bi mu turska vojska poštjednala imanja, odnosno kako bi zaposlio kraljevske čete koje su ga u srpnju 1493. opsjedale u njegovu gradu Brinju. U lipnju iste godine Općina senjska uz pomoć Mlečana koji više nisu željeli Frankapane u Senju, tužila se papi Aleksandru VI. kako mora puno zla podnositi "zbog neprekidnih zasjeda i navala svojih neprijatelja" koji rade na zator grada "dovevši pače u pomoć i prilog sebi preljuete Turke." Te strašne optužbe na Bernardina opovrgava činjenica da su već u rujnu iste godine (1493.) Osmanlije opustošile i Bernardinova imanja oko Modruša, a i Bernardin je uočio veliku pogibelj i pomirio se s banom Derenčinom i ujediniio svoje čete s banskom vojskom na Krbavskom polju. (V. KLAIĆ, 1973, 227-228.) Sumnja ostaje, jer činjenica je da su u Osmanlijskoj vojsci već tada pretežno bili vojnici i zapovjednici domaći ljudi (Hrvati, Vlasi, Srbi, Mađari) koji su prešli na islam. Iz mletačkih izvora poznato je da su Frankapani podmićivali zapovjednike Osmanlijske vojske da ne bi napali Senj 1469. a potom je turska vojska ipak opustošila njihov Modruš. (V. KLAIĆ, 1901, 258.) Kako izgleda, koristila su se sva moguća sredstva u obrani, odnosno izbjegavanju turske opasnosti.

⁴⁶ Knez Bernardin i njegov sin Krsto su koristivši slabosti kraljeve moći, vojnim i diplomatskim putem uporno pokušavali vratiti izgubljene stare frankapanske posjede, pa i Krk i Senj pod svoju vlast, ali bez uspjeha. (I. JURKOVIĆ, 1999, 75-79.)

⁴⁷ A. D. 15 1 5. Turcarum irruptionibus resistere haud valentes Johannes Seniensium Dynastarum postremus Ferdinando Habsburgico Romanorum Regi earn ex integro cessit.' Trasmundo Frangipane, *De Frangipanibus Illyricis*. Rome, 1870. (T.G.J.). U prijevodu: *Godine Gospodnje 1515. turske provale nikako ne mogavši zaustaviti moćni Ivan Senjanin posljednji iz dinastije ustupi zato posjed Ferdinandu Habsburškome Rimskom caru. Trasmundo Frangipane, De Frangipanibus Illyricis. Rome, 1870.* (prev. J.L.). Ovaj izvor ne govori jasno o kojem se Frankapanu radi, a i sam podatak je nevjerođostojan jer u povijesnim izvorima početka XVI. st. nema s tim nazivom ni jednoga Frankapana.

⁴⁸ Nikola IX. Frankapan Tržački (1584-1647), senjski kapetan od 1612. do 1614. (P. STRČIĆ, 1998, 420.)

odnosno prikazati sve okolnosti i utjecaje na problem plovidbe, trgovine i sigurnosti na Jadranu kroz djelovanje uskoka, prešućujući odnos i utjecaj i drugih zainteresiranih država Mediterana (Španjolskoga kraljevstva Napulja, talijanskih država, posebno Papinske države) na razvoj događaja, a što je utjecalo na ponašanje, život i konačno na sudbinu uskoka. Također jasno govori i o nekorektnom odnosu nadvojvodskoga dvora i činovnika prema uskocima okrivljujući ih za manipulaciju uskočkim osjećajima i idealima, a indirektno i za sva zlodjela koja su uskoci počinili i time djelomično anticipira najnovije povijesne studije o uskocima, njihovom djelovanju i značenju što dolaze ne samo od suvremenih hrvatskih povjesničara⁴⁹ već i s njemačkog i anglosaksonskoga područja.⁵⁰

"Senj je pak poznat u povijesti ponajviše kao uskočko uporište, čije je gusarsko djelovanje u XVI. i XVII. st. poticao i štitiću gradački nadvojvodin dvor, a čime je bila ugrožena trgovina na Jadranu i koje je stalno u pregovorima međusobno svađalo Veneciju, Austrijance i Turke i na koncu dovelo do otvorenoga rata.⁵¹ Uskoci, što znači prebjezi⁵² ili izbjeglice, bili su uistinu ponosni, časni ljudi i domoljubi koji su se povukli pred Turcima kada su kraljevstva Bugarske, Srbije i Bosne⁵³ postupno pala pod muslimanski jaram, i

⁴⁹ U studiji *Jedna zemlja, jedan rat: Istra 1615/1618*, (1986.) Miroslav Bertoša iznosi sasvim nove i svježe poglede na ulogu uskoka u hrvatskoj povijesti. Budući da je tu studiju zasnovao na mletačkim i istarskim izvorima upozorava da problematika uskočkoga rata u Istri nije identična s uskočkim pitanjem u cjelini, i da je u tom sukobu "Benečana i Kraljevaca" dominirala "banderijska", a ne "etinčka svijest" (I. JURKOVIĆ, 1999, 247).

⁵⁰ C.W. BRACEWELL, 1997; R. SIMON 1998.

⁵¹ Uskočki rat ili Rat za Gradišku (1615-1617) u Furlaniji, koji je Austrija iskoristila kao priliku da proširi svoje posjede na račun Venecije i ojača svoj izlaz na more. Povod rata, koji je započela Venecija, su bili učestali uskočki upadi na mletačko područje diljem dalmatinske i istarske obale. Na sve to je Venecija odgovorila još većom žestinom: napadima mornarice, blokadom gradova na obali i upadima na carsko područje. (R. CAIMMI, 2007.)

⁵² Orig.:deserter. Poznato je da su samo manjim dijelom uskoci bili odmetnuti muslimani ili turski vojnici, pripadnici turske oružane sile. Najvećim dijelom (posebno do pada Klisa 1596. godine) uskoci su bili kršćani – izbjeglice s turskoga područja koje nikada nisu priznale tursku okupaciju svoga zavičaja, svoje domovine, tursku vlast, islam kao svjetonazor i borili su se za oslobođenje od Turaka. A kasnije je među uskocima bio i veliki broj mletačkih podanika i poneki iz drugih krajeva. (C.W. BRACEWELL, 1997, 27-37, 64-87). Stoga je ovaj termin sasvim neprimjereno odabran, jer je leksičko bogatstvo engleskoga jezika golemo i sasvim se lako može naći daleko bolji termin za pojam "uskok".

⁵³ Ovo je preuzeto rečeno i nije točno, jer nigdje nije zabilježeno da je netko od podanika Bugarske i Srbije bio među uskocima. Većina uskoka je bila iz područja unutarnje Hrvatske uključujući i tzv. Tursku Hrvatsku (Bihać, Jajce), Hercegovinu, Dalmatinsku Zagoru i otoke. Služeći se mletačkom terminologijom i klasifikacijom stanovništva to su velikim dijelom bili ljudi iz spomenutih krajeva koje Venecija naziva: Morlaci. Mlečani nikada nisu priznali da su uskoci dijelom i njihovi podanici, već su uvijek uvjerali Turke da su uskoci isključivo njihovi

koji su protiv osvajača vodili gerilski rat na granicama Hrvatske i Dalmacije.⁵⁴ Oni su iz Klisa nedaleko od Splita, gdje su dobrodošli i gdje ih je prihvatio kao vrlo korisne knez Petar Kružić,⁵⁵ mađarski feudalac,⁵⁶ te su odatle upadali na tursko područje, zarobljavali nevjernike i odvodili stoku. Položaj Klisa im je također omogućavao da nadziru i upravljaju prolazom koji vodi iz unutrašnjosti prema obali i da od svakoga koji tuda prolazi iznude teško naoružanje. Izmučeni ovim dodijavanjima Turci su 1537. god. opkolili Klis, ubili su Kružića koji se je usudio na juriš provaliti iz tvrđave, napali ih i zauzeli tvrđavu. Uskoci su time bili primorani potražiti novi dom, te su našli svoje zaklonište u Senju, gradu izraslom na zemljištu omeđenom šumom i vrletnim krševitim planinama tako da je tuda bio nemoguć prolaz regularnim postrojbama, topništvu ili prijevoznim sredstvima, a grad bez luke koji je ležao na obali sasvim otvorenoga mora i time izložen žestini naglih i neravnomjernih udara sjevernoga vjetrova, bio je stoga siguran od napada ratnih brodova s mora. Car Ferdinand⁵⁷ im je sasvim blagonaklono dao tu sklonište, tim više što su Turci namjeravali zauzeti Senj koji je bio vlasništvo ugarskoga kralja i na koji grad su polagali suvereno pravo nakon što su osvojili ugarsko kraljevstvo s glavnim gradom. S vremenom su se uskoci ograničili samo na neprestano uznemirivanje Turaka, i kako su bili vrlo agilni i znali koristiti planine kao sredstvo borbe postali su najodličnije gerilske postrojbe. Tako je Senj postao stjecište bjegunaca svih vrsta, onih koji su izbjegli zakonu i pravdi ili su bili razbojnici, kao i stjecište onih koji su izbjegli s turskoga područja. S vremenom

podanici. Kasnije se je među uskocima znalo naći i Talijana iz Apulije, Njemaca i Engleza. (G. STANOJEVIĆ, 1973, 27-29; C.W. BRACEWELL, 1997, 53-63; V. KOSTIĆ, 2006, 15-16.)

⁵⁴ "e questo si dimostra dall' istessa voce Scoco." Minucci, *Historia degli Uscochi* (T.G.J.). "što znači isto i Uskok. (prev.J.L.)

⁵⁵ Petar Kružić (Krug, Nebljuh ? – Solin, 1537.), kapetan senjski (1522-1529) i knez kliški (1520-1537), jedan od najznačajnijih hrvatskih vojskovođa u hrvatskim protuturskim ratovima. Prihvatio i organizirao uskoke. Kružić, "otac senjskih uskoka" poginuo je kod turskoga zauzeća Klisa 12.ožujka 1537. (I. JURKOVIĆ, 25/2008, 1-2; 178; A. MIJATOVIĆ, 1990, 25-34.)

⁵⁶ Za Jacksona u povijesti (do 1527. god.) ne postoji ugarsko-hrvatska država, gdje su obje države bile samostalne kraljevine ujedinjene u osobi jednoga (mađarskoga) vladara. Za njega je sve to Mađarska, što može biti i posljedica njegova nepoznavanje detalja povijesnih činjenica, ali i zasljepljenost političkim trenutkom (dualizam) Habsburške monarhije, kao i normalna posljedica pogleda pripadnika velike imperijalne sile, koji ne vidi male narode i njihove (političke i državne) posebnosti.

⁵⁷ Ferdinand I. Habsburg (1503-1564.), austrijski nadvojvoda (1521-1564), češki kralj (1526-1564.), hrvatsko-ugarski kralj (1527-1564.) i rimsko-njemački car (1556.-1564.). Ferdinand je 1. siječnja 1527. na saboru u Cetingradu izabran za hrvatskoga kralja. Nakon pobjede nad Ivanom Zapoljom, tek na kraju svoje vladavine zauzimao se je za organizaciju obrane habsburških nasljednih zemalja (Austrije, Slovenije) i započeo sustavnu reorganizaciju Vojne krajine u svrhu obrane od Turaka. (M. ŠVAB, 2002, 364.)

uskoci su se sveli na obične pljačkaše, ljude izvan svakoga zakona izazivajući strah i užas kod kršćana i kod muslimana. Uskočko pustošenje turskih područja uzduž granice pretvorilo je Liku u veliku pustoš. Turci su tada organizirali miliciju poznatu pod nazivom martoloz⁵⁸ i na taj način se suprostavili uskocima, a ta je milicija barbarstvom nadmašila uskoke.⁵⁹ Na taj način uskoci su zaustavljeni u svojim kopnenim akcijama, pa su se okrenuli moru, izgradili flotu malih brzih brodica, savršeno opremljenih za plovidbu uskim i opasnim kanalima među otocima. Te brodice su mogli lako izvući na obalu i stoga im nisu bila potrebna pristaništa, a mogli su ih sakriti u guštiku ili ih potopiti u morskome plićaku izvlačenjem čepa što ga je imala svaka brodica,⁶⁰ ako su ih na to prisilili neprijateljski brodovi ili druge okolnosti. Veneciji koja je proklamirala svoje isključivo pravo na Jadran i bila odgovorna za sigurnu i od gusara slobodnu plovidbu tim morem, Turska se je stalno i nemilice žalila, prijetila da će poslati svoju flotu da bi iskorijenila uskoke.⁶¹ Mlečani koji nisu

⁵⁸ Martoloz (od grčkog: *armatolos*) su pravoslavni kršćani (ponajviše Vlasi) u turskoj službi, inače na zlu glasu, koji su još u XV. st. služili po turskim graničnim mjestima i gradovima, često upadali u susjedne kršćanske zemlje i tamo harali i robili. Međutim martoloz su uskakali i preko granice i stupali u kršćansku službu. Prava služba martologa u Turskoj vojsci je bila čuvanje putova, naročito klanaca od razbojnika. Bili su organizirani u džemate s agom na čelu (F. ŠIŠIĆ, 1908, 159). Giovanni iz Ferma (Anonim), koji je boravio među uskocima, riječ "martoloz" tumači: drumski razbojnik. (B. POPARIĆ, 1973, 15). Često su znali pod vodstvom i zajedno s četama katkada i nekoga paše krenuti u pljačkaške pohode duboko u Kranjsku, Štajersku, Korušku i Furlaniju, sve do Tolmezza u podnožju Alpa (T. PASQUALIS, 2008, 27; S. LUCCHINI, 2009, 4).

⁵⁹ Iz povijesnih dokumenata je poznato da je turska vojska imala postrojbe martologa i akindžija (neregularna vojska – konjica koja se je naplaćivala dopuštenom pljačkom kršćana) već za svojih osvajačkih pohoda i prije pojave uskoka, a osim čuvanja puteva zadaća je bila upadanje na neosvojena područja, pljačkanje kršćanskoga stanovništva, širenje straha (psihološki rat) i sveopća opskrba turske vojske, uključujući otimanje posebno muške djece za popunjavanje janjičarskih postrojbi.

⁶⁰ Veličina tih brodica je rekonstruirana prema onodobnim grafikama (G. Keller, *Uskoci na brodicama ispred Senja*, 1617). Tako se pretpostavlja da je dužina tih brodica bila nešto malo preko deset metara, visina bokova oko 80 cm, širina više od jednoga metra, a gazile su ne više od 30 do 40 cm. (M. KOZLIČIĆ, 1983-1984, 274-275)

⁶¹ Svaki novoizabrani dužd Venecije, koja je dugo vremena posjedovala samo more, izvezio se je posebnom brodicom na morsku pučinu i bacajući prsten u more izgovarao određenu frazu. Time se vjenčao s morem, tj. potvrđivao mletačko dugovječno gospodarenje Jadranom, koje je Venecija ostvarila svojim brodovljem. Mletačke pretenzije na Jadran osporavale su neke priobalne države, a naročito Austrija i Papinska država, koja je prva pokrenula pitanje slobodne plovidbe Jadranom. (B. POPARIĆ, 1936, 86) Španjolska je živo osporavala Veneciji pravo na Jadran zasnovano na goloj sili. Jedina jadranska država koja Republici nije osporavala to pravo je bila Turska, s kojom je Venecija sklopila sporazum 1540. god., i obvezala se da će čuvati Jadransko more od gusara i drugih pomorskih razbojnika, a Turci su pristali da na jadranskoj obali ne drže ratne brodove. Mletačke pretenzije na Jadran su najteže pogadale Austriju. (G.

bili u stanju uvjeriti cara da spriječi uskočke ispade, uključili su u to i papu da svojim autoritetom utječe na cara. Iako se je od vremena na vrijeme moglo uočiti određeno smirivanje uskoka,⁶² ipak je bilo mnogo njih oko dvora koji su poradi svojih osobnih interesa onemogućavali da se protiv uskoka poduzmu ozbiljne mjere, da ih se kazni ili da se spriječi njihovo djelovanje. U Grazu, glavnom gradu nadvojvodstva, gdje se je uglavnom pokušavalo pregovarati, nitko nije bio posebno zabrinut zbog štete koju je trpjela mletačka trgovina, dok su mnogi bili dobitnici iskorištavajući uskoke i brinući se da obilno sliju ratni plijen na nadvojvodin dvor, tako da su se na prsima dama iz visokoga društva mogli vidjeti opljačkani dragulji.⁶³ I među mletačkim postrojbama i miroljubivim Dalmatincima uskoci su imali ako ne prijatelje u svim događanjima, a onda ne i jako ljute neprijatelje. Seljaci su se plašili pomagati uskocima i podizati uzbunu kada je u blizini bila neprijateljska flota.⁶⁴ Većina mletačkih mornara i vojnika unovačenih u Dalmaciji bojala se neprijatelja koji je izgubio svaki obzir, strahovala je od njegove osvete na svojim domovima i obiteljima kada se povuče flota koja ih je štitila.

Štoviše, jedini način na koji je austrijski dvor bio u stanju riješiti, ukloniti uskočko gusarenje je bilo da iz svoje blagajne počne plaćati uskoke kao svoje regularne postrojbe za obranu granice. Međutim, ove plaće su malokad u cijelosti isplaćene ili uopće nisu isplaćivane, a uskoke, da bi preživjeli, nevolja je primorala da se opskrbuju isključivo pljačkom i gusarenjem. Izgleda da je bilo opće prihvaćeno mišljenje da uskoci ne mogu živjeti u Senju, a da se ne bave pljačkom i gusarstvom,⁶⁵ i da ih država pritom redovito ne plaća. Budući

STANOJEVIĆ, 1973, 48-54.) To je bio jedan od stalnih generatora austrijsko-mletačkih sukoba u kojima je Austrija (carski i nadvojvodski dvor) koristio i uskoke kao posebno djelotvorno i vrlo jeftino (za uzdržavanje) sredstvo (oružje).

⁶² Venecija je od vremena do vremena, a posebno u vrijeme mletačko-turskoga rata (1537-1539) koristila uskoke za borbu protiv Turaka, pa sve tamo do Ciparskoga rata 1570-1573. god. kada su uskoci bili ne samo članovi gradskih posada na mletačkom području, već su sudjelovali i u bitci kod Lepanta. (G: STANOJEVIĆ, 54, 88) Kada bi se Venecija pomirila s Turcima opet bi proganjala senjske uskoke, izdvajala uskoke iz svojih postrojbi ili pak dojavljivala Turcima o njihovom kretanju i namjerama, pa je i na nevjeru ubijala njihove vođe. To bi uskoke još više podjarilo pa su se osvećivali Mlečanima i Dubrovčanima, koji su isto tako postupali ponajviše iz straha gubitka trgovine i vlastite sigurnosti od Otomanske carevine.

⁶³ I Sir Francis Drake i drugi engleski "kraljevski gusari" su donosili Elizabeti I. i brojnim utjecajnim dvorjanima opljačkano španjolsko blago, uključujući i raskošni nakit daleko vrijedniji od onoga što su uskoci mogli uopće naći na turskim, mletačkim ili dubrovačkim brodovima.

⁶⁴ Ovdje očito Jackson misli na uskoke i njihove brodice.

⁶⁵ Istu ispriku za življenje od pljačke je učinio 1388. godine Pandolfo Malatesta iz Riminija, povremeni zapovjednik vojne postrojbe u Italiji, kada su ga Firentinci kudili zbog posla koji je diskreditirajući za nekoga njegova podrijetla i upozorili da se ne miješa ni s kim od njihovih

da je država odbila da ih u potpunosti plaća, uskocima nije preostalo ništa drugo nego da to naplate od svojih neprijatelja, ili da ih njihova vlastita državna vlast odseli na neka područja u unutrašnjosti, gdje bi bilo moguće da im se daje potpora na regularan način. U kasnijem razdoblju nadvojvoda je bio prisiljen prihvatiti ovaj plan uklanjanja uskoka, čak je to požurivao na carskome dvoru, ali jedini uvjet uz koji je mogao dobiti privolu za ovaj plan je bilo to da bi trebao na svoj trošak održavati u Senju njemačku posadu kojom bi zamijenio uskoke. On to nije htio ili nije mogao učiniti, pa se zbog toga sve vratilo na plan bez troškova čime se je dopuštalo uskocima da se sami uzdržavaju na svoj osebujan način. Mlečani su pokušali s primjenom drugoga lijeka, tj. iskorijeniti uskoke iz Senja. Ali je izgledalo *da se uskoci poput glave Hidre ponovno rađaju, i to brže nego što su bili sasječeni*.⁶⁶ Među uskocima našli su se mnogi iz drugih naroda. Tako je među brojnim obješenim uskocima 1618. god. bilo i devet Engleza,⁶⁷ od kojih su nekolicina bili otmjena gospoda, a drugi pripadnici najodličnijih britanskih obitelji.⁶⁸ Znatno se je povećao broj onih koji su sa svih strana prebjegli pred zakonom, a Senj je postao premalen da ih sve primi, pa su mnogi otišli u susjedne gradove i utvrde⁶⁹ odakle su se od vremena na vrijeme okupljali i odlazili u pljačkaške pohode.⁷⁰

podanika ili prijatelja, te je rekao opravdavajući se da je potrošio 30.000 florina za formiranje svoje postrojbe koju nije mogao održavati bez pljačke u svom okruženju. (T. G. J.)

⁶⁶ Minuccio Minucci. (T. G. J.); (M. MINUCCI, 1683, 20). Za ovaj rad je korišteno u digitalnom obliku izdanje iz 1683. god. s dodacima (Paolo Sarpi), koje se čuva u Bayerische Staatsbibliothek (Bibliotheca Regia Monacensis) u Münchenu, Sign.: AUSTR. 3164. (<http://books.google.hr/books>).

⁶⁷ V. KOSTIĆ, 3/1967-1969, 88-92. isto o tome govori. Međutim, najnovija saznanja istoga autora govore da se radi o svojevrsnome Wilkinsonovu falsifikatu povijesti, a što su svi daljnji autori preuzimali zbog negativnoga stava engleske historiografije prema uskocima, a sve je to rezultat upornoga djelovanja mletačke diplomacije i interesa engleskoga dvora na području Mediterana. Povijesna je istina da se ovdje radi o engleskim najamnicima koji nisu bili uskoci niti je s njima bilo uskoka. To su bili pustolovi – mletački najamnici koji su došli svojim brodovima boriti se za plaću u "Uskočkome ratu". Kada im Venecija nije htjela povisiti plaću, oni su digli bunu, pa je mletački general naredio da se kolovođe objese o jarbole njihovih brodova. Među najamnicima je bio i član ugledne aristokratske obitelji John de Vere, rođak moćnoga earla od Oxforda, koji nije sudjelovao u pobuni i u trenutku egzekucije je bio u Istri, tj. nije bio ni suđen, a ni obješen. (V. KOSTIĆ, 2006, 85-86.)

⁶⁸ Sir Gardner Wilkinson, Dalmatia, &c, II, str. 389. (T.G.J.). J. G. Wilkinson, istraživač, znanstvenik (egiptolog) i putopisac čije je opsežno djelo *Dalmatia and Montenegro with a Journey to Mostar in Herzegovina and Remarks on the Slavonic Nations; the History of Dalmatia and Ragusa*; the Uscoos; &c. &c," London, 1848. znatno utjecalo na Jacksona.

⁶⁹ Ledenice, Novi, Bribir, Bakar, Karlobag.

⁷⁰ Tako je 100 uskoka - venturina sa ženama i djecom dovedeno u Selce i Crikvenicu (M. MINUCCI - P. SARPI, 1683, 299-300.)

Sl. 5. Bura u Senju: Lukobran Sv. Marija Art (Điga) krajem XX. st. (foto: Damir Senčar)

Starosjedinci Senja, koji su zasigurno bili daleko pošteniji od svojih susjeda - uskoka prije nego su ovi došli živjeti među njih, pokvarili su svoje dobre navike u zloj suradnji s ovim pljačkašima i otvoreno su sudjelovali u uskočkim pljačkama ili im pomagali novcem u opskrbljivanju.⁷¹ Onaj koji nije to činio osobno, imao je roba ili zarobljenika koji je otišao s njima i vratio se s dijelom plijena za svoga gospodara. A žene, obučene u svilu i skrlet, bile su tu uz njih i poticale, ohrabrivale svoje muževe da sudjeluju u pljački.⁷² To je bila u

⁷¹ Daničići, uskočke vojvode su uspješno trgovali žitom i imali u Žrnovnici mlinove za žito, koje su Mlečani u znak odmazde 1612. god. spalili. Anonim u svom prikazu uskočkoga života i prilika toga vremena u Senju opisuje primjer poslovanja Vicenza de Santija (Desantića), jednog od najbogatijih senjskih trgovaca koji je posuđivao novac uskocima primajući od njih zaloge, odnosno prodavao im na dug uvijek nedostajajuće živežne namirnice, tj. na taj način je kreditirao uskočke pohode. (C.W. BRACEWEL, 1997, 111-112.)

⁷² Onodobni izvori potvrđuju ove tvrdnje samo djelomično, jer donose i različita, pa i suprotna mišljenja i iskustva s uskocima i njihovim obiteljima. (C.W. BRACEWEL, 1990, 178-179; G. STANOJEVIĆ, 1973, 34-36.) Očito da je Minucci pretjerao kada govori o svili i skrletu kao odjeći svih uskočkih žena, ako ne zbog drugih, a ono zbog praktičnih razloga. Najbolje o nošnji uskočkih žena i uskoka uopće i govori studija Marijane Gušić (M. GUŠIĆ, 1973, 9-120)

stvari civilna liga, na drugi način njihova pozadinska potpora koja je stvarno žela žetvu tih pljačkaških junačkih pohoda, jer je tako puno toga opljačkanoga otišlo za podmićivanje vladara i njegovih sljedbenika i da se kupi naklonost carskoga dvora te je sasvim malo toga plijena ostalo u rukama samih uskoka. Nitko od njih nije znao kako se obogatiti, najveći dio njih je živio u siromaštvu i bijedi, a jednoga od njih kroz čije je ruke prošlo oko 8.000 dukata svojevremeno je vidio pisac uskočke povijesti kako bolestan leži u krevetu i skapava od gladi.⁷³

Izgleda da su uskoci imali regularnu organizaciju i da su bili vrlo dosljedni tome u svojim postupcima. S vremenom su postali sve brojniji i dosegli su i broj od 2.000 ljudi, od kojih je 700 bilo sposobno za oružje, a ostalo su bile žene, starci i djeca. Bili su podijeljeni u tri klase: stipendijati,⁷⁴ casalini⁷⁵ i aventurieri.⁷⁶ Prvih je bilo oko 200-njak i bili su podijeljeni u dvije kompanije

koja je uspjela dati do sada najbolju rekonstrukciju te nošnje na osnovi brojnih povijesnih izvora i likovnih dokumenata. Sigurno je da su samo malobrojne žene uskočkih "waivoda" mogle ipak uživati u tom luksuzu. (G. STANOJEVIĆ, 1973, 42.) Svila je u vrijeme uskoka bila naročito skupa i cijenjena trgovačka roba koja se je uglavnom uvozila s Istoka, pa se stoga Mlečani žale papi Klementu VIII. na uskoke koji su u to vrijeme (oko 1592. god.) učestalo plijenili mletačke trgovačke brodove. (B. POPARIĆ, 1936, 52.) Slika uskočkih žena je bila za Mlečane prikaz izokrenutosti uskočkoga društva i ponašanja, pa su u opisivanju toga posebno ustrajali i naglašavali tu amazonsku, neženstvenu, muškobanjastu i divlju crtu uskočkih žena što ponajviše nije odgovaralo stvarnosti života (C.W. BRACEWELL, 1990, 179).

⁷³ Minuccio Minucci, zadarski nadbiskup (1596-1615), napisao je knjigu *Historia degli Uscochi*, koja je objavljena 1603. god. u Veneciji. Tu knjigu je kasnije dopunio fra Paolo Sarpi, i tako dopunjena knjiga je često objavljivana (T. G. J.). Jackson navodi netočno vrijeme kada je Minucci bio nadbiskup u Zadru. Minuccio de Minucci, zapravo Minucio de Minutiis, (1551-1604) papinski diplomat i vojskovođa, opat i potom zadarski nadbiskup od 1596. do 1604. (Z. STRIKA, 2006, 177-178) bio je zadužen da smiri uskoke. Na kratko je smirio rat, ali ne i mržnju. Sarpijeva *Povijest uskoka*, dodatak Minuccijevom djelu, odnosi se na razdoblje 1602-1616. god. tendenciozno je djelo iz kojega izbija mletačko neprijateljstvo prema protivniku s druge strane obale. (A. FORTIS, 1984, 273.) Minuccieva tvrdnja o općem uskočkom siromaštvu je najvećim dijelom istinita i sasvim realna činjenica, što ne treba posebno dokazivati, a i sam Senj toga vremena to potvrđuje bilo kroz povijesne dokumente (biskupske relacije), bilo kroz arhitekturu toga vremena.

⁷⁴ Stipendijati (tal. uzdržavani), uskoci sa stalnom mjesečnom plaćom, najvjerojatnije kao članovi gradske posade.

⁷⁵ Casalini, (tal. pokućarci), uskoci koji su bili trajno nastanjeni u Senju.

⁷⁶ Avventurieri (tal. pustolovi). Ispravno bi bilo ih nazvati pravim njihovim imenom: Venturini. Venturieri su bili vojnici po zanimanju, a svijet ih je tako nazvao, što su tražili "la buona ventura", pa su stupali pod zastavu sad jednoga, sad drugoga vođe ("condottiere") uz ugovorenu plaću. Venturini, (o kojima govore izvješća mletačkih providura, Minucci i Sarpi) ne bijahu po zanatu vojnici, već čeljad svake fele kojoj u rodnom kraju bijaše postalo prevruće pod nogama, pa su krišom iz domovine nestali. Najviše ih je bilo iz talijanskih državnica onoga vremena, iz same Venecije, kao i iz mletačke Istre, a ponajviše nisu nosili hrvatska prezimena.

po pedeset ljudi svaka i pod zapovjedništvom četiri vojvode. Casalini su bili rođeni ovdje u Senju i bilo ih je stotinjak. Ostali su bili lualice i izbjeglice s turskoga područja, iz Dalmacije i Apulije, sa svojim zapovjednicima. Njihovi brodovi su bili lagani i mogli su primiti trideset do četrdeset ljudi, a veći i bolje opremljeni brodovi su se gradili u Rijeci, mjestu koje je izgleda bilo glavna tržnica za njihovu ukradenu robu.⁷⁷ Oni su bili naoružani lakim oružjem, s kratkim puškama, sjekirom i štiletom,⁷⁸ pa iako nisu bili u stanju boriti se s regularnim postrojbama, bili su izuzetno djelotvorni i opasni u neregularnom ratovanju.

Znali su ustima kušati krv svojih neprijatelja kao dokaz međusobnoga bratstva,⁷⁹ a kada je netko od njih smrtno stradao u borbi ili završio kao galijot i ostavio udovicu, oni su se obvezali udati je za drugoga muškarca istoga položaja da bi se na taj način održali i da se ne bi smanjio njihov broj. Kroz cijelu godinu su stalno poduzimali manje pohode, a za Božić i Uskrs je bio opći pohod, poradi visokih davanja kapetanu Senja, vojvodama, vojnicima, bogatim ženama, svećenicima i redovnicima, što ga je svatko u određenom omjeru

Oni iz Dalmacije i otoka, kao i s mletačkih galija nisu se smatrali venturinima, već uskocima s kojima su bili usko povezani srodstvom, jezikom i istim ciljem: borbom protiv Turaka (B. POPARIĆ, 1936, 16-17), i svih onih koji surađuju (trguju) s Turcima. Stoga Jackson ne samo da rabi povijesno netočan naziv za tu vrstu ljudi, već time baca sasvim drugo svjetlo na povijesne činjenice, pa njegove prosudbe dobivaju neku drugu dimenziju.

⁷⁷ Rijeka je bila od 1580. god., pod zapovjedništvom nadvojvode u Grazu, kao i Senj kojim je nadvojvoda upravljao u ime cara. Osim toga, Rijeka je bila mjesto žive uskočke trgovine, a u riječkim brodogradilištima su se gradile veće uskočke brodice. U tvrđavi na Trsatu je povremeno stolovao vojni zapovjednik Senja, a i uskoci su često hodočastili Majci Božjoj na Trsat i boravili naoružani u samostanu. O tome govore i zavjetni darovi (svijeća Miloša Pariševića i Petra Kružića) u svetištu. U Rijeci se je nalazio tzv. Senjski fontik (Fondaco de Segnani), skladište iz kojega su se opskrbljivale četiri uskočke kumpanije u Senju. Osim toga Riječane i uskoke je povezivalo zajedničko neprijateljstvo prema Mlečanima koji su u tom stoljeću nekoliko puta porušili i opljačkali Rijeku, a sve to je kulminiralo nakon 1599. god. kada su Mlečani pojačali svoje vojne aktivnosti na Kvarneru i time ugrozili riječku trgovinu. Uskoci su znali u Rijeci biti surovi i neumjereni u svojim postupcima, štoviše opasni. Gradske su im vlasti branile, posebno noću, ulaz u grad, pa su odsjedali u uskočkome gostinju (Hosteria dove allogiano li Scocchi) na Fratarskoj brajdi uz obalu Mrtvog kanala (Delta), koja i danas ima službeni naziv Uskočka obala. (R. MATEJČIĆ, 2000, 205-209; P. CVEKAN, 1985, 192; F. RAČKI, 1877, 239.)

⁷⁸ Stiletto, (tal. mali bodež, više dugi nož).

⁷⁹ Krv je središnji motiv opisa gotovo svih uskočkih strahota, a to donose uglavnom mletački pisci i izvori. Međutim, i na nekim drugim stranama Mediterana zabilježeni su isti takvi slučajevi, a sve je to povezano s osvetom smrti najbližih krvnih srodnika, s krvnom osvetom. Čini se vjerojatno da uskočke okrutnosti, ako su se uistinu odigrale, kako je opisano, nisu bile jezovite nastranosti krvožednih divljaka (ljudoždera), kako su to prikazivali Mlečani, već su to bili obredi koji se mogu razumijeti samo u kontekstu koherentnog sustava uskočkih vjerovanja i vrednota. (C.W. BRACEWELL, 1997, 168-169; A.FORTIS, 1984, 44-45.)

trebao dati, a za to je svatko dobio određeni dio plijena, a i crkva je od toga dobivala desetinu.⁸⁰ Otoci Krk,⁸¹ Rab i Pag bili su nenaseljeni izvan gradskih zidina upravo zbog ovih divljaka, a područje Like i Krbave je najvećim dijelom i opustjelo. Svu pažnju Mlečana su zaokupili uskoci pa je donji dio Jadrana ostao bez nadzora, a gusari-Berberi⁸² i oni iz Grčke su napadali i pljačkali trgovačke brodove španjolskoga Napulja i drugih zemalja koji su trgovali s Venecijom. Španjolski kralj i papa su uzaludno upotrijebili sav svoj utjecaj na cara da stane na kraj nečasnoj i sramotnoj zaštiti kojom su njegovi službenici podupirali ove hulje,⁸³ ali uspostavljanje ravnoteže nije postignuto.⁸⁴ Interes je Austrijanaca bio da ponizi i stalno uznemirava Mlečane, a iste osobe čija je dužnost bila izvršiti represiju nad Uskocima imale su glavnu korist od njihovih podviga. S druge strane, Mlečane su sprječavale političke okolnosti te se nisu mogli pozabaviti Uskocima koji su, zapravo, da su ostali sami, predstavljali šačicu poludiscipliniranih bandita kojih su se mogli lako riješiti pomoću redovitih trupa. Prije svega, napad na Senj bi uključivao rat s nadvojvodom, jer

⁸⁰ Tako jedan Englez, koji je u to vrijeme putovao Jadranom, govori o tome: - "*Ali pirati ovdje čine više nego što oni (Mlečani) čine u ostvarenju vrhovištva (nad morem): onaj koji skupi takvu kuražu iz bojažljive raznolikosti, da se ne će mali brzani (tropska morska ptica) često bojati iskaliti svoj bijes na argosi (velikom trgovačkom brodu): dapače neki od njih ne će čekati okršaj, već će pohitati na obalu prije svojih progonitelja (kao da bi kit bježao pre dupinom), zadovoljni da s olupinom broda i ostatcima tereta mogu produžiti prezreni život ili zadržati nezasluzenu slobodu.*" Geo. Sandys, *Journey in 1610*, p. 2. (T.G.J.)

⁸¹ M.BOLONIĆ, 1980, 345-352

⁸² Berberi su nomadski stanovnici (plemena) saharškoga područja Sjeverne Afrike, kojih danas ima oko 20 milijuna. Jezično i kulturološki su znatno arabizirani. Berberi su u XVI. st. pod okriljem Turaka – Osmanlija, posebno nakon pobjede Hajrudina Barbarose nad kršćanskom flotom 1538. god., znatno ometali plovidbu i trgovinu Mediteranom. Bili su poznati pod raznim imenima: Saraceni, Berberi, alžirski gusari, koji su 1571. godine pod vodstvom Uluč-Alija osvojili mletačke posjede u Jonskom i Egejskom moru i na jugoistočnoj jadranskoj obali (Cipar, Krf, Ulcinj, Bar, Budvu) i pljačkali jadranske otoke (Hvar, Korčulu, Vis), odvodili stanovnike u ropstvo. Na jadranskom području su bili poznati kao ulcinjski gusari, jer su u Ulcinju imali svoju bazu gdje se su trgovali robljem. (T. Tadić, <http://nautica.st/index>). Sjećanje na ta vremena su pučke igre u gradu Pagu (Robinjica), literarna djela (H. Lucić: Robinja), tradicijska narodna predaja i pjesma o "črnome Moru, ki je Mari krunu zel" na Kvarneru i u istočnoj Istri, kao i nakit "morčići" na sjevernom i srednjem Jadranu.

⁸³ Izgleda da je Jackson u zanosu pisanja i svrstavanja na mletačku stranu izgubio osjećaj za dobar ukus, literarno dopustiv izbor riječi i pristojno izlaganje.

⁸⁴ To nije postignuto zato što su uskoci predvođeni Daničićima surađivali s mletačkim i turskim podanicima na dizanju sveopćega ustanka protiv Turaka i oslobađanja Dalmacije i Bosne. To se je protivilo carskoj politici održavanja mira s Turcima, a što je odgovaralo i Veneciji. Stoga su senjski kapetani, posebno Kaspar Raab (1576-1585) grubo i žestoko obračunavali s uskočkim vojvodama i samim uskocima želeći ih stacionirati u Senju i kažnjavali ih za svaki ratni pohod i akciju. (A.M. GRÜNFELDER, 1981-1982, 165.)

bi to bio napad na njegov teritorij. Nadalje, Turci su žarko priželjkivali priliku da se umiješaju u kavgu i u stvari su namjeravali napasti Senj s kopna kada bi to isto Venecija učinila s mora. A Venecija se nije ničega tako jako plašila kao izlaska Turaka na more. Međutim Turci su započeli neprijateljstvima pod izgovorom da su im Uskoci nanijeli štetu i 1592. god. su napali Hrvatsku, te se tako rat između Turaka i carskih snaga nastavio promjenljivim uspjehom još nekoliko godina.⁸⁵ Papa Klement VIII. poslao je svoje trupe i nastojao je naoružati siromašno kršćanstvo protiv nevjernika.⁸⁶ Klis je osvojila carska vojska, ali su ga ponovno zauzeli Turci, a nepromišljeno organizirana tek unovačena vojska koja je bila poslana k njima u pomoć i kojom je zapovijedao Lenković,⁸⁷ general hrvatske vojne krajine, u čijim su postrojbama također bili i uskoci, prvi put u istinskoj frontalnoj borbi, bila je poražena. Lenković je uspio

⁸⁵ Bosanski paša, Hasan Predojević je 1592. god. osvojio Bihać i sagradio novu utvrdnu Petrinju, te napao Sisak koji je uspio obraniti zagrebački kanonik Mikac. God 1593. paša je odlučio osvojiti Sisak, koji su branili zagrebački kanonici. Njima u pomoć su pritekli Toma Erdody, general Andrija Auersperg i pukovnik Ruprecht Eggenberg. Oni su zajedno porazili 22. lipnja 1593. god. tursku vojsku. Kad je u Carigrad dopro glas o porazu kod Siska, sultan Murat III. objavio je rat caru Rudolfu II. i tako je započeo tzv. dugi rat (1593-1606). God 1594. Austrijsko-hrvatska vojska koju je predvodio Maksimilijan, brat cara Rudolfa II. je odbacila Turke sve do Une. Međutim, Maksimilijan umjesto da nastavi napredovati raspusti vojsku i vrati se u Prag. Od značajnih događaja u tom ratu u Hrvatskoj valja spomenuti: pobjedu hrvatske vojske kod Petrinje 1595. god., prodor generala Jurja (Đure) Lenkovića sve do Zvornika, njegovu bezuspješnu pomoć Klisu. Tzv. dugi rat je završio mirom na ušću rijeke Žitve prema kojem je Hrvatska zadržala Petrinju, Moslavinu i Čazmu. (T. SMIČIKLAS, 1879, 77-93.)

⁸⁶ Uz moralnu pomoć pape su uskocima, odnosno obrani od Turaka pružale i materijalnu pomoć. Papinskom pomoći obnovljena je i opremljena Papinska (Leonova) kula u Senju i izgrađena tvrđava Nehaj ponad Senja. Pape su često slali novac za uskočke plaće, a vatikansko žito je više puta spasilo od gladi posadu senjskog garnizona. Stoga su uskoci intenzivno osjećali papinsku zaštitu i potporu. (C. W. BRACEWELL, 1997, 158.) Papa Grgur XIII. je slao uskocima skoro redovito novčanu potporu, a posebno cijeneći uskočku borbu protiv Turaka i njihove žrtve nazvao je uskoke "uskrsnim Makabejcima" (P. TIJAN, 1940, 25).

⁸⁷ General Juraj Lenković od Podbrežja (?-1601), sin Ivana Lenkovića. Od 1578. god. uskočki kapetan u Senju, potom zapovjednik Senjske kapetanije, od 1589. god. zemaljski kapetan (poglavar) Kranjske, a od 1593. god. zapovjednik Karlovačke (vojne) krajine. Za vrijeme austrijsko-turskog rata (1593-1606.) osvaja utvrđenja Hrastovica i Gora i sudjeluje u operacijama za Petrinju. Sa oko 10.000 vojnika 5. studenog prodro je u Bihać, ali nije mogao zauzeti utvrdnu pa je spalivši grad s plijenom i oko 1.000 oslobođenih kršćana povukao u Karlovac. 27. svibnja 1596. s odredom uskoka, manjim brojem vojnika iz Banske Hrvatske i Kranjske i nešto dobrovoljaca iz Dalmacije napao je Turke koji su opsjedali Klis s namjerom da se probije u grad, ali je bio poražen. Poslije se borio oko Petrinje, Kostajnice i po Slavoniji. (<http://www.vojska.net/hrv/zivotopis/l/lenkovic/juraj/>). A porazu pod Klisem su kumovali i Mlečani kojima je više odgovaralo tursko gospodstvo na Klisu, jer su s Turcima s velikim zadovoljstvom trgovali, nego austrijska (uskočka) posada koja bi sigurno narušavala dotadašnju ravnotežu snaga. (G. STANOJEVIĆ, 1973, 158.)

pobjeći zahvaljujući brzini svoga konja, a uskoci brzini svojih nogu i poznavanju terena. Ali, Antun de Dominis, senjski biskup,⁸⁸ koji je pratio vojsku i kojega su opisali kao vatrena, ali debela i naduta prelata nespremna za mučeničku smrt, bio je ubijen.⁸⁹

Mlečani, da bi oprezno spriječili otvoreni raskid s Austrijancima, nisu se uzdržali od kažnjavanja uskoka kada su imali mogućnosti to učiniti. Ermolao ili Almoró Tiepolo,⁹⁰ neustrašiv i odlučan pomorski časnik, bio je imenovan, promaknut u službu generalnoga providura, a njegove mnoge mjere koje je poduzeo su smanjile nasilje u srcima gusara. Scrisu,⁹¹ staru tvrđavu na mjestu današnjega grada Karlobaga⁹² nasuprot otoka Paga, koju su zaposjeli uskoci, osvojio je Tiepolo, razorio tvrđavu, objesio svu posadu na čelu s kapetanom i proglasio da će ista sudbina zadesiti svakoga koga on uhvati.⁹³ Unovačeni su Albanci, koji su služili mnogo učinkovitije nego Dalmatinci u borbi protiv uskoka iz razloga koji su upravo već rečeni.⁹⁴ Nakon smrti Tiepola⁹⁵ na čelo

⁸⁸ Antun de Dominis (Rab 1558 – Klis 1596), senjski biskup, padovanski doktor teologije. S nekoliko senjskih kanonika i svećenika pridružio se vojsci generala Lenkovića i poginuo u bitci pod Klisom. U znak priznanja za herojsku obranu kršćanstva papa je senjskim biskupima i kanonicima dao pravo nošenja "Capa magna" poput kardinala rimske Crkve. (M. BOGOVIĆ, 1993, 492.)

⁸⁹ Šteta da Jackson, uglađeni Europejac, uz samo formalnu ogradu donosi ovakvu kvalifikaciju biskupa Antuna de Dominisa, bez provjere povijesne istine. Time se je predstavio kao pristrani korisnik povijesnih pamfleta i očito to čini sa zadovoljstvom, posebno kada se radi o katoličkom prelatu na "uskočkoj strani" koji, prema Minucciovom mišljenju, ne može biti ni mučenik, a ni krepostan čovjek, ako istovremeno ne štiti i mletačke (trgovačke i političke) interese, kao on (Minucci), zadarski nadbiskup.

⁹⁰ Tiepolo je jedan od najstarijih mletačkih rodova koji je dao mnoge duždeve, diplomata, vojskovođa, pravnika, umjetnika, kao i drugih visokih dužnosnika. Almoró di Stefano proslavio se je u ratu s Turcima 1570. godine i u ratu s uskocima 1576., 1591. god. i kao zapovjednik flote 1593-597. god. (TIEPOLO)

⁹¹ Antičko i srednjovjekovno ime današnjega Karlobaga.

⁹² Orig.: Carlopago.

⁹³ Tiepolo je napao napola utvrđeno naselje, razorio tvrđavu, opljačkao grad, objesio zapovjednike, a posadu (13 vojnika i 20 žena i djece) odveo u roblje. Tom prilikom je blokirao s morske strane Senj. (B. NADILO, 2001, 811). Napao je i grad Bakar, vlasništvo Zrinskih, u kojem je bila uskočka posada i kojega je nakon krvave borbe osvojio, opljačkao, objesio uskočkoga vojvodu i zarobio preživjele uskoke. (E. LASZOWSKI, 1923, 137)

⁹⁴ Mlečani su gotovo u sve svoje gradove i granične utvrde u Dalmaciji, (Zadar i okolica, Šibenik Primorju (Krk, Omišalj, Vrbnik) i Istri (Labin, Poreč i okolica, Kopar) smjestili, naselili brojne albanske, hrvatske i crnogorske katoličke obitelji izbjegle uglavnom iz južnoga dijela tzv. Mletačke Albanije (Drač, Ulcinj, Bar), čiji su im muški odrasli članovi služili daleko vjernije nego lokalno stanovništvo. Uz stratiote, profesionalne vojnike iz Grčke (Cipar, Kandija/Kreta, Moreja/Pelopones) tu su bili i *Oltra(e)marini* (*Croati a cavallo i soldati albanesi*), čija je najveća naseobina bila u Zadru (Arbanasi), sjedištu providura Dalmacije. (L. ČORALIĆ, 2008, 150.) Među njima se ističu *cappelletti* (*soldati albanesi, cavalleria albanese*), ponajviše Arbanasi,

pomorskih snaga od petnaest galija, trideset velikih barki i 800 vojnika postavljen je Giovanni Bembo.⁹⁶ Novi⁹⁷ je bio zauzet i opljačkan, a Trst i Rijeka su bili u blokadi ne bi li na taj način izvršili pritisak na nadvojvodu. Bembo je zatočio sedam stotina uskoka na području zaljeva Rogoznice⁹⁸ nedaleko od Šibenika. Njegove su galije u nemogućnosti da uđu u luku čuvale izlaz, a Turci su stražarili na kopnu i sprječavali uskoke da pobjegnu kopnenim putem. Na koncu se je činilo da bi sve uskočke snage mogle biti uništene jednim udarcem, ali njihova snaga i spretnost je bila u korištenju prednosti koju im može pružiti olujna noć kada su prošli kroz flotu svojih neprijatelja, neopaženi koristeći vjor vjetrova i valove, probili opsadu i sasvim sigurno otplovili.⁹⁹ Bembo, zabrinut i razočaran, zatražio je da se povuče s toga položaja, a Antonio Giustiniani¹⁰⁰ koji ga je naslijedio pokušao je s novim planom, gradnjom dvaju utvrda na obali otoka Krka sasvim blizu izlaska iz senjskoga zaljeva.¹⁰¹

turski podanici. Uz slabu plaću (4-5 škuda mjesečno i baškot) bilo im je slobodno oduzeti dalmatinskom seljaku sve što im je potrebno, a da ne plate. Kad su bili otpušteni teško su se vraćali poljskim radovima, pa su umicali među venturine. (B. POPARIĆ, 1936, 50). Jedan od rodova Oltra(e)marina je bio rod vrsnih akrebuzira naoružanih karabinama (Carabinieri), a na brodovima uz cappellette Mlečani su imali posebne postrojbe *Barche armate contro Uscochi*, često nazivane i *Barche armate Croate* s posebno izvježbanom posadom, koje su djelovale na sjevernom Jadrnu (sjedište u Koprju) i uz tunisku obalu protiv berberskih gusara. (L. ČORALIĆ, N. BALIĆ- NIŽIĆ, 2006, 73-76.) U Zadru (Arbanasi) i njegovoj okolici i danas žive potomci tih Albanaca, koji i danas govore svojim posebnim (albanskim) jezikom. Na otoku Krku se po nekim prezimenima može prepoznati njihove danas potpuno kroatizirane potomke (Albaneze, Karabaić, Polonio, Šamanić i dr.).

⁹⁵ Umro je u Zadru i pokopan je u katedrali 1597. godine. Fondra, str. 286. (T. G. J.).

⁹⁶ Bembo, Giovanni (1543–1618), ratovao s Uskocima (1597–98), gdje se je iskazao odlučnošću i brutalnošću, mletački dužd od 1615. godine. (G. BENZONI)

⁹⁷ Novi Vinodolski

⁹⁸ Orig.: Bogosnizza

⁹⁹ "Izgleda da su imali uza sebe i vjetrove, i more, i đavle" (M. MINUCCI, 1683, 82).

Među tim uskocima, kako navodi Anonim, bilo je i 70 mušketa njeemačke narodnosti, koji su služili u senjskoj posadi. (B. POPARIĆ, 1936, 76.)

¹⁰⁰ Giustiniani je ugledan talijanski rod, originalno mletačkoga podrijetla, koji je poslije prešao i u Genovu, a potom s vremenom se proširio i u Napulj, na Korziku te na mnoge otoke (<http://en.wikipedia.org/wiki/Giustiniani>). U rodoslovlju ove obitelji u Veneciji zabilježen je Antonio Giustiniani koji je 1550. godine sklopio brak s Mariannom Soranzo, za kojega nema detaljnijih podataka o njegovom društvenom položaju i zanimanju. (GIUSTINIANI)

¹⁰¹ Na otoku Krku, na obali prema Senju, nema ni jedne utvrde iz toga vremena. Međutim, na potezu od Vele i Male Luke, te preko područja Vrbnika pa sve na sjever mogu se uočiti stražarska mjesta – utvrde, čiji postanak seže u kasnu antiku i bizantsko razdoblje kada su neke od njih bile u funkciji refugija (Korinthia/Bosar u Maloj Luci) za stanovništvo antičke Senije i Korintije (naselje na području današnje Baške) ili kao stražare – svjetionici za sigurnu plovidbu brodova uz obalu otoka Krka (Glavina, otok Sveti Marko-Almis) kuda je išao plovidbeni put iz

Sl. 6. Zapadni portal katedrale u Senju (XV./XVI. st.)
(foto: J. Lokmer, 2009.)

Akvileje za Jader-Zadar (Z. KARAČ, 1995, 289-292). Neke od tih utvrda su obnovljene u mletačko vrijeme i korištene su u svrhu obrane od uskoka i za kontrolu plovidbe brodovima. Njihovi tragovi se i danas prepoznaju u pejzažu Krka: Bosar/Korinthia u Maloj Luci nasuprot Senja, Glavina, Konjska između Vrbnika i Šila, Vošćica (utvrda Maltempo) i otok Sveti Marko (Almis) nasuprot Jadranova. Kukuljević navodi jednu utvrdu na otoku Pagu pod imenom Ljuba. (I. KUKULJEVIĆ, 2009.). Poznato je da je Venecija na otoku Pagu, na Ljubačkim vratima (kraj Paškoga mosta) podigla utvrdu nasuprot Ljubačkom zaljevu: Ljubač - Forte di Luiba. (I. FARIČIĆ, 2003, 82, 86, 88-89) i na otoku Krku, tvrđavu Maltempo na rtu Vošćica radi kontrole plovidbe prema Rijeci. (M. BRADANOVIĆ, 2002, 33-35, 47.) Na otoku Iloviku je planirana izgradnja utvrde za kontrolu plovidbe brodova kojima su uskoci odlazili u Istru i Dalmaciju (A. M. GRÜNFELDER, 2001, 135.)

Sl. 7. Postrojba kliških uskoka na grobu Petra Kružića u crkvi
Majke Božje na Trsatu (foto Juraj Lokmer, 2006.)

Odsječeni od svoje baze u Rijeci uskoci su se sada usmjerili prema Istri i nanijeli su veliku štetu stanovništvu na mletačkom području prije nego ih je odatle protjerao Francesco Cornaro.¹⁰² Kaštele Ledenice,¹⁰³ Mošćenice,¹⁰⁴ Trsat¹⁰⁵ i

¹⁰² Cornaro (Corner) je ugledan, stari i razgranati mletački rod, koji je dao brojne duždeve, providure i istaknute članove establišmenta Republike Venecije. Iz toga roda je i ciparska kraljica Katarina Corner (1454- 1510). Francesco Cornaro (Venecija, 1585-1656) u dubokoj starosti, pred smrt je izabran za dužda 1656. godine. Vladao je samo 19 dana i ostao je u povijesti Mletačke Republike zabilježen kao dužd koji je vladao najkraće vrijeme. (C. POVOLO)

¹⁰³ Kaštel i naselje (podgrađe) Ledenice kao značajna utvrda u obrani od Turaka tada je bio u vlasti krajiške uprave. Frankapani nisu upravljali ovim svojim starim posjedom (E. LASZOWSKI, 1923, 272-277.)

¹⁰⁴ Mošćenice su u to vrijeme posjed Habsburgovaca i nikada nisu pripadale Frankapanima.

¹⁰⁵ Trsat je u to vrijeme pod krajiškom upravom, a Frankapani su samo formalno vlasnici. Od 1563. godine je u kraljevim rukama kao dio senjske kapetanije (E. LASZOWSKI, 1923, 100-101).

druge koji su pripadali knezovima senjskim¹⁰⁶ opljačkala je mletačka vojska pod vodstvom Giustiniana, a nadvojvodu Ferdinanda su njegovi podanici preklinjali da ih spasi od daljnega uništavanja, da raseli uskoke za čije prestupe su bili sada kažnjavani. Carski dvor je mnogo o tome raspravljao, bio je uznemiren, ali se sramio poduzeti izvjesne korake u svezi s tim je ovlastio nadvojvodu da on djeluje umjesto Dvora. Nadvojvoda je imenovao Josipa Rabattu, upravitelja Kranjske, da djeluje kao njegov povjerenik, da kao opunomoćeni povjerenik razgovara s Mlečanima. A Rabatta i mletački zapovjednici Cornaro i Pasqualigo¹⁰⁷ uskladili su svoje planove da bi već jednom okončali ovaj skandal. Rabatta je bio častan čovjek, podrijetlom iz Toskane, koji je izgleda odlučio da u potpunosti okonča taj posao.¹⁰⁸ I da je bio odgovarajuće podržan uskoro bi došao kraj uskocima. Ali on je počinio neoprostivu pogrešku shvaćajući previše doslovno instrukcije koje je dobio umjesto da ih čita između redaka. I kada je došavši u Senj počeo vješati i zatvarati uskočke vođe, umjesto da ukloni časnike i službenike, počevši s upraviteljem koji je bio uključen u sva njihova zlodjela i da na taj način oslabi njihov korpus, on je podcijenio njihov utjecaj na nadvojvodu, posebno je podcijenio njihovo slanje novca, a koje je zaustavio svojim odlučnim djelovanjem. Uskoci, opazivši da njegov autoritet slabi, uskoro su se oporavili od panike u koju ih je bacila žestina njegova djelovanja. Njegovo opskrbljivanje je bilo presječeno i Rabatta je bio primoran otpustiti naoružane snage koje je doveo sa sobom, a ostala mu je samo malobrojna njemačka posada. Uskoci su se pobunili, topovima su probili vrata kaštela¹⁰⁹, poubijali

¹⁰⁶ Očito ovdje misli na knezove Frankapane, što i nije sasvim ispravno, jer u povijesti ovaj rod nije poznat kao knezovi senjski, već kao krčki, iako su mnogi pripadnici toga roda nosili naziv "knez Senja".

¹⁰⁷ Felippo Pasqualigo (1549-?), mletački patricij, senator, generalni providur na gotovo svim mletačkim teritorijima (Zaljev, Dalmacija, Krf), Obnašao je i druge najviše upravne i vojne funkcije. 1600. god. je postao "generalom protiv uskoka" i djeluje u Dalmaciji, na Krfu, u Furlaniji i Karniji, Terrafermi. 1614. god. je na čelu generalne komande za borbu protiv uskoka na moru i na kopnu na području Boke, Dalmacije i Istre. 1615. god. bio je među kandidatima za koje se je glasovalo u izboru za dužda. (PASQUALIGO.)

¹⁰⁸ Giuseppe Rabatta (Gorizia oko 1560. - Senj 1601), viceedomin (upravitelj) Kranjske, carski povjerenik koji je u Senju razoružao uskoke, neke pobio, a druge raselio. Krajem 1601. god. uskoci su ga ubili u gradskome kaštelu. Više o samome Josipu Rabatti i njegovoj obitelji govori opsežno arhivsko gradivo i literatura, a sama ličnost i uloga Josipa Rabatte još nije temeljito izučena i obrađena u hrvatskoj historiografiji (DEL SAGGIO storico, Parti due, 1753, 340-348; C. MORELLI DI SCHÖNFELD, Vol. III., 1855, 325-334; S.CAVAZZA, G.CIANI, 1996, 7,10). Neki drugi izvori i autori imaju i drugačije, daleko realnije mišljenje o Rabati. (G. STANOJEVIĆ, 1973, 193.)

¹⁰⁹ M. VILIČIĆ, 1971, 88-90; M. VILIČIĆ, 1980, 338-340; M. VILIČIĆ, 1988, 85-87.

njemačku posadu i upali u prostoriju gdje je Rabatta sjedio s jednim plemićem iz Firenze koji mu je bio u posjeti. Zaklali su ga nakon herojskoga otpora, odrezali mu glavu i javno je izložili¹¹⁰, a njegovo tijelo je odnijeto u crkvu, gdje su žene lizale krv koja je curila iz njegovih rana.¹¹¹ Uskoci su poslali caru poruku o tome događaju, opravdavajući ono što su učinili, a zakleti neprijatelj nesretnoga Rabatte imenovan je za njegova nasljednika i nikakve mjere nisu poduzete da se kazne te ubojice, što se je moglo shvatiti da se carskim političarima ne sviđa da se riješe tih nekonvencionalno nečasnih slugu.¹¹² U to je vrijeme bio biskup senjski Marko Antun de Dominis,¹¹³ koji je postao

¹¹⁰ Rabatta je nastupio silovito: došao je s njemačkim plaćenicima, raselio 200 uskočkih obitelji, javno sudio i objesio uskočke vojvode (Posedarić, Margitić i Maslarada), a nije štedio ni senjske građane i svećenike (fra Domenico di Cattaro) koje je kaznio poslavši ih na mletačke galije za galijote. Istovremeno je s venecijanskim providurom sklopio primirje i deblokadu austrijske jadranske obale. Stoga su odbjegli uskoci i time ogorčeni Senjani predvođeni uskokom Jurišom savladali njemačku posadu, provalili u senjski kaštel i ubili Rabattu. (A.M. GRÜNFELDER, 2001, 133-136.)

¹¹¹ Ovo je u skladu i s Minuccievom pričom o svilenoj i skrletnoj odjeći uskočkih žena, a u funkciji potpune moralne diskreditacije uskoka i njihove borbe, koja je svakako imala i elemente gusarstva i pljačke, kao što je to bila praksa svih tadašnjih europskih vojski, pa tako i mletačke, austrijske i engleske. Osim toga u Senju je sjedište biskupa, koji sigurno ne bi dopustio lizanje krvi pokojnika, t.j. neke predkršćanske obrede u samoj katedrali. Činjenica je da sve te Minuccieve i Sarpijeve optužbe o uskočkim "krvavim obredima" imaju uporišta u nekim prastarim običajima stanovništva zaleđa mletačke Dalmacije, u Bosni i Hercegovini (A. FORTIS 1984, 42; C.W. BRACEWELL, 1997, 168-169), kao i u izvješćima samih uskoka o stanju među posadom opkoljenoga Klisa za vrijeme borbi u neljudskim uvjetima o kojima nisu htjeli kasnije govoriti zbog srama i kršćanskoga straha, a što je zasigurno bilo poznato Mletcima (G. STANOJEVIĆ, 1973, 158). Jackson sve to neselektivno prihvaća i donosi sudove bez ikakve prosudbe ili ograde o istinosti tih tvrdnji.

¹¹² Novi kapetan grada Daniel Frankol, koji nije podnosio Rabattu sudio je krivcima u odsutnosti, a većina onih koji su ostali u gradu nisu kažnjeni, jer je trebao vojnike za obranu nakon što su grad napustili njemački najamnici zbog izrazito teških uvjeta života. Tako su Senjani likvidacijom Rabatte sačuvali svoju samobitnost, posebnost i u ratu velikih sila. (A. M. GRÜNFELDER, 2001, 136-138.)

¹¹³ Marko Antun de Dominis (Rab 1560 - Rim 1624), isusovac, padovanski profesor, senjski biskup, potom splitski nadbiskup, teolog i znanstvenik (fizičar). Dominis je u razdoblju 1599.-1601. god. kao osoba povjerenja Mlečana i austrijskoga cara djelovao uz carskoga komesara J. Rabattu u namjeri da pospješi rješenje uskočkoga pitanja raseljavanjem uskoka i pacifikacijom Senja. U tome nije uspio, a kada su uskoci ubili Rabattu, zaprijetili su i Dominisu smrću koji je tada bio izvan Senja i nije se nikada više vratio u Senj. 1602. je uz mletačko posredovanje imenovan nadbiskupom u Splitu. (V. TUDJINA- GAMULIN, 1993, 494-499.) Dominis je vrlo kontroverzna ličnost, izuzetnih intelektualnih sposobnosti i velikih ambicija. Zbog izrazito kritičnoga stava prema papinom monarhističkom načinu vladanja Crkvom kao zapreci kršćanskoga jedinstva dolazi u sukob s inkvizicijom i 1616. bježi u Englesku, gdje je primljen s počastima i velikom pažnjom (dekan windsorski). 1617. objavljuje svoju knjigu *De*

biskupom nakon smrti svoga strica i to od 1596. do 1602., kada je premješten u Split. I on je činio sve što je uopće mogao učiniti u dogovoru s nadbiskupom zadarskim Minuccio Minucciem da unaprijedi pregovore Republike i nadvojvode.¹¹⁴ Prema Dominisu, izgleda da je trebalo zbog jako osjetljivih uvjeta da carevi ljudi daju u zakup šume oko Senja u zamjenu za pedeset tisuća dukata. Ta svota se je trebala utrošiti u pojačanje utvrda u unutrašnjosti, gdje bi se mogli uskoci naseliti i da tamo služe kao garnizoni na sigurnome odstojanju od morske obale.

Da je taj prijedlog bio prihvaćen trošak ovih novih utvrda ne bi bio kasnije stijena na kojoj su svi pregovori propali. Ali carevi ljudi su stalno povećavali svoje zahtjeve i na koncu je nacrt bio razvrgnut zbog razlike od dvije stotine škuda.

U 1607. godini je carskim nalogom zahtijevano od Senjana da izvuku svoje brodice na kopno i odlože jedra, vesla i užad u arsenal. Uskoci su time bili jako ozlojeđeni i poslali su jednoga od svojih vojvoda na dvor da izloži kako je nemoguće živjeti u Senju bez gusarskoga djelovanja. Nikakve mjere nisu poduzete da osnaže nalog, a stvari su postale samo još gore nego ikada do sada. Prolaz šest stotina uskoka kroz mletački teritorij da bi napali, orobili i zapalili Skradin, skoro je uvukao Republiku u rat s Turskom. Stradanja mletačkih područja u Istri, koja su uskoci stalno napadali i pljačkali, svakodnevno je sve više otežavalo Veneciji da održava miroljubive odnose sa Carstvom.¹¹⁵ Čuvši da se Girolamo Molino, mletački knez Kotora, vraća fregatom u Veneciju, uskoci su ga pokušali uhvatiti. U tome ipak nisu uspjeli, ali na povratku im je uspjelo uhvatiti Girolama Marcella, mletačkoga providura Krka, koji se našao u Baški. Oduklili su ga bez ikakva poštovanja u neku pećinu pokraj Senja, gdje su ga držali sve dok nadvojvoda nije naredio da ga oslobode. Njihova brza poslušnost pokazala je da je austrijska uprava stvarno utjecala na njihovu silu i da je mogla stati na kraj tom skandaloznom stanju stvari.

Republica ecclesiastica u kojoj se zalaže za kolegijalnu upravu Crkve. Priredio je za tisak i izdao u Londonu knjigu fra Paola Sarpi-a *Povijest Tridentuskog sabora*. Uskoro nailazi na nerazumijevanje anglikanskih klerika i nepovjerenje vladajuće elite. Napušta Englesku, objavljuje svoju knjigu protiv Anglikanske Crkve *Sui Reditus ex Anglia Consilium*. 1622. god. se vraća u Rim i uskoro je nakon smrti svoga zaštitnika pape Grgura XIV. zatvoren u Andeosku tvrđavu, gdje i umire. Posmrtno je osuđen i zajedno sa svim svojim spisima spaljen.

¹¹⁴ Prema nekim autorima Marko Antun Dominis kao vješti diplomat dobio je od pape, a na prijedlog M. Minuccia, nalog za posredovanjem između sukobljenih strana, a u svezi s uskočkim pitanjem. Iako njegova misija nije uspjela, ona je i danas dobar primjer kako se mogu formulirati vlastiti interesi, a da se ne uđe u sukob s tuđima (A.M. GRÜNFELDER, 1995, 237), što se ne bi moglo zaključiti iz povijesnih činjenica.

¹¹⁵ Ovdje se misli na Habsburško carstvo.

Međutim, ništa ne bi bilo vrijedno toliko prezira koliko oklijevanje, neodlučnost i dvoličnost nadvojvodskoga dvora u tom poslu. S jedne strane gusarstvo je bilo zabranjivano, a s druge strane su uskoke ohrabrali u tome da ne bi morali plaćati zaostalo dugovanje plaća. Uskocima je bilo obećano da će im biti plaćeni njihovi zaostaci ili druge slobode da odu onamo gdje im se sviđa, a sada kada je osamdeset njih angažirao vojvoda od Toskane i dvije stotine vicekralj Napulja, donijet je nalog da se zabranjuje daljnje novačenje u službu za službu u drugoj državi. Uskoci su to, što je sasvim prirodno, ocijenili kao dopuštenje za nastavak svoje gusarske djelatnosti, a loše je to što je bilo sasvim teško reći da li su oni bili gori ili bolji od nevaljale vlade koja im je u isto vrijeme dopuštala i odrekla ih se, osuđivala i koristila ih. Više užasnoga nasilja nego ikada što su učinili njihovi prethodnici na kraju je sve ovo dovelo do krize. Uskoci su opljačkali Trebinje¹¹⁶ na turskome području uz samu granicu, a Porta¹¹⁷ je kao obično mislila (ili je tako htjela misliti) da ih je to potajno napala Venecija. Konačno, kada su se Mlečani sukobili s uskocima dok su se ovi sa svojim brodicama i plijenom vraćali s Hvara, bilo je odlučeno postupiti prema njima bez milosti. Uskoci su bili potučeni, zarobljene su im dvije barke, a njihov veliki vođa Nikola Hreljanović,¹¹⁸ sa šestero ljudi bio je pogubljen. Za osvetu toga poraza uskoci su zaskočili Kristofora Veniera,¹¹⁹ čiji je brod bio usidren zbog noći u luci Mandre na otoku Pagu. Veliki broj njih se je skrio po okolnim brežuljcima i u jutro su drugi sa šest brodice napali nečuvani brod, ustrijelili sve koji su im se suprotstavili, poubijali četrdeset članova posade zaklavši ih ili usmrтивši ubodom noža. Časnike i vojnike su natjerali u bijeg skokom u more i plivajući na daskama. Plemiću iz Kopra, Lukreciju Gravise-u, članu plemenite obitelji zajedno s njegovim bratom i

¹¹⁶ Orig.: Trebiffne.

¹¹⁷ Visoka Porta je naziv za vrhovnu upravu Turskoga carstva, t.j. sultanov otvoreni dvor, nazvan po vratima na ulazu u glavne urede Velikog vezira, gdje je sultan primao strane izaslanike. (J. MATUZ, 1992, 61-63.).

¹¹⁸ Orig.: Nicolo Cragiianovich. Nikola (Miko) Hreljanović, uskočki vojvoda kojemu je zbog zasluga u borbi s Mlečanima podijeljeno 1611. god. austrijsko plemstvo. (E. LJUBOVIĆ, 2003, 149-155.)

¹¹⁹ Venier, mletački plemićki rod koji se prvi put spominje u XI. st. Dugo je vremena ova obitelj gospodarila grč. otocima Kiterom (mlet. Cerigo) i Farom, te dalmatinskim kaštelima Vinjerac (Castel Venier) i Gornjim Zemunikom. Iz te su obitelji bili ugledni mletački dužnosnici, od čega tri dužda i više generalnih providura (zapovjednika). U povijesti uskoka su važni: Lorenzo, sudionik bitke kod Lepanta, koji se je kao zapovjednik flote borio protiv napuljskoga vicekralja vojvode Ossune tijekom španjolskih pokušaja ulaska u Jadransko more da bi pomogli Austrijancima. Tijekom Uskočkoga rata vodio je mletačku vojsku u uzaludnom pokušaju da osvoji Mošćenice. Cristoforo (XVI./XVII. st.), je kapetan broda kojemu su uskoci odrubili glavu. (S. BERTOŠA)

nećakom koji su bili na brodu kao putnici, odrubili su glavu, njihovim suprugama i ostalim ženama skinuli dragulje i odjeću. Potom su otplovili s Venierom na kopno nedaleko od Senja, gdje su mu, nakon što su ga na svakojaki način zlostavljali, odrubili glavu i bacili tijelo u more. Nakon toga su priredili gozbu s mrtvom ljudskom glavom na stolu, na očigled dama i galijota. Najprije su umakali kruh u njegovu krv, a prema nekim svjedocima su njegovo srce pekli na žaru i potom ga pojeli.¹²⁰ Jedino što je nadvojvodin dvor učinio u svezi s ovim zvjerskim ubojstvom bilo je to da je u Senju proglašeno stanje obrambene pripravnosti. Nikola Frankapan, senjski kapetan¹²¹, požurio je na svoje mjesto i iskoristio neke od topova s galije nesretnoga Veniera da bi bolje utvrdio svoj kaštel u Novom. Najnovija provala uskoka u Istru i na otoke Lošinj i Pag natjerala je Mlečane da napadnu i bombardiraju Novi, kojega su zauzeli, i tada su topove vratili natrag na galiju koju su gusari bili zarobili. Time je iznenada izbio rat između Venecije i Austrije, koji je tri godine bjesnio u Furlaniji i završio 1617. god.¹²² mirom u Madridu, s uvjetima po kojima su uskoci trebali biti smješteni u Karlovac u unutrašnjosti Hrvatske. Mnogima koji su bili krivi trebalo je odsjeći glavu, njihove brodice trebale su biti spaljene, a Senj je trebao postati garnizon s njemačkom posadom. Sljedeće godine, 1618., ove odredbe mirovnoga ugovora su provedene i tako su uskoci konačno nestali

¹²⁰ Teško je povjerovati ovom opisu kada ga donosi samo ovaj izvor (Minucci/Sarpi), a koji je već prije u mnogo bezazlenijim stvarima pokazao izrazitu neobjektivnost i pretjerivanje. To se može jednostavno odbaciti kao pretjerivanje u opisima, a sve u funkciji prenaplašene protuskočke (protuaustrijske) propagande. Ipak radi objektivnosti pristupa povijesnim izvorima to treba razmotriti s određenim respektom, posebno s obzirom na nehumani način ratovanja toga vremena, raspirivanje najnižih poriva koji imaju korijene i u nekim od predkršćanskih vjerovanja i običaja stanovništva odakle su se regrutirali uskoci. (A. FORTIS, 1984, 44-45; C. W. BRACEWELL, 1997, 168-169.)

¹²¹ Nikola IX. Frankapan Tržački (1584-1647), isusovački đak, veliki prijatelj Habsburgovaca, senjski kapetan, hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban, zapovjednik Banske krajine, zaštitnik uskoka koji su imali jedno od svojih uporišta u njegovome gradu Novome u Vinodolu. Mlečani su stoga 1615. god. razorili Novi, što je bio povod za Uskočki rat (Rat za Gradišku) u kojem je i Nikola s bratom Vukom II. Krstom sudjelovao. Veliki dobročinitelj pavlina i franjevac, posebno Svetišta Majke Božje na Trsatu gdje je i po svojoj želji zakopan u grobnici Martina Frankapana. Osnovao je i škole za siromašne pučane, zavod "Frangepaneum" u Zagrebu i zakladu za školovanje siromašnih nadarenih učenika koji polaze škole kod isusovaca. (P. STRČIĆ, 1998, 419-421.)

¹²² Uskočki rat (1615-1617) ili Rat za Gradišku, koji je u Furlaniji i mletačkoj Istri trajao i tijekom 1618. god. U tom ratu Senj je bio na periferiji događaja, ali su uskoci u velikom broju (oko 1000) sudjelovali na austrijskoj strani protiv jake mletačke plaćeničke vojske (preko 4.000 vojnika). U taj rat je bila uključena i Španjolska (Napulj) kao i preko mletačkih plaćenika i druge zemlje (Nizozemska, Engleska, protestantske njemačke kneževine i švicarski kantoni). Kada bi gubitci u Furlaniji bili veliki, Venecija bi napadala u Istri, i brodovima u Primorju sve do Karlobaga. Sve je završilo mirom u Madridu na štetu uskoka, koje Austrija više nije trebala, jer su im postali preveliko opterećenje u međunarodnim odnosima. (A.M. GRÜNFELDER, 1997, 67-69.)

s pozornice povijesti. Najveći dio njih izgleda da je prebačen u planinsko područje danas poznato kao "Uskočko gorje", između Kranjske i Hrvatske,¹²³ a neki su, prema dr. Kandleru,¹²⁴ naseljeni na području Pazina u Istri uzduž mletačko – austrijske granice. A gospodin Franceschi¹²⁵ nalazi potomke drugih na istočnim padinama Učke,¹²⁶ gdje žive ljudi sumnjiva ponosa, među kojima mnogi nose prezimena: Senjan (Segnan),¹²⁷ Modrušan, Otočani (Ottocian)¹²⁸ i

¹²³ Ovdje vjerojatno misli na Žumberak.

¹²⁴ Kandler Pietro, povjesničar i arheolog (Trst, 1804 - 1872). Sakupljao je i objavljivao povijesnu i svekoliku građu o Trstu i Istri. Osnovao je, uređivao i izdavao tjednik *L'Istria* i časopis *La Provincia dell'Istria*. Njegov najvažniji pothvat je Codice Diplomatico Istriano s građom od rimskoga doba do 1526. Ostala djela: *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale, Notizie storiche di Trieste e guida per la città, Storia del Consiglio dei Patrizi di Trieste dall'anno MCCCCLXXXII all'anno MDCCCIX con documenti*. Objavio je srednjovjekovne statute Pule, Poreča, Trsta, Buja, Novigrada i Rovinja. Ostavio je bogato arhivsko gradivo, koje je objavljeno posmrtno (*Notizie storiche di Montona, Notizie storiche di Pola, Pirano – monografia storica*). Dugo je smatran austrofilom i protivnikom iredentizma, dok ga talijanska suvremena historiografija prepoznaje kao objektivnoga skupljača raznovrsne građe iz povijesti i suvremenosti Istre i Trsta. (R. MATIJAŠIĆ)

¹²⁵ Carlo de Franceschi (1809-1893), političar i povjesničar, jedan od preteča i vođa iredentističkog pokreta. De Franceschi je talijanska obitelj naseljena u Gologorici, koja potječe iz Karnije. Na izborima 1848. izabran je za zastupnika u Ustavotvornu skupštinu. U Beču je iste god. objavio polemični članak dokazujući »talijanstvo Istre« (Per l'italianità dell'Istria). Za tisak je priredio Kandlerova arhivska vrela (*Notizie storiche di Montona, i Notizie storiche di Pola.*), a zatim i svoj glavni rad *L'Istria – note storiche*, prvi cjelovit i kompleksan prikaz istarske povijesti. Pokušao je osporiti vjerodostojnost Istarskoga razvoda (*Studio critico sull'istrumento della reambulazione di confini del 5 maggio 1325,....*). Posmrtno su izdane Memorie autobiografiche, a 1989. god. i u hrvatskom prijevodu. (M. BERTOŠA)

¹²⁶ Na istočnim padinama Učke s južne i sjeverne strane (Žejane, oko Čepićkog polja, Šušnjevića, Nova Vas, Letaj i drugdje) žive doseljeni tzv. Morlaci koji su u Žejanama zabilježeni još u XV. st. Najvećim dijelom su doseljeni za vrijeme Frankapana (krajem XV. i početkom XVI. st.) s područja Velebita i sjeverne Dalmacije. Govore posebnim jezikom kojega oni nazivaju žejanskim, vlaškim, odnosno ćiribirskim, dok ih okolno stanovništvo naziva Vlasima, Čićima, Rumunjima ili osobito Ćiribircima. Danas se ova malena zajednica u svijetu označava imenom: Istrorumeni (talijanski); Istroromâni (rumunjski); Istro-Romanians (engleski). (ĆIRIBIRCI-<http://hr.wikipedia.org/wiki/ćiribirci>). Ne može se reći da su to doseljeni uskoci nakon njihova raseljavanja iz Senja i drugih utvrda, a niti predtursko hrvatsko stanovništvo Modruša, Otočca i Klisa, kako to Jackson pripisuje Kandleru, već je to vjerojatno stanovništvo koje je bježalo pred Turcima i prije djelovanja senjskih uskoka.

¹²⁷ To prezime označava stanovnika Senja ili njegove šire okolice i može se naći ne samo u Istri već i u Furlaniji i širem području Veneta i u nekim drugim područjima Italije, a nije posljedica raseljavanja senjskih uskoka, već migracija preduskočkog stanovništva šireg senjskoga područja pred Osmanlijama. (L. ĆORALIĆ, 1993, 79-83.)

¹²⁸ Modrušani je naselje sa zaseokom Otočani (Ottokiani) 5 km jugozapadno od Žminja, uz nekadašnju graničnu liniju mletačke i austrijske Istre. Sama imena naselja govore da je tu naseljeno stanovništvo Modruša i Gacke (Otočac), t.j. izbjeglice pred Osmanlijama u XVI. i XVII. st. (R. MATIJAŠIĆ, Modrušani). 1945. god. u Modrušanima je bilo 29 obitelji (198 stanovnika), a u Otočanima 5 obitelji (31 stanovnik) i svi su se izjasnili kao Hrvati. (J. BRATULIĆ, P. ŠIMUNOVIĆ,

Klišani (Clissan),¹²⁹ koja su izgleda donijeli sa sobom s hrvatske strane Jadrana.¹³⁰

Senj

Nakon iscrpne povijesti senjskih uskoka Jackson donosi detaljniji opis grada Senja, njegovih spomenika i stanovnika prema kojima nema nikakvih simpatija, jer ima stalno pred očima uskoke kao najmanje civilizirani dio europskoga društva XVI. i početka XVII. st.

"Senj, koji je najviše izložen buri, jer se nalazi u najburnijem dijelu Kvarnera,¹³¹ je samo mjesto na ovim obalama bez prirodne luke i bio je izložen trajnim opasnostima kao što je to već objašnjeno, a sigurnost uskoka

1985, 94-95) Zasigurno to nisu senjski uskoci raseljeni iz Senja i drugih utvrda nakon Madridskoga mira, jer su migracije staroga stanovništva Modruša i Gacke i prije toga vremena dopirale sve do Venecije i dalje. (L. ČORALIĆ, 1994, 79-86). Ovdje vrijedi navesti i naselja u okolici Buzeta s imenom: Krbavska Vas u Ročkom polju s prezimenom Krbavac (Cherbava), zaselak Krbavčići kod Sv. Martina s prezimenom Krbavčić, te veliki broj obitelji s tim istim prezimenom u Sv. Ivanu, kao i prezime Krbavac u Slumu. A kod Paza postoji naselja pod nazivom: Krbavčija (J. BRATULIĆ, P. ŠIMUNOVIĆ, 1985, 81, 296, 298, 303, 323). kod Dolenje Vasi (Općina Pazin) je naselje Grižanci, a u Općini Pazin je naselje Grobnik (J. BRATULIĆ, P. ŠIMUNOVIĆ, 1985, 115, 315-316), što sugerira da se radi o doseljenicima iz Grižana u Vinodolu, odnosno od grada Grobnika iznad Rijeke, ukoliko to nije toponim nastao na drugi način.

¹²⁹ Samo prezime sugerira da su to doseljenici iz okolice Klisa. Tih doseljenika ima danas i na području BiH (Šuica), a kao Klišanić i po Lici (Dabar). To su predturski stanovnici Klisa i okolice, ali mogu biti i kasniji uskoci koji su se nakon pada Klisa povukli u Senj, odnosno na zapad (Istra), te su u tom pogledu uistinu uskoci. Jedno od naselja u okolici Paza (Grad Pazin) je i Klis gdje je 1945. god. živjela samo jedna obitelj. (J. BRATULIĆ, P. ŠIMUNOVIĆ, 1985, 81.)

¹³⁰ Franceschi, *L'Istria*, str. 330. (TG.J.) Očito da je ovaj iscrpljujući i razorni rat kao posljedicu imao mnogobrojne unutarnje migracije (S. BERTOŠA), te je otvorio mogućnosti dolaska novih doseljenika iz mletačkoga i austrijskoga područja u Istru. Međutim, jače iseljavanje je već počelo nakon Krbavske bitke i trajalo je cijelo XVI. st. Odvijalo se je u tri pravca: južni je išao preko Jadranskoga mora na Apeninski poluotok, zapadni južnom padinom Velebita i Risnjaka u Istru ili srednjovjekovnim trgovačkim putevima preko Gorskog kotara u Kranjsku i Goricu, a sjeverni preko rijeke Drave i Mure u Zapadnu Ugarsku, Donju Austriju, Moravsku i Slovačku, pa sve do podnožja Bijelih Karpata. (M. VALENTIĆ, 1990, 45-46.) I to su svojevrsni uskoci u odnosu na tamošnje starosjedilačko stanovništvo.

¹³¹ Fortis kaže da vjetar iz špilja iznad Senja puše takvom žestinom da čini nesigurnim svaki izlazak izvan kuće; da diže djecu i manje snažne ljude sa zemlje i da ih baca u zidove; da primorava one koji trebaju izići u luku gdje se nalaze brodovi da tamo dođu puzeći na sve četiri. "*Na tržnici u Senju vjetar često sruši na zemlju konje natovarene solju, a krovove kuća odnosi, iako su pokriveni jako teškim kamenjem.*" str. 515. Paton u svojoj knjizi *Otoci i gorje Jadrana*, vol. II., str. 198 govori slično. (T. G. J.) Riječ je o djelu: A. A. PATON, *Highlands and Islands of the Adriatic, Including Dalmatia, Croatia, and the Southern Provinces of the Austrian Empire*, Chapman and Hall. 1849 – 1. izdanje u dva dijela.

se je upravo u tome i sastojala. Uskoci su držali da im je sigurnije biti poput zeca na otvorenom, negoli kao kunić u rupi, ili, da je tu bolje nego bilo gdje drugdje uzduž ovih obala gdje ipak nema odgovarajućih luka, a gdje bi mogli učvrstiti svoja sjedišta. Nedostatak toga je sada djelomično ispravljen s dva lukobrana, koja omogućuju izvjesnu zaštitu od čestih oluja u tom opasnom zaljevu.¹³² Sam grad je prostran i dobro je građen, na kopnenoj strani opasan starim zidinama, a sačuvao je i svoje staro пристаниште.¹³³ Ove utvrde ne izgledaju starije od XVI. st. sudeći po nekoliko arhitektonskih detalja na njima, a kule su zadržale grubobrane i otvore što ih načiniše srednjovjekovni graditelji.¹³⁴

U unutrašnjosti grada su uske ulice i otvorene pjace - trgovi, ali tu nema puno starine, osim što je tu i tamo nešto iz XV. st. gdje venecijanska arhitektura proviruje ispod žbuke i vapnena premaza.¹³⁵ To je zbog toga jer Senj nije nikada bio mletački i zasigurno je od Venecije samo posudio svu tu arhitekturu. Odsutnost zanimljivijih građevina u Senju se može djelomično objasniti i zbog požara iz 1381. god. kada je Venecija napala Senj za vrijeme rata za Chioggiu i spalila ga.¹³⁶ Ali ovdje nije vjerojatno nikada bilo

¹³² Dva lukobrana zatvaraju luku: lukobran Sv. Marija Art (Điga), koji luku štiti posebno od juga, i sa sjeverozapada lukobran Sv. Amroza ("Mađarska riva"), koji je dobio ovo ime krajem XIX. st. po tome što su se uz nju vezivali, pristajali parobrodi društva Ungaro-Croata iz Rijeke (Krajač, Švrljuga i dr.), a koji su bili konkurencija domaćem Hrvatskom parobrodarskom društvu iz Senja.

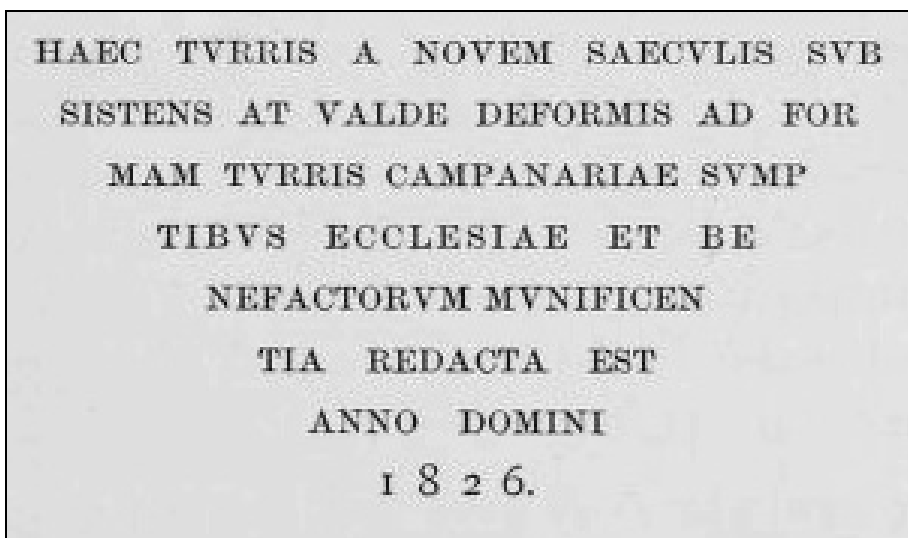
¹³³ Ovdje nije jasno na što Jackson misli kada govori o staroj luci. Vjerojatno misli na drveno пристаниšte Sv. Ambroz (na mjestu današnje kamene tzv. "Bele rive") ili na tzv. "Drvenu ili Biskupsku rivu" izgrađenu sredinom XIX. st., a koja je svojim izgledom zaista davala dojam starije gradnje.

¹³⁴ Tvrđnje su uglavno točne, jer je većina kula u sustavu gradskih zidina izgrađena, odnosno pregrađena krajem XV. (Šabac) i početkom XVI. st. (Papinska ili Leonova, Lipica), a sredinom toga stoljeća je sagrađena i tvrđava Nehaj (1558.). Prvi nacrti senjskih utvrda nastaju upravo nakon Madridskoga mira i od tada se može pratiti razvoj i stanje senjskih utvrda. (M. VILIČIĆ, 1980, 335-342.)

¹³⁵ Jackson dobro primjećuje, jer su mnogi romanički i kasnogotičko - renesansni objekti pregrađeni u XVIII. (katedrala, Sv. Franjo) i u XIX. st. porušeni (crkva Sv. Nikole i pavlinski samostan, crkva sv. Jurja), pregrađivani i dograđivani (crkve sv. Duha, sv. Ivana Krstitelja, sv. Antuna opata, sv. Marije Magdalene, sv. Roka dr., te stambene kuće) pa su izgubili oznake originalnoga stila, a fasade su ožbukane i podešene prema ukusu novoga vremena.

¹³⁶ Tandem die xxix ejusdem mensis Augusti applicuit Segnam, quae igni supponitur, cum maximo incolarum damno, et nostrarum gentium modico lucro, quia fiamma subito cuncta consumpsit.' Caresinus in Muratori, vol. xii. p. 462 (G.T.J.). U prijevodu: *Najposlije dana 29. istoga mjeseca kolovoza pristali smo u Senju, kojemu je podmetnuta vatra, uz najveću kaznu njegovim žiteljima, a našem narodu ne na osobiti dobitak, i kojega je požar potpuno uništio.*" Caresinus u Muratori, vol.. XII. p.462. (prev.: J.L.)

arhitektonskih divota, jer je Senj uvijek bio hrvatski, a ne dalmatinski grad, a umjetnosti nisu nikada cvjetale među siromašnim slavenskim pučanstvom. Ovdje se nalaze četiri rimokatoličke crkve i kapele, i jedna grčkoga obreda;¹³⁷ ni jedna od njih nije posebno zanimljiva. Zapadna vrata katedrale su s renesansnim detaljima. Ispitivanjem se dolazi do zaključka da su ta vrata djelomično originalni rad, a djelomično da su načinjena od ulomaka s neke starije građevine, dva dovratnika su dijelovi klasičnoga arhitrava koji su krajevima spojeni. Zvonik stoji na zapadnoj strani crkve,¹³⁸ a prema sljedećem natpisu može se zaključiti da je jako star, iako je moderniziran:

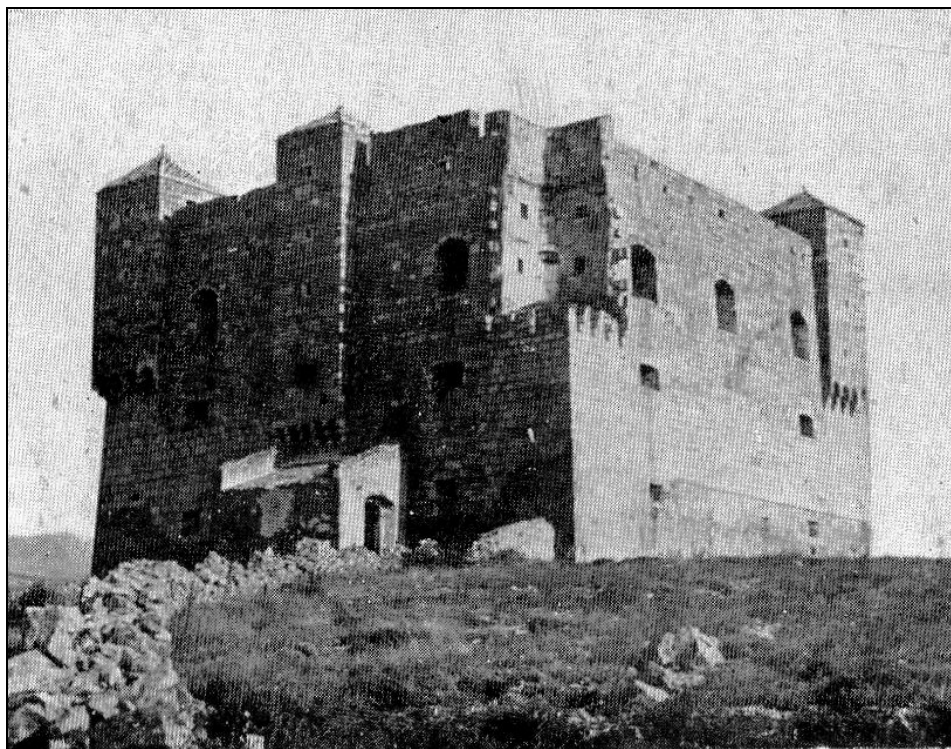

139

¹³⁷ Podatak je nepotpun, jer Senj u to vrijeme ima sljedeće crkve: katedrala Uznesenja B.D. Marije, Sv. Franjo (srušena 1943.), Sv. Ambroz (srušena 1956.), Sv. Marija Art, Sv. Vid (groblje), Sv. Martin i pravoslavna crkva Velike Gospojine (srušena 1941.).

¹³⁸ Ovdje je riječ o starome zvoniku katedrale koji je tu stajao do 1900. god. kada je porušen i na njegovom mjestu je sagrađen prema projektu arhitekta Vancaša današnji zvonik (M.VILIČIĆ, 1971, 97-98.)

¹³⁹ Ovaj natpis je poznat u literaturi (I. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, 1891, 258; M.VILIČIĆ, 1971, 98). U prijevodu: *Ovaj toranj je u novom stoljeću iz temelja obnovljen, dan mu je oblik crkvenoga zvonika, a to je učinjeno troškom crkvenim i dobroćinstvom darovatelja godine Gospodnje 1826.* (prev.J. L.). To je natpis što ga je postavio biskup Ježić, kada je prastari toranj koji navodno potječe iz 1000. god. temeljito popravio i dao mu oblik zvonika sagrađivši lukovicu na vrhu.

Sl. 8. Tvrđava Nehaj sa sjeverozapadne strane krajem XIX. st.
(detalj, razglednica, vl. J. Lokmer)¹⁴⁰

Sv. Franjo je puno zanimljivija crkva¹⁴¹ s pročeljem, pa na prvi pogled izgleda bolje nego što je to u stvarnosti. Tu je portal i okrugli prozor – rozeta, ranorenesansno djelo, a različiti dijelovi skulptura su ugrađeni u zid njezina

¹⁴⁰ Jackson donosi svoj crtež južne strane tvrđave Nehaj (u nastavku teksta), jer je u vrijeme njegova boravka u Senju na sjevernoj strani tvrđave zapadni (ugaoni) tornjić bio porušen udarom groma (između 1839. i 1856. god.) i popravljen je tek 1924. god. (P. TIJAN, 1940, 60, 65).

¹⁴¹ Crkva sv. Franjo je srušena do temelja u bombardiranju grada u jesen 1943. god. Ruševine su raščišćene i kamen je upotrebljen za nesakralne svrhe. Veći dio kamenih spomenika, uglavnom nadgrobnih ploča, je sačuvan i danas se čuva u Sakralnoj baštini i u Gradskome muzeju u Senju, odnosno tvrđavi Nehaj. Dobar dio drugih spomenika (oltari, kamena i drvena plastika, slike) je uništen i zauvijek izgubljen, dok se neznatno oštećene i kasnije restaurirane skulpture Majke Božje Loretske i Majke Božje Karmelske danas nalaze u katedrali u Senju.

pročelja.¹⁴² Jedan natpis smješta vrijeme nastanka pročelja u doba vladavine cara Ferdinanda i knezovanja¹⁴³ Ivana Lenkovića,¹⁴⁴ istoga onoga koji je možda učinio propust kada je Klisu predvodio pomoć iz Senja i kada je mučenik – prelat de Dominis smrtno stradao.¹⁴⁵ Na pročelju s druge strane vrata je frankapanski grb kojega drže dva anđela s likom sv. Franje na jednoj i sv. Stjepana na drugoj strani. Dvije male skulpture su djelo kvalitetnijega majstora nego što je to onaj koji je izradio ona dva anđela, a ispitivanje pokazuje da pripadaju različitim spomenicima, jer je zaista taj reljef načinjen od fragmenata različitoga podrijetla.¹⁴⁶ U unutrašnjosti nije ništa zanimljivo, osim brojnih grubo položenih, ali dobro oblikovanih nadgrobnih ploča u podu.¹⁴⁷ Te ploče uglavnom imaju heraldičke oznake duboko uklesane i reljefno izbočene iz ravnine kamene ploče i datiraju iz XVI. i XVII. st., kada su uskoci bili na vrhuncu svoje slave. Imena su slavenska, a među tim grobnicama su grobovi nekoliko "waywoda, voyvoda ili vaivoda".

Zanimljivo je primijetiti točnost i preciznost carskih i kraljevskih naslova CE^S REGIEQ MASTIS VAIVODA¹⁴⁸ na nekima od njih. Onaj što je na grobu baruna od Lewensfelda ima određenu neobičnost:

¹⁴² Ovo fragmentarno mišljenje T. G. Jacksona potvrdili su i najnoviji autori koji su na osnovi arhivskih dokumenata i arheoloških nalaza sveobuhvatno obradili ovu u II. svjetskom ratu srušenu crkvu (D. DEMONJA, 1998, 23-33.)

¹⁴³ Ivan Lenković nije ni u jednom dokumentu nazivan knezom.

¹⁴⁴ Crkva Sv. Franjo s franjevačkim samostanom sagrađena je upravo u to vrijeme, t.j. sredinom XVI. st. nakon što je porušena frankapanska zadužbina, franjevački samostan sa crkvom izvan gradskih zidina. Materijal te crkve je vjerojatno najvećim dijelom upotrebljen za gradnju tvrđave Nehaj, a manjim dijelom za izradu nove crkve u gradu. Ova crkva crkva sv. Franjo je sagrađena upravo u to vrijeme, t.j. sredinom XVI. st.

¹⁴⁵ Vidi gore, str. 182. (T. G. J.) istoga djela u kojem Jackson opisuje biskupa Antuna de Dominisa kao "vatrena, ali debela i naduta prelata nespriprema za mučeničku smrt." Kakve li promjene raspoloženja samo nekoliko stranica dalje, a sve zbog pukog robovanja izvorima (Minucci, Sarpi, Wilkinson), ili možda u namjeri da pojača veličinu Lenkovićeve neposobnosti i "krivnje".

¹⁴⁶ Ostatke te plastike koji su sačuvani nakon razaranja crkve u II. svjetskom ratu obrađeni su u najnovije vrijeme i potvrđeno je mišljenje T.G. Jacksona, te su skulpture atribuirane različitim majstorima okupljenim oko radionice venecijanskoga majstora Bona (P. MARKOVIĆ, 2006, 9-28.)

¹⁴⁷ Nadgrobne ploče su prilikom restauracije crkve koju je vodio kanonik Gaetano Bedini 1888. podignute iz poda i postavljene u zidove. (J. CHVALA, 1894, 1-2; J. FRANČIŠKOVIĆ, 1931, 414; P. TIJAN, 1940, 62-63.)

¹⁴⁸ Latinski skraćeno pisano. U prijevodu: *Vojvoda Carsko – kraljevskoga veličanstva* (prev. J. L.)

SI NVMERAS ANOS ANOS TIBI POSTVLO CANOS
DEVOTA REQVIEM DICERE MENTE PRECOR.

149

Na kamenitu brijegu¹⁵⁰ ponad grada stoji četvrtasta oblika kula Nehaj (Slika 93), za koju kažu da je sagrađena u vrijeme uskoka kao obrana od Turaka.¹⁵¹ Ovo nas podsjeća na drugu i legitimnu stranu položaja uskoka u

¹⁴⁹ Ovdje se radi o zadnjem dijelu natpisa na nadgrobnoj ploči Ivana Demelli de Löwensfeld koja se je nalazila na podu kapele sv. Ivana Evandeliste. Na ploči je bio grb razdijeljen u četiri polja, u dva jednoglavi orao, a u druga dva ruka s golim mačem i tri zvijezde. Cjelokupni tekst toga natpisa glasi:

SIBI ET SVIS HEREDIBVS PRO/ REQVIE SEMPITERNA IN PROPIO/ SACELLO ERIGIT EXEQVIAS/ A CAROLO ROM IMPERATORE VI/ CREATVS S. R. I. EQVES/ PATRITIVS SEGNIENSIS/ ET NOMINATVS CAPITANEVS IOANNES/ DEMELLIS NOBILIS DE LEWENSFELD/ SI NUMERAS ANNOS ANNOS TIBI POSTVLO CANOS/ DEVOTA REQVIEM DICERE MENTE PRECOR./ 1720. (I. KUKULJEVIĆ- SAKCINSKI, 1891, 252-253.)

Zadnja dva redka glase u prijevodu: *Kad ti mnoge godine sijedu kosu donesu / smjerno se pokloni i zaželi molim (te) pokoj duši.* (prev. p. Ivan Androić), iako se ovaj tekst može i drugačije razumijeti poradi igre riječi. Ploča je stradala u razaranju crkve. Sačuvana je u fragmentima, koji se danas čuvaju u lapidariju Sakralne baštine i u tvđavi Nehaj u Senju. Demelli (Demeli i Demelić) su pučka, a kasnije i plemićka, neuskočka obitelj, vjerojatno talijanskoga podrijetla. Prvi put se spominju u Senju kao građani 1682. god. i kao doseljenici u Sv. Jurju 1695. god. U XVIII. st. Demelli su brodovlasnici i trguju solju i drvom s prekomorskim zemljama, a drugi su svećenici i gradski činovnici. 1751. godine Ivan Demelli je primljen u senjski patricijat nakon što je 1727. god. dobio od cara Karla III. (VI.) za sebe i svoju braću nasljedno senjsko plemstvo i 1740. god. bio promaknut u viteški stalež s pridjevkom "de Löwensfeld". Juraj Demelli je krajem XVIII. st. posjedovao baroknu kuću sa skladištima na Cilnici 11 (kuća Scarpa). U XIX. st. Demelli žive izvan Senja (Grobnik, Bakar i u Karlobagu). Danas ih nema u Senju. (E. LJUBOVIĆ, 1998, 66-68; I. LENTIĆ-KUGLI, 1981-1982, 203.)

¹⁵⁰ U to vrijeme brdo Trbušnjak na kojem se nalazi "fortica" - tako su Senjani u vrijeme Jacksonova boravka u Senju nazivali tvrđavu Nehaj - je u narodu dobilo ime Nehaj i bilo je golo, kamenito brdo. Sustavno pošumljavanje ove goleti je započelo 1875. godine i dalo je lijepe rezultate usprkos jakoj buri. Posebno je vrijedno spomenuti ing. Vinka Pleše čijim je zalaganjem 1938. godine iz bunara u tvrđavi Nehaj sproveden vodovod koji je omogućavao zaljevanje mladih nasada. (P. TIJAN, 1940, 65.)

¹⁵¹ Tvrđavu je gradila Karlovačka krajina, odnosno Dvorsko vijeće (Nadvojvoda) u Grazu i to je povjerilo senjskim kapetanima Herbartu VIII. Auerspergu i zapovjedniku cijele Krajine generalu Ivanu Lenkoviću, koji je uz izgradnju i popravak drugih tvrđava u Senjskoj kapetaniji vodio i aktivniju obrambenu politiku. U svojem izvješću iz 1550. god. Lenković predlaže izgraditi na platou iznad grada čvrstu kulu, ako se želi obraniti grad i zaustaviti prodor Turaka na zapad. Tako je prema njegovu prijedlogu izgrađena tvrđava Nehaj. Stoga se njihovi grbovi nalaze u tvrđavi. Senjski kapetani i Ivan Lenković su dobro surađivali s uskocima u borbi protiv Turaka,

Senju, posebno na njihovu funkciju graničnoga garnizona. Nehaj je velika četverostrana prizma vrlo dobro građena, s osmatračnicama izbačenim na uglovima koji počivaju na pitoresknim konzolama i koje se koče se nad podnožjem tvrđave. Otvori za topove i puškarnice su ukošeni prema van, a ne prema unutra što pokazuje da je tvrđava građena u vrijeme topova, a ne u vrijeme luka i strijela.¹⁵²

Iako ovdje nema puno toga zanimljivoga vidjeti u pogledu arhitekture, ipak su stanovnici Senja dovoljni da učine posjetu zanimljivom. Grad još uvijek nosi tragove zadovoljstva sramotnoga prosperiteta u dobrim starim i čudnim danima pljačke i gusarstva. Široki trgovi i vijugave ulice, koje su popločane samo za pješački promet i nisu prikladne za prijevozna sredstva, nigdje nisu šire nego što je to inče uobičajeno u Dalmaciji, a možda su posljedica više nepošteno stečenih dobara, a tako i kuće, koje su zasigurno bolje nego inače kuće na tom području. U vrijeme postojanja naših¹⁵³ krijumčara bavljenje nezakonitim poslom bilo je uobičajeno za niže slojeve, u Senju, međutim, time su se bavile posebne grupe, ali su ih imućni građani na to poticali i podupirali novcem, te su tako uvelike profitirali, i u pravilu na kraju su se obogatile upravo te osobe koje, iako nemoralne, nisu sudjelovale u stvarnim pljačkama.¹⁵⁴

Ljudi u Senju su izgledom jako grubi; slabo govore talijanski, ili kod svih događanja nastoje da ne razumiju ili da ne govore taj jezik; ali meni je rečeno da je to samo dio političkog izazivanja, rezultat nastaloga i svakodnevnoga

iako je često među njima dolazilo do nesuglasica, prijepora i sukoba. (A. M. GRÜNFELDER, 1996, 145-159; M. KRUEK, 1990, 97-100.)

¹⁵² Gradnja tvrđave Nehaj dovršena je 1558. godine, a sagrađena je od materijala porušenih crkava, samostana izvan gradskih zidina i drugoga materijala, da bi bila obrana grada i da bi zaustavila prodor turskih pljačkaša na osvajačkim pohodima na zapad, prvenstveno u Vinodol, Istru, Kranjsku i Furlaniju. Tvrđava ima sve elemente gradnje toga vremena u kojem se, uz hladno oružje, pojavljuje i vatreno oružje (topovi, samokresi), te svi drugi načini i elementi ratovanja (M. VILIČIĆ, 1971, 88-90; A. ŽMEGAČ, 2002, 19-29.)

¹⁵³ engleskih

¹⁵⁴ Giovanni da Fermo (Anonim) u svojem izvješću nepristrano iznosi stanje među uskocima s kojima je duže vremena živio u Senju. Tako navodi primjer poslovanja Vicenza de Santia (Desantića) jednog od najbogatijih senjskih trgovaca, koji su svoje bogatstvo stekli tako da su uskocima na kredit davali osnovne živežne potrepštine (ulje, sol, žito, vino) a ovi su im to plaćali odmah nakon što su prodali, unovčili svoj plijen, uz to davali su mu još i dosta srebra u zalog. (C. W. BRACEWELL, 1997., 112-113.) Istovremeno biskup Vincenzo Martena ima neugodno iskustvo s uskocima i navodi kako se u Senju razlikuju starosjedoci koji su tu rođeni i došljaci koji su uskočili, a takvih je daleko više. Starim Senjanima je mrsko uskočko ime, iako su gotovi svi, i jedni i drugi, vojnici. (M. BOGOVIĆ, 1996, 167- 168.)

antagonizma koji razdvaja Latine i Slavene duž cijele obale.¹⁵⁵ Njihovi susjedi su nam rekli za njih: *Benche possono parlar Italiano, non lo vogliono*.¹⁵⁶ Senj je jedno od mjesta preko kojih se sada muslimani iz Bosne iseljavaju, a što je posljedica austrijske okupacije Bosne.¹⁵⁷ Muslimani prodaju sve što posjeduju, ovdje se ukrcavaju sa svojim ženama i "kreaturama"¹⁵⁸ na brod za Trst, a u Trstu se ukrcavaju na parobrod za Malu Aziju, gdje dobivaju od sultana zemlju na dar.¹⁵⁹ Na povratku iz Senja vidjeli smo mnogobrojne muslimanske obitelji na parobrodu Austrijskoga Lloyd, i nismo im mogli pomoći u poteškoćama koje su iskusili putujući s haremom žena koje su nastojale biti nevidljive za oči svih osim svoga gospodina i gospodara.

Putovanje Velebitskim kanalom

Nakon opisa uskočke povijesti i grada Senja, Jackson opisuje, sada već u Poglavlju XXVIII. u kojem govori o otoku Rabu, jutarnje čekanje parobroda u senjskoj luci koji će ih odvesti do Jablanca, odakle se trebaju prebaciti barkom na otok Rab (str.: 203. – 205.).

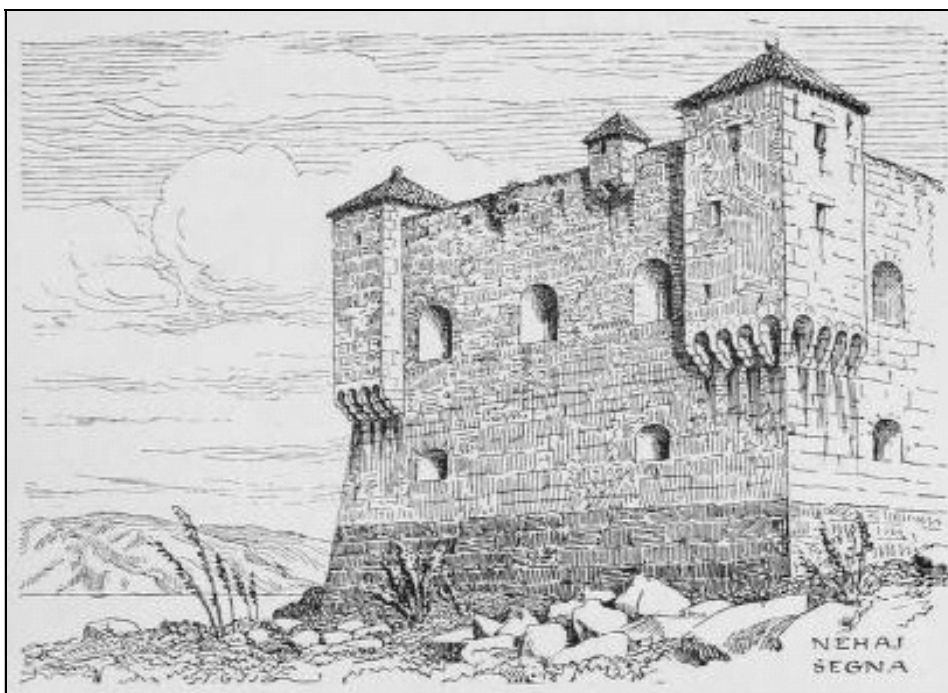
¹⁵⁵ To zapažanje može biti točno samo ako se površno gleda. Činjenica je da u Senju tada živi veliki broj talijanskih obitelji (Accurti, Barbiani, Butolo, Olivieri, Pagliarini, Rivosechi, Scarpa, i dr.) doseljenih uglavnom iz okolice Venecije (Chioggia) i Furlanije, čiji potomci najvećim dijelom i danas žive u gradu sasvim pohrvaćeni. Također je bilo dosta doseljenih poduzetnika iz područja nekadašnje mletačke Istre (Poschich) i Rijeke (Susani), a i sami Senjani - starosjedioci su govorili iz praktičnih razloga (trgovina, brodarstvo) talijanskim jezikom. A i senjski gradski Statut iz 1757. god. je pisan latinski i talijanski. 1849. god. senjski trgovac Krišković i senjski patricij Marković su sagradili novu kapelu sv. Vida na istoimenom gradskome groblju. Natpis nad ulazom u tu kapelu je na talijanskome jeziku. Ovo što spominje Jackson, vjerojatno je dio opće narodnog otpora koji se manifestirao i negovorenjem i talijanskoga jezika, poslovnoga i službenoga jezika mađarske Rijeke koju je pravaški Senj s pravom držao svojom. A engleskim jezikom tada se senjsko stanovništvo nije nimalo služilo.

¹⁵⁶ *Kako ne, znaju govoriti talijanski, već ne žele.* (prev. J.L.)

¹⁵⁷ Austro-ugarska je odlukom Berlinskoga kongresa uz otpor ponajviše muslimanskoga življa i nešto Srba okupirala 1878. god. Bosnu i Hercegovinu i uvela svoju vlast. Nakon toga počelo je na poticaj sultana sustavno iseljavanje turskoga življa na područje azijskoga dijela Turskoga carstva.

¹⁵⁸ Vjerojatno misli na žene u dimijama koje su nosile burku (zar ili feredža), kao i na mušku poslugu s dimijama i fesovima na glavi.

¹⁵⁹ U središnjem dijelu Male Azije (Anatoliji) mogu se i danas naći kompaktne naseobine čiji stanovnici dobro govore jezikom kojega su donijeli sa sobom i imaju živu predaju o staroj domovini. Hrvatskim jezikom se može sporazumjevati i u bazarima Istanbula. U Amanu, glavnom gradu Jordana je još uvijek velika i financijski moćna, ugledna zajednica plavokosih muslimana koji međusobno govore svojim (hrvatskim) jezikom. Ipak većina doseljenika s Balkana je došla u Tursko carstvo nakon Balkanskih ratova i tijekom I. svjetskoga rata i dijelom u područja koja su ostala prazna nakon turskoga genocida nad Armencima (1915/1916).

Sl. 9. Tvrđava Nehaj u Senju

(Sl. 93, T. G. Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria...* Vol. III, str. 193)

"Bilo je između četiri i pet sati ujutro kada smo u tami noći pronašli put do pristaništa u Senju,¹⁶⁰ gdje je trebao pristati minijaturni parobrod koji nas je trebao povesti najdalje do Jablanca na obali nasuprot otoka Raba kamo namjeravamo dospjeti ploveći u maloj barci. Bura s olujnom kišom je divljala dvanaest sati. Cijelu dugu noć je vjetar zavijao i urlao po gradu i u planinskom grotlu ponad grada,¹⁶¹ a mi smo ustrajno čekali brod kojim smo trebali otploviti iz luke. Ipak smo ga našli usidrena u sredini luke i dignute pare spremna na polazak; bura mu je onemogućila da pristane uz obalu, i mi smo se uskoro našli bacani uvis u jako uzburkanom moru otvorena kanala. Oluja je trajala sve dok

¹⁶⁰ Parobrodi Krajačevog parobrodarskoga društva polazili su u ljetnim mjesecima svakoga četvrtka i nedjelje ujutro u pet sati iz Senja za Sv. Juraj, Kladu, Stariograd, Jablanac, Karlobag i Pag (La Varieta, 1885, 1 – vidi sliku u nastavku).

¹⁶¹ U Senju sredinom kolovoza nastupaju velike promjene vremena, obilne kiše sa žestokom grmljavinom i olujnom burom, te osjetno zahladi, što daje naslutiti da je vrućem ljetu kraj, ali i navještaj "kasnoga ljeta". (M. SIJERKOVIĆ, 2007, 169.)

smo bili u tom prokletom zaljevu Senja, istinskome domu bure,¹⁶² uskoka i svega što je okrutno i izvan zakona. Iz svega ovoga se nismo brzo izvukli, sve dok se nije na horizontu pojavila crna linija razvučena po površini mora, a pokraj nje srebrna linija. A kada smo prešli od jedne i došli do druge linije, tada smo naglo iz oluje prešli u mir, iz bure u jugo, iz crnoga tamnog neba u osunčanost i toplinu. U ovoj blažoj zoni nije bilo oluje, nije bilo bure, samo ugodni južni vjetrovi i ugodno vrijeme, a sve to vrijeme samo nekoliko milja dalje od nas bijesnilo je nevrijeme. Mi smo bili uvjereni da je to česti slučaj, a to je čak postalo i poslovice kod mornara, koji kažu "la Segnana (Senjski zaljev¹⁶³) passata, passa la bora."¹⁶⁴

Sl. 10. Nadgrobnna ploča Ivana pl. Demelli de Lewensfeld (foto: Artur Schneider, prije 1940., Ministarstvo kulture – Uprava za kulturni razvitak)

¹⁶² Danas je zahvaljujući suvremenoj tehnologiji omogućeno korištenje vjetra za proizvodnju elektroenergije. Tako je iskorištena snaga senjske bure i ponad Senja je u Vrataruši podignut vjetro-park kapaciteta 66 MW, koji će buru pretvoriti u 125 milijuna KWh godišnje električne struje, što je dvostruko više od sadašnjih ukupnih potreba Ličko-senjske županije. (D. PRPIĆ, 2008, 8-9.)

¹⁶³ Ovdje Jackson govori o Senjskome zaljevu, a zapravo se radi o Senjskim vratima, tj. dijelu Velebitskoga kanala i prolaza među otocima Krk i Prvić i dalje prema otocima Goli i Rab.

¹⁶⁴ *Kada si prošao Senj, nema više bure.* (prev. J. L.)

Sl. 11. Oglas parobrodarskoga društva R. Krajacz e. C. iz Senja u riječkim novinama La Varieta, od 9. 08.1885. god.

Dotakli smo Sv. Juraj i Starigrad (stari grad), dvije male nakupine kuća nedostojne naziva sela, svaka sa svojom malom uvalom i s jedva nečim što bi se nazvalo puteljkom, nogostupom između kopna i visokih klisura Velebića,¹⁶⁵ koji ih kako nam se učinilo gura u more. Ljudi su izgledom posve slavenski, i to više nego bilo gdje drugdje gdje sam to vidio, a sasvim su drugačiji od Srba i Crnogoraca. Muškarci su ovdje širi i snažniji, svijetle kose i plavih očiju, njihova koža inače prirodno svijetla gotovo u svih je prepanula do takve boje da im svijetle obrve izgledaju još svjetlije u kontrastu s bojom njihove kože. Jablanac,¹⁶⁶ gdje smo napustili parobrod i unajmili mali jedrenjak – barku, malo je veće mjesto nego što su to druga, dići se i malom krčmom, gdje smo doručkovali, a selo ne sadrži ništa što bi imalo bilo vrijedno pažnje. Osnovao ga je 1251. god. Stjepan, ban Hrvatske i Slavonije, koji je tu izgradio naselje i

¹⁶⁵ G. T. J. daje ondašnje u narodu uvriježeno ime planinskoga lanca, danas nazivanoga Velebit.

¹⁶⁶ Orig.: Jablanac.

tvrdavu.¹⁶⁷ Rabljani su izgleda to shvatili kao prijetnju, Jablanac je bio najbliža obalna točka njihovu otoku, a problem je bio riješen time što im je bilo dopušteno da nasele Jablanac prema uvjetima koje su odobrili i Venecija i Ugarska.¹⁶⁸ Njihovo pravo da mogu mirno posjedovati Jablanac i druge zemlje na kontinentu je priznao i potvrdio Pavao knez Bribirski i ban cijele Slavonije 1307. god.¹⁶⁹ Kanal između Jablanca i Raba je širok samo oko dvije milje, a krajolik izgleda tako izduženo da se čini da je ta udaljenost još manja. Zaokruživši južni kraj otoka mjenjamo smjer opet prema sjeveru i ulazimo u uski kanal, širok oko jedne milje, između na desno otoka Raba i na lijevo otoka Dolin, dugačka, kamenita i izgledom poput svinjske stražnjice.

I opis Kvarnera, čije je područje Jackson proširio sve do Karlobaga, završava kratkim i jednostavnim opisom Velebitskog kanala pred Karlobagom i još kraćim prikazom novije povijesti ovoga naselja (str. 238), već ispričane kod povijesti uskoka, i to u vrijeme kada napušta otok Rab i prolazi mimo obale otoka Paga za Zadar.

"Izgled Kvarnera nije nimalo manje veličanstven ni na svojem krajnjem jugu. I tu su samo divlje planine čiji se obronci naglo i strmo ruše u more kao i u dijelu kanala kod Senja.¹⁷⁰ Tu se je smjestio Karlobag, gradić gdje jedino postoji mogućnost da parobrod može pristati. Mjesto je novijega datuma, nastalo je na mjestu stare Scrisse, utvrde knezova Krbavskih, koja je prešla u ruke uskoka, a zauzeli su je i potom razorili Mlečani 1616. god. Zapovjednika i posadu od osamnaest razbojnika¹⁷¹ dao je objesiti mletački providur Tiepolo.¹⁷² Karlobag je nakon toga obnovljen na mjestu Scrisse kao trgovište za potrebe Hrvatske. Na brežuljku iznad grada nalaze se ruševine utvrde, ali nema ništa posebno zanimljivoga što bi nekoga natjeralo da se tu iskrca."

Povijesne činjenice i Jacksonov putopis

Iako u dijelu putopisne knjige *Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cetigne in Montenegro and the island of Grado*, u kojem Jackson opisuje grad Senj i kopnenu obalu sve tamo do Karlobaga nema nekih posebnosti i velikih opisa, taj tekst ipak vrvi detaljima koji ukazuju na Jacksona ne samo kao velikoga ljubitelja i poznavatelja umjetnosti i povijesti, već i Jacksona autoriteta i važnoga čimbenika javnoga, u prvom redu kulturnoga i političkoga mišljenja

¹⁶⁷ Ostatci jako devastirane i skoro nestale tvrđave vide se i sada kod hotela u Jablancu.

¹⁶⁸ Farlati, v.p. 242.(G. T. J.)

¹⁶⁹ Vidi Lucio, de Regn.. I. IV. poglavlje XIII. str. 202 (G. T. J.)

¹⁷⁰ Orig.: Segnana, tal. senjska.

¹⁷¹ tj. uskoka.

¹⁷² Ibidem, *Historia degli Uschochi*, str. 183 (T. G. J.)

o drugim narodima izvan britanskoga imperija, mišljenja koje je presudno u kreiranju javnoga mnijenja u Velikoj Britaniji i širem engleskom govornome području. Zaljubljenik u antičku kulturu i umjetnost posebno cijeni utjecaj antičke i romanske kulture u povijesti i životu naroda na istočnoj obali Jadrana. Tu se Jacksonovo mišljenje u političkom dijelu značenja podudara sa stavom dalmatinskih autonomaša, talijanaša koji sebe smatraju jedinim baštinicima te tradicije. I na obali Hrvatske, kako to Jackson naziva obalno područje od Rijeke do Karlobaga, taj romanski utjecaj je zanemariv i stoga je tamo sve tako divlje: ne samo krajolik i vremenske prilike već i gradići koji izgledom odišu razbojništvom prošlih vremena, poput Senja i Karlobaga, gdje se to vidi i na licu i ponašanju njihovih tadašnjih stanovnika.

Odlazeći iz mađarske Rijeke prema jugu, u Senj koji je na hrvatskoj obali, jer su otoci tada politički i administrativno pripadali Istri, tj. austrijskom dijelu Monarhije, sve više uspoređuje pitomost Latina sa surovošću Slavena, koji nemaju u svojim korijenima antičku tradiciju i suživot s Romanima. Tako ne priznaje ljudima, narodima iz unutrašnjosti jadranske istočne obale - to su za njega samo Morlaci ili potomci Morlaka - dovoljan stupanj civiliziranosti, već posvuda vidi samu grubu suprotnost: uljuđene Romane i poludivlje Slavene, kako ih naziva zbirnim imenom. Njihova narodna imena ne trudi se ni spomenuti, osim u povijesno-zemljopisnom kontekstu. Tako su za Jacksona otočani puno uljuđeniji, kulturniji i bliži europskoj obitelji, posebno zbog toga što ponajviše cijene Veliku Britaniju i Ameriku,¹⁷³ jer su to u korijenu ipak Romani ili pak kultivirani Slaveni. A oni na kopnenoj obali Kvarnera, Velebitskoga (Morlačkoga) kanala, posebice od Novoga prema Senju, u Senju, Podgorju i Karlobagu su poput uskoka divljaci, barbari, gusari, pljačkaši, ubojice i razbojnici, koji ne žele govoriti talijanskim jezikom, pa i onda kada taj jezik poznaju. A sve te njihove osobine neuljuđenosti se, kako to Jackson navodi, osjeća u razgovoru s njima i vidi ne samo na njihovim fizionomijama, posebno u Senju, već i na izgledu samoga krajolika u kojem žive. Ti Jacksonovi dojmovi se danas mogu i razumijeti, jer je to tada bio svojevrstan sraz svjetova i kultura, civilizacijskih razina, ali i specifičnosti koje Jackson niti je poznao, niti se trudio upoznati. Ipak, istini za volju, ne smije se sasvim odbaciti Jacksonovo prosuđivanje, koje ni u kojem slučaju ne bi smjelo biti osnovni, jedini dojam koji se je tu, objektivno govoreći, mogao uočiti, a još manje da bi

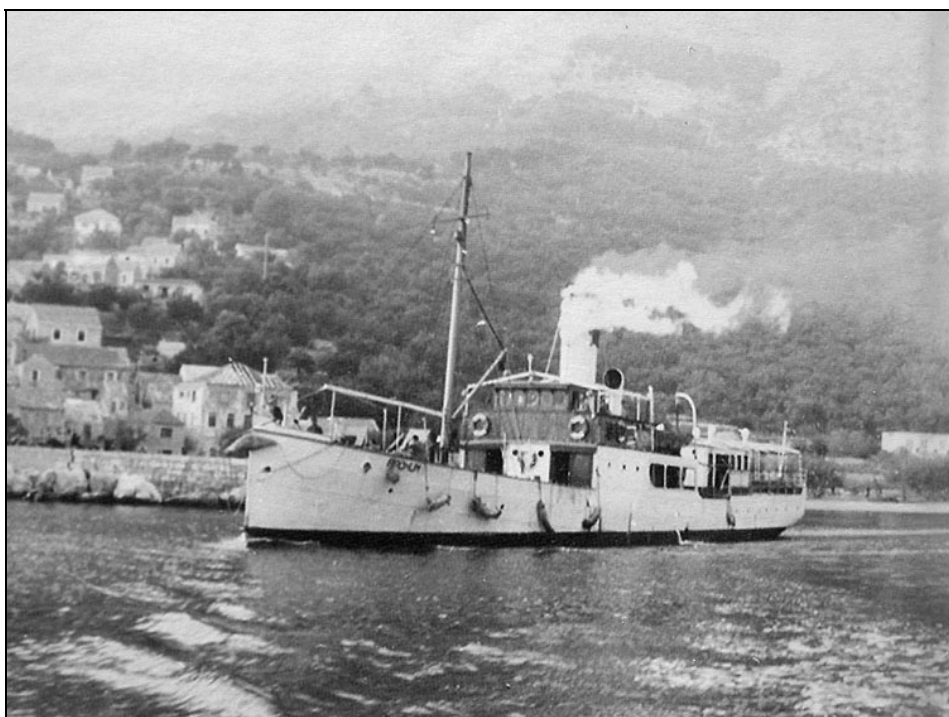
¹⁷³ T.G. JACKSON, 1887, 85-86. Danas u S.A.D.-a, posebno u New Yorku živi veliki broj potomaka Hrvata s područja sjevernoga Jadrana, posebno s otoka Krka, Cresa, Lošinja i Suska, a koji dobro govore materinskim (hrvatskim) jezikom i održavaju intenzivne veze sa starim krajem.

nakon toga postao osnovna postavka za nametanja političkih i drugih prosudbi, odluka i rješenja. Kada bi danas Jakson posjetio ove krajeve, bio bi više nego zadovoljan zatečenim stanjem, posebno bi bio zadovoljan mlađim generacijama, jer današnji stanovnici opisanih krajeva su civilizacijski sve sličniji onima u anglosaksonskim zemljama, posebno u Americi (SAD). To se vidi na svakome koraku, u natpisima na javnim mjestima i jeziku kojim govore i pišu, načinu odijevanja i zabave, navikama, glazbi i mnogočemu drugome. A čitajući ovaj putopis na trenutke se dobiva dojam da Jackson putuje nekim od engleskih kolonijalnih posjeda i da opisuje tamošnje domorodce, koji nemaju ne samo svoje narodno ime nego ni svoje toponime. Za toponime, nazivlje pojedinog područja, kraja (Canale della Morlacca = Morlački (Velebitski kanal), Canale de Quarnerolo = Kvarnerić, Corbavia = Krbava, Istria = Istra, Litorale = Primorje, Monte Maggiore = Učka, Quarnaro, Quarnero = Kvarner), prirodnih fenomena (Bora = bura), otoka, odnosno gradova ili mjesta (Arbe = Rab, Besca = Baška, Buccari = Bakar, Capodistria = Kopar, Carlopago = Karlobag, Cattaro = Kotor, Fiume = Rijeka, Jablanaz = Jablanac, Ledenizze = Ledenice, Lesina = Hvar, Modrussa = Modruš, Pago = Pag, Pisino = Pazin, Pola = Pula, tada Pulj, San Giorgio = Sveti Juraj, Scardona = Skradin, Segna = Senj, Tersato = Trsat, Trieste = Trst, Veglia = Krk, Zara = Zadar) Jackson koristi talijansko, odnosno njemačko nazivlje (Agram = Zagreb, Carlstadt = Karlovac, Gratz = Graz),¹⁷⁴ dok hrvatsko nazivlje koristi samo za manja mjesta kao što su: Selce, Novi (Vinodolski), Starigrad, Jablanac, ili pak staro ime za planinski masiv Velebita: Velebić.¹⁷⁵ To i ne čudi, jer dolazeći iz tada mađarske Rijeke¹⁷⁶ i koristeći se uglavnom talijanskom literaturom, a tako se je tada većina tih mjesta i službeno nazivala, preuzima to nazivlje, pa i onda kada neki gradovi (Senj, Zagreb) tada koriste isključivo svoja hrvatska imena.

¹⁷⁴ U prijevodu Jacksonova teksta korišteno je isključivo hrvatsko nazivlje.

¹⁷⁵ Očito da je Jackson u svojim rukama imao i tekstove Ivana Kukuljevića Sakcinskoga o Senju (I. KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI) koji su mu bili vodič po Senju. Tu Kukuljević rabi isti naziv za planinski masiv Velebita.

¹⁷⁶ Rijeka je tada bio, kako kaže Matoš u *Obzoru* skoro četrdeset godina kasnije, najbogatiji hrvatski grad u kojem ima "milionara koji su Ungarezi, Talijani, pa i Hrvati: Hrvati plemenom, Talijani jezikom, a Ungarezi kesom. (I. LUKEŽIĆ, 1991, 34.) Moja pok. majka, Erna rođ. Turina, (1908.-1984.) znala je često pripovijedati događaj iz djetinjstva (1914-1918) kada je u Senju učitelj Badovinac poveo cijeli razred školske djece u protumađarske demonstracije. Djeca su prošla gradom i obalom, nosila su hrvatske zastavice i zajedno s učiteljem izvikivala: "Nije Rijeka mađarska, već je Rijeka hrvatska!" To nije bila manipulacija, jer su svi mahom tako mislili, držali, bez obzira što je većina gradskoga stanovništva živjela od rada u Tvornici duhana koja je bila mađarski državni monopol.

Sl. 12. Parobrod "Podhum", ex "Ante Starčević" (scan: Ivo Batričević)¹⁷⁷

Dok je Rijeka za Jacksona - to je oštrooki i oštroumni stranac dobro uočio - prosperitetni grad, Senj je za njega ukleto mjesto podno surih klisura, mali gradić poput mnogih dalmatinskih gradića, s uskim ulicama i malim trgovima, gdje su mu cijelu noć zavijanje bure i olujna kiša ometali san, gdje ga je bura strašila istim intenzitetom kao i uskoci mletačke vojnike na galijama, a njegovi stanovnici, koji očito nisu razumjeli engleski jezik i nisu htjeli s njime razgovarati talijanski, povrijedili su njegovu taštinu. Međutim, ti isti ljudi su mu ipak boravak u Senju učinili zanimljivim i vrijednim truda, kako to Jackson i posebno ističe. Tu nije mogao vidjeti blještavo gradsko industrijsko lice i luku punu brodova kao u Rijeci. Toga, nažalost, u Senju u to vrijeme nije bilo. Grad

¹⁷⁷ Sagrađen je 1904 u brodogradilištu u Chioggia-i (Italija) za Hrvatsko parobrodarsko društvo iz Senja pod imenom "Ante Starčević" (205 BRT - 44.3 m dug - snaga: 294 kw - brzina: 9.5 čv. - 270 putnika). Od 1947. godine je u sastavu Jadrolinije i plovi pod imenom "Podhum". 1964. godine je završio u rezalištu. (JADROLINIJA – Podhum). Pedesetih i početkom šezdesetih godina XX. stoljeća je često dolazio u Senj vozeći na linijama iz Rijeke za Rab i Pag i po najtežim vremenskim prilikama zahvaljujući vrsnome kapt. Babiću iz Klade.

je tek nedavno prije Jacksonova posjeta nakon nekoliko stoljeća borbe za gradsku samoupravu izdvojen iz Vojne Krajine i došao je pod upravu Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade u Zagrebu kao slobodan kraljevski grad (2. travnja 1872.). Već sljedeće (1873.) dovršena je gradnja željezničke pruge što je povezala Karlovac i Rijeku. Ta pruga je riječkoj luci osigurala veliko trgovačko zaleđe i većinu roba, posebno onih skupljih. Senju, do tada najbližoj morskoj luci, ostalo je samo malo zaleđe i samo jedna vrsta tereta: drvo uglavnom iz ličkih šuma. Istina, austrijskom okupacijom Bosne i Hercegovine 1873. Senj dobiva nešto robe i putnika iz toga područja, koji preko Senja putuju do Trsta gdje se ukrcajavu na brodove koji ih voze do Istanbula (Carigrada) i Smirne (Izmira). Rađa se tada velika nada da će se u Hrvatskoj naći snaga koje će izgraditi željezničku prugu od Bihaća do Senja.¹⁷⁸ Ta nada će u Senju biti živa i gospodarstvenici organizirani u Trgovačko-obrtničkoj komori u Senju¹⁷⁹ će to željeti uz mnoge druge projekte i oživotvoriti, sve dok nije izgrađena lička željeznička pruga Zagreb – Split. Tada su definitivno pokopane sve nade za razvoj grada i luke, te je ostalo samo sjećanje i motiv za dobar karnevalski provod.¹⁸⁰ Činjenica je da otvorenjem riječke željezničke pruge Senj počinje stagnirati, prestaje se razvijati i ubrzano propada. To je i potaklo iseljavanje stanovništva iz senjskoga zaleđa, Like i Podgorja, a uskoro će ti procesi nakon bolesti vinove loze početkom XX. st. zahvatiti i dalmatinske i kvarnerske otoke, čime će u potpunosti biti marginalizirana uloga Senja i njegove luke kao posrednika u trgovini ličko-bosanskoga zaleđa s Mediteranom. I Senj bi se počeo iseljavati da se nije ostvarila inicijativa započeta upravo povratkom grada u bansku Hrvatsku, i to tek nakon skoro četvrt stoljeća, kada je počela radom u Senju Tvornica duhana u kojoj se je zaposlila gotovo sva senjska, poglavito ženska radna snaga. Ta će tvornica prehranjivati grad i zaustaviti njegovo potpuno propadanje.¹⁸¹ U grčevitoj borbi za opstanak Senj se u političkom pogledu priklanja najradikalnijoj pravaškoj opciji koju u Senju predvodi gradski zastupnik u Saboru, Josip Gržanić.¹⁸² Gržanić je ušao u hrvatsku povijest po tome što je 5. listopada 1885. god. u znak ogorčenja mađaronskom, protuhrvatskom politikom

¹⁷⁸ M. KOLAR, 1999, 262-278.

¹⁷⁹ Trgovačko-obrtnička komora u Senju osnovana 1875 i djelovala sve do 1924. godine. (M. KOLAR, 2001, 153-182; M. KOLAR, 2002, 155-186.)

¹⁸⁰ Karnevalska pjesmica koja se je do nedavno pjevala u Senju: "Mi smo, braćo Senjani, svi željezničari, vozit ćemo Bihać – Senj dok se ne pokvari." (M. KOLAR, 1999, 247.)

¹⁸¹ M. DESPOT, 1975, 408-412.

¹⁸² Josip Gržanić (1844.- 1907), pravaški političar (zastupnik u Saboru) i pravaški vođa u Hrvatskom primorju, senjski gradski bilježnik i gospodarstvenik. (M. KOLAR, 1995, 267-292.)

u Saboru "vritnuo Khuena", Mađara, hrvatskoga bana koji je nakon Nagodbe skoro apsolutistički vladao Hrvatskom. A ta sva gorčina će izbiti neposredno pred Jacksonov boravak u Senju u općem antimadžarskom raspoloženju, demonstracijama i svojevrsnom otporu 1883. god. u čemu će Senj imati istaknuto mjesto.¹⁸³ Jackson tu orijentaciju, to ponašanje primjećuje i na senjskome puku, koji odbija govoriti talijanski kako se govori u mađarskoj Rijeci, a sve se to događa neposredno pred uskočki Gržanićev ispad u hrvatskome parlamentu.

Jackson ne primjećuje da je parobrod kojim se vozio do Jablanca vlasništvo domaćeg lokalnog društva, jer je impresioniran veličinom i nadmoću flote Austrijskoga Lloydja. Senjski pravaši vide u političkom i gospodarskom suprotstavljanju nadmoćnim Mađarima jedini izlaz iz te teške situacije. Okupljaju sve domaće političke sile i skupljaju sitni novac diljem Primorja i Like, te pod vodstvom Ivana Krajača, senjskoga trgovca i poduzetnika, stvaraju 1867. god. domaće brodarsko društvo koje će se žilavo boriti poput uskoka s daleko nadmoćnijim protivnikom,¹⁸⁴ često i ne birajući sredstva za svoj opstanak. U toj borbi za opstanak shvaćaju da je budućnost u željeznim brodovima na parni pogon. Ubrzo napuštaju jedrenjake i nabavljaju svoj, a ujedno i prvi hrvatski parobrod, kojega krste imenom: "Hrvat". Uskoro osnivaju i novčarske zavode zasnovane na domaćem, senjskom kapitalu, koji svojom snagom ne prelaze razinu gradske ili činovničke štedionice indicirajući time svu tragičnost i besperspektivnost gospodarskoga trenutka Senja i cijele Hrvatske.¹⁸⁵

Jacksonovo oko povjesničara umjetnosti i arhitekta dobro zamjećuje detalje, oštro ih raščlanjuje i donosi zaključke koji su i danas točni, ispravni, ali ne vidi u globalu vrijednost arhitekture grada kao cjeline, čije "*uske i krivudave ulice i široki trgovi*" odaju samo dah i duh prošlih vremena kada su grad nastanjivali uskoci i oni koji su ugrožavali "*pristojni europski svijet*" u njegovim poslovima, posebno trgovinu Zapada s osmanlijskim Istokom. Ugrožavali su, ne samo pljačkom, imovinu svojih neprijatelja nego i prodajom opljačkane robe, uključujući katkada tu i zarobljene muslimane – nevjernike s turskoga područja koje bosanski paša nije htio otkupiti, a sve su to prodavali po

¹⁸³ D. PAVLIČEVIĆ, 1980, 37-44.

¹⁸⁴ Senjani osnivaju 1867. god. Brodarsko društvo koje 1871. god. nabavlja brodove "Hrvat" i "Vinodol" (građeni u Rijeci) i "Hrvatsku" (građen u senjskom brodogradilištu) koje će nadživjeti u kontinuitetu s drugim hrvatskim domaćim brodarskim društvima Austro-ugarsku monarhiju (R. F. BARBALIĆ, 1990, 263; M. KOLAR, 1995, 270-271).

¹⁸⁵ 1880. god. osnovana je u Senju prva činovnička štedna i predumovna zadruga za Hrvatsko primorje (M. KOLAR, 1997, 154-155).

izuzetno konkurentnim cijenama kojima nisu mogli odoljeti ni opskrbljivači veslačima – galijotima na papinskim galijama.¹⁸⁶ Očito da uskocima zarade nisu bile toliko velike da su mogli izgraditi velebne palače i crkve poput onih na venecijanskom teritoriju, ali su im bile dostatne za održavanje kamenih kućica, koje su tijekom kasnijih stoljeća ipak nešto porasle novim korisnim prostorom, a ponajmanje sjajem i luksuzom. Činjenica je da su se ti uskoci krasili naslovima koji su Jacksonu smiješni i koji su dokaz austrijske (nadvojvodine) upletenosti u taj uskočki, u Jacksonovu prijevodu, gusarski zločin. To je točno i povijesno dokumentirano. Međutim, pritom Jackson zaboravlja da je dio engleskih lordova zaslužio svoj materijalni, a potom i društveni, plemićki položaj, time što je po kraljevskom naređenju ili samoinicijativno, vjerujući da čine ako ne domoljubno onda barem za sebe i Englesku korisno djelo, plijenio brodove Španjolaca, koji su prenosili opljačkano blago nesretnih Inka i Asteka ili trgovali s Dalekim istokom (Indija, Indokina, Kina i Japan). Naravno da su u tim okolnostima uskočkoga samopreživljavanja i crkve, koje su uskoci darivali, prejednostavne i preskromne veličinom i vanjskim sjajem. I za poimanje biskupa Marka Antuna de Dominisa senjska katedrala je vrlo skromna, zapuštena, trošna i u opasnosti je da se sruši, te je potrebna obnove, a svećenici žive u krajnjem siromaštvu, jer ni oni kao ni biskup nemaju nikakvih prihoda osim milodara i misa koje plaćaju vjernici. A de Dominisov nasljednik, biskup Vincenzo Martena, ima mnogo problema s uskocima u pitanju vjere, crkvene discipline i njihovih običaja koji su malo kršćanski.¹⁸⁷ Sasvim je evidentno iz svih izvora koji se odnose na uskoke da su oni malo čime odskakali od navika, običaja i ponašanja u ratu onodobnih državno organiziranih ili unajmljenih plaćeničkih vojski, te da je njihov svakodnevni život bio uvjetovan tim surovim okolnostima.¹⁸⁸ Naravno, za Jacksonova mjerila determinirana kolonijalnim sjajem i bogatstvom Britanske imperije sve to što je vidio u Senju nije vrijedno pažnje. U tim crkvama Jackson, nažalost, ne vidi profinjenu ljepotu baroknih oltara iz XVIII. st.,¹⁸⁹ umjetnina izrađenih u stilu koji u Jacksonovo vrijeme i u Jacksonovoj

¹⁸⁶ Uskoci su za zarobljenike (muslimane, ali i kršćane) tražili otkupninu, preprodavali kao roblje ili ih novačili u svoje postrojbe. Ako ne bi dobili otkupninu, prodavali bi ih za sluge ili galijote u talijanskim lukama, pa i lukama Papinske države, i to po daleko povoljnijoj cijeni nego što je bio otkup ili njihova tržišna cijena. Uz Senj i Rijeka je bila tržište gdje su se prodavali zarobljenici (S. FLORENCE-FABIJANEC, 2008; 146-150; G. STANOJEVIĆ, 1973, 320-322.)

¹⁸⁷ M. BOGOVIĆ, 1995, 85; M. BOGOVIĆ, 1996, 166-68.

¹⁸⁸ A. M. GRÜNFELDER, 2001, 113-121.

¹⁸⁹ Riječki kipar i oltarist Antonio Michelazzi, koji svojim djelima ne zaostaje za majstorima mletačkoga, furlanskoga ili austrijskoga kruga izradio je nekoliko oltara u katedrali i

domovini očito nije bio na cijeni, jer to nije bio dovoljno star stil, tj. nije bilo dovoljno odmaka da ga se može procijeniti kao vrijednost koja nikada u Velikoj Britaniji nije bila dobro primljena, posebno u crkvenom graditeljstvu, jer je previše mirisala na tamjan Katoličke Crkve. Romanika i posebno gotika su kod Jacksona na cijeni, a u Senju nema tako oštre gotike kao u Engleskoj. Renesansu, kojom je Jackson oduševljen ipak prepoznaje u Senju. Renesansni fragmenti na katedrali su mu zapeli za oko, ali se nije potrudio raspitati se i vidjeti daleko kvalitetniji renesansni sklop u gradu: Lavlje dvorište, tada privatno vlasništvo obitelji Pavan – Petrovski, a nekada dvor bogatih Senjana obitelji Desantić i de Ponte.¹⁹⁰ Da je vidio tu čaroliju majstorstva čipke u kamenu, igru oblika, zasigurno bi to zabilježio i ovjekovječio crtežom kojemu bi se i danas divili čitatelji njegova putopisa. I sve ovo spomenuto bilo bi u granicama britanske gentlemenske uljuđenosti i pristojnosti da na kraju sve to ne rezimira konstatacijom o uzrocima (ne)cvata umjetnosti u hrvatskim krajevima "*među siromašnim slavenskim pučanstvom*" za razliku od dalmatinskoga – to je za Jacksona različito od hrvatskoga, što se može razumijeti da Dalmatinci i nisu Hrvati - što je i za autonomaše u Dalmaciji bila bitna ne samo kulturološka već i politička distinkcija. To bi se danas okarakteriziralo ne samo kao izraz autorove kolonijalne svijesti nego i kao svojevrsna rasistička prosudba, pa čak i svojevrsan govor mržnje čiji je vrhunac svijet doživio ne samo u kolonijalnoj dominaciji velikih imperija XIX. st. već i u fašističko - nacističkoj krvavoj apoteozii predodređenosti viših rasa, pa i na ovim prostorima. Tako nešto i ne čudi, jer Jackson o Hrvatima sudi preko uskoka i njihove sudbine, a prema podacima koje su mu dostupnim učinili njegovi prethodnici – pohoditelji ovih krajeva, posebno Wilkinson, Wingfield,¹⁹¹ Spottiswoode,¹⁹² i vikontesa Strangford¹⁹³, prenoseći duh i

u drugim senjskim crkvama (J.LOKMER, 2006, 133-192), a koje je Jackson posjetivši te crkve mogao vidjeti.

¹⁹⁰ J. LOKMER, 2005, 102-104.

¹⁹¹ William Frederick Wingfield (1813-1874) liječnik i putopisac. Živio je neko vrijeme na području Austrije (Beč, Gorica, Piran). 1853. godine putovao je preko Zagreba u Rijeku na putu za Dalmaciju, Crnu Goru i Albaniju. To svoje putovanje je opisao u knjizi "*A Tour in Dalmatia, Albania, and Montenegro, with an Historical Sketch of the Republic of Ragusa, from the Earliest Times Down to its Final Fall*" u Londonu 1859. godine. (R. ELSIE – W. WINGFIELD; V. KOSTIĆ, 2006, 89-91.)

¹⁹² William Spottiswoode (1852-1883), engleski matematičar i fizičar, lingvist. Putovao je kopnom i posjetio Rijeku i Senj 1860. godine. To svoje putovanje Hrvatskom i kasnije Mađarskom objavio je 1861. godine u svojoj knjizi "*A Tour in Civil and Military Croatia and Part of Hungary*" (Wikipedia - William Spottiswoode; V. KOSTIĆ, 2006, 103-104, 107-108.)

¹⁹³ Emily Anne, vikontesa Strangford (1826-1887). Rođena je u staroj engleskoj obitelji admirala i stručnjaka za hidrografiju Sir Francis Beaufort-a. Udala se je za lorda Strangforda i

odabrana poglavlja venecijanskih eksponenata: Minucci Minuccia, agitatora Paola Sarpi-a,¹⁹⁴ te ex-opata Fortisa.¹⁹⁵ Očito je da bi Jackson morao promijeniti svoje mišljenje da je posjetio senjsku gimnaziju, senjsko sjemenište i visoko bogoslovno i filozofsko učilište u Senju, tada jedno od rijetkih visokih učilišta na jugozapadu Hrvatske u kojem su odgojeni brojni hrvatski intelektualci, pripadnici hrvatske i europske duhovne elite.¹⁹⁶ Njega tu ne zanima kao što je to zanimalo njegova sunarodnjaka J. M. Neala¹⁹⁷ i njegova prethodnika koji je posjetio ove krajeve, ali ne na žalost i Senj,¹⁹⁸ a to je jezik i tradicija Crkve

njihovo vjenčano putovanje je bilo uzduž istočne obale Jadrana. Tada je posjetila Rijeku i Senj. To je opisala u svojoj knjizi *"The Eastern Shores of the Adriatic in 1863, with a Visit to Montenegro."* Poslije smrti svoga muža posvetila se je humanitarnome radu i organizaciji njege bolesnika i ranjenika, te je postigla velike rezultate i priznanja. (V. KOSTIĆ, 2006, 113, 115.)

¹⁹⁴ Fra Paolo Sarpi (1552-1626), mletački redovnik (servit), povjesničar i teolog. Simpatizer je protestantizma i protivnik papina monarhističkoga vladanja Crkvom, posebno nakon što je Rimski kurija odbila tri puta njegovo imenovanje za biskupa. To njegovo raspoloženje podržavala je Venecija iz političkih razloga. Napisao je djelo *Istoria del Concilio Tridentino* (Povijest Tridentskoga sabora), koje mu je za tisak priredio i u Londonu 1619. god. izdao Marko Antun de Dominis, a u kojem iznosi političku pozadinu koncila. Sarpi je autor dviju knjiga povijesti uskoka (*Aggiunta all' Historia degli Uscochi i Supplimento dell' Historia degli Uscochi*) koje su nastavak knjizi *Historia degli Uscochi* Minucia Minucci u kojima na izrazito pristran način opisuju povijest odnosa Mlečana i uskoka.). Kao što je ošro kritizirao papin načina vladanja, tako je kritizirao i protestantske crkve. Do smrti je ostao katolik-reformator i gorljivi mletački patriot. (Z. NOVAK, 2008, PAOLO SARPI)

¹⁹⁵ Govoreći o loretskoj (trsatskoj) kućici i trsatskome svetištu Majke Božje, Jackson ne bira ni sredstva i riječi, pa tako na koncu Hrvate, istina, riječima bivšega opata Fortisa ocrtava kao zaostali i zatucani narod koji vjeruje legendama i koji je puno stoljeća iza Europe, iako i u Engleza–anglikanaca, kako Jackson sam priznaje, ima onih koji s oduševljenjem govore o loretskoj (trsatskoj) kućici. (T.G. JACKSON, 1887, 169).

¹⁹⁶ M. BOGOVIĆ, 1997; M. BOGOVIĆ, 1999, 124-206.

¹⁹⁷ John Mason Neale (1818-1866), ugledni engleski anglikanski klerik ekumenskih pogleda, crkveni povjesničar, teolog, polemičar, propovjednik, duhovnik, pjesnik, pisac, briljantni lingvist koji je govorio 20 jezika. Posebno ga je zanimala povijest i tradicija istočnih crkava, liturgija na narodnom jeziku i glagoljica, odnosno "glagoljanje". Poznat je po svojoj *"History of the Holy Eastern Church"* i svojim opsežnim *"Commentary on the Psalms."* Svoje putovanje po jadranskom primorju koje je poduzeo da bi se osvjedočio o uporbi narodnoga jezika i glagoljice u katoličkoj i pravoslavnim crkvama je opisao u knjizi: *"Notes Ecclesiological and Picturesque on Dalmatia, Croatia, Istria, Styria, with a Visit to Montenegro"*, koja je izišla u dva izdanja: London 1861. i 1873. Inspiriran kršćanskim mučenicima iz Pule napisao je knjigu *"The Daughters of Pola"* London 1861. u kojoj donosi pisma kršćana iz Pule za vrijeme Dioklecijanova progona do kojih je navodno došao za vrijeme boravka u Puli. (V. KOSTIĆ, 2006, 93-94; E. A. TOWLE, 1906.)

¹⁹⁸ Sve je bilo spremno da iz Baške otputuje parobrodom za Senj, ali Nealov sluga Dundić je zakasnio s prtljagom, pa su propustili parobrod. Potom su iznajmili barku s četiri vesla želeći prebaci u Senj. Na putu ih je uhvatila jaka bura, doživjeli su velike valove i velikom mukom su

kojoj je tada bio u Senju na čelu biskup – glagoljaš, bečki student i istaknuti hrvatski teolog i novinar Josip Juraj Posilović.¹⁹⁹ O toj posebnosti u liturgijskom jeziku Rimske Crkve unutar maloga naroda nema ni riječi kao ni o brojnim intelektualcima: profesorima i studentima koji se ovdje školuju i tvore bogatstvo maloga grada i maloga naroda. Kada bi to znao, tada bi se trebao zapitati kako to da potomci "*divljih uskoka*", Slaveni u Senju i pitomi otočani na Krku, kako ga je o tome informirao J. M. Neale opisujući mise na staroslavenskom jeziku u Bogovićima, Sv. Antonu, Poljicama i u Sv. Foški,²⁰⁰ imaju oduvijek isti jezik i tradiciju u svojim crkvama. To je bio jedan od glavnih ključeva rješenja pitanja ne samo slavenstva i romanstva Istre, kvarnerskih otoka i grada Zadra nego i njihove državno – političke pripadnosti šest desetljeća kasnije na mirovnim konferencijama u Parizu i u kuloarima Londona, Pariza, Moskve i Washingtona. Jackson bi vjerojatno uživao slušajući liturgijske napjeve, pjevanje zbora na staroslavenskom i ilirskom (hrvatskom) jeziku uz svirku orgulja i cijeloga orkestra gudačkih instrumenata, ili bi se ugodno zabavio na koncertu "Senjskoga društva skladnoglasja" pod vodstvom kapelnika Wego Broža koji je samo jedan u nizu odličnih i školovanih glazbenika koji su došli iz Češke ili pak iz Beča u Senj i tu službovali kao katedralni orguljaši, skladali i podučavali na gimnaziji, odgojili uvažene glazbenike i hrvatske skladatelje (Novak i drugi).²⁰¹ A još bi se više začudio da je poslušao staru senjsku uskočku pjesmu "Rano rane Senjkinje divojke", u kojoj je opjevana sudbina senjske patricijke iz obitelji Daničić koju su oteli Turci-martolozi kad je išla po vodu podno Vratnika, a potom je oslobodili njezini Senjani - uskoci.²⁰²

Ostaje pitanje gdje su korijeni Jacksonove, odnosno sveopće britanske *a priori* nesimpatije ili pak gnušanja nad uskocima, pa i nad Slavenima (Hrvatima) - stanovnicima ovoga područja. Englesku i uskoke, a time i ovaj dio istočne jadranske obale povezuju dvije poveznice: engleski plaćenici koji sudjeluju na strani Venecije u Uskočkome ratu, a neke od njih je Venecija za

konačno doplovili u neku uvalicu kod Stare Baške. Nakon toga su odustali od namjere da odu u Senj. (V. KOSTIĆ, 2006, 101.)

¹⁹⁹ Josip Juraj Posilović (1834-1914), teolog-bibličar, urednik Katoličkog lista, senjsko-modruški biskup (1876-1894) i potom zagrebački nadbiskup (1894-1914). Odlučno je branio glagoljicu i staroslavenski u liturgiji. I njegovim nastojanjem Parčić je 1893. i 1894. god. u Rimu tiskao glagoljski misal, a u senjskoj bogoslovlji je ustanovio katedru za staroslavenski jezik. Osnivač je brojnih nadbiskupijskih ustanova i pastoralnih akcija. Doveo je u Zagreb isusovce kojima je pomogao izgraditi crkvu i samostan. (S. TOMIĆ, 2009, 1123- 1128.)

²⁰⁰ V. KOSTIĆ, 2006, 97-98.

²⁰¹ A. GLAVIČIĆ, 1997, 229, 249.

²⁰² A. GLAVIČIĆ, 1997, 257-262.

kaznu zbog neposlušnosti i pobune i objesila, te ličnost Marka Antuna de Dominisa, biskupa senjskoga i potom nadbiskupa splitskoga, koji se je suprotstavio autoritetu pape u vodstvu Crkve predlažući svoje viđenje organizacije Crkve. Time je došao u sukob s papom pa je 1616. god. prebjegao u protestantsku Englesku, gdje je primljen s velikim počastima i pažnjom. Tada su Englesku preplavile publikacije u kojima je bilo riječi o de Dominisovu biskupskom djelovanju u Senju i kako je trebao u suradnji s Jospom Rabattom očistiti Senj od "*lopova i zločinaca*," kako je to de Dominis govorio.²⁰³ Iako su neki od engleskih pustolova i putopisaca dali engleskim čitateljima neposredno svjedočanstvo o uskocima koje je bilo sasvim u suprotnosti s već tada negativnom slikom o njima, ipak taj izvještaj nije mogao promijeniti jednostranu i negativnu sliku o uskocima koju je širila Venecija preko svojega poslanstva u Londonu kao i knjiga (Minucci, Sarpi i drugi) koje su se širile Europom. U tome ih je pomagao svojom propagandom i dvor engleskoga kralja Jamesa I., koji je imao interesa podržati Veneciju u sukobu s Austrijom i Španjolskom, dopuštajući Veneciji da u Engleskoj regrutira plaćenike za borbu s uskocima. Zanimanje za to je u Engleskoj bilo iznimno veliko, pa je u borbama s uskocima sudjelovao znatan broj engleskih plaćenika.²⁰⁴ I nizozemski plaćenici su tu našli posla kao mletački najamnici. Očito da je tu u pitanju bio širi kontekst odnosa i sukoba interesa europskih država, a uskoci su postali dio tih problema koji će se u daljnjem razvoju događaja rješavati ratovima na drugim područjima. Iako je problem uskoka bio zapravo problem i pitanje dominacije i nad Jadranom, on je time najednom postao šire europsko pitanje, s međunarodnim aspektima.²⁰⁵ Uskoci su djelovali na rubu Europe i na granici dvaju suprotstavljenih svjetova, koji su se jedino razumjeli u interesnoj

²⁰³ V. KOSTIĆ, 2006, 13-14.

²⁰⁴ Englezi su mogli dobiti tek nakon 1640. god. prave informacije kada je Škot, William Lithgow, zvani "bezuhi Will" objavio svoj putopis *The Total Discourse of the Rare Adventures et Painefull Peregrinations of long Nineteen Years Travyles from Scotland to the most famous Kingdomes in Europe, Asia and Africa* (V. KOSTIĆ, 1967-68, 88-92), gdje jedno poglavlje posvećuje boravku među uskocima 1609., i 1616. god. On opisuje uskoke kao hrabre, hitre Dalmatince koji žive u Senju, Novom i okolici, koji su ga primili srdačno i gostoljubivo. Na drugom putovanju je bio svjedok borbi za Gradišku kada je taj grad branilo svega dvije tisuće uskoka od daleko nadmoćnijega neprijatelja. Lithgow nije sudjelovao u borbama, ali je za to jedan od vojnih zapovjednika tvrđave bio Englez Henry Bruce. Najpoznatiji Englez koji se je borio na strani uskoka bio je Sir Robert Elliot koji je s četiri uskočke barke upao u luku Goro i zaplijenio neku robu, a organizirao je, ili je bar tako tvrdio, sve upade uskoka na teritorij Papinske države. Bio je osobni prijatelj s Vickom Hreljanovićem i s njime je prerušen obišao cijelu jadransku obalu, što mu je kasnije bilo korisno kada je svoje usluge nudio španjolskoj floti kao vrstan poznavatelj svih jadranskih luka. (V. KOSTIĆ, 2006, 15-16.)

²⁰⁵ A. M. GRÜNFELDER, 2003, 214-233.

sferi trgovine, koju su uskoci svojim ratnim i drugim pohodima ometali, skretali ili pak zaustavljali.²⁰⁶ Senj je postao za većinu u Europi ozloglašeno gnijezdo razbojnika, a ta kvalifikacija se je u kasnijim stoljećima proširila i na čitavo jadransko primorje,²⁰⁷ dok je u narodnoj pjesmi, književnosti i romansiranoj povjesnici, posebno domaćoj, postao tvrdo kameno sijelo slavni i nepobjedivih boraca za "slobodu i krst časni." Time su uskoci prerasli u mit koji je u svijetu imao svoje neprijatelje poradi ideologiziranoga načina gledanja njihova djelovanja, ali i prijatelje, što više, i svoje poštovatelje i oduševljene poklonike, posebno u južnoslavenskom okruženju bez obzira na povijesne činjenice i okolnosti. A realnost je bila sasvim drugačija, uvjetovana gospodarskim, strateškim i političkim interesima i odnosima u samoj regiji i šire.²⁰⁸

Sl. 13. Revers i avers Senjske medalje²⁰⁹ (kositar) izdane na spomen povratka grada Senja u Trojednu kraljevinu Hrvatsku (vl. obitelji Lokmer)

Jackson je vjerodostojan predstavnik kolonijalne i imperijalne sile. To dokazuje i svojom oduševljenom impresioniranošću tvrđavom Nehaj, koja ga podsjeća na legitimnost uskočke obrane vlastitoga doma i života. Ali više od toga, on je opčinjen masivnošću zdanja, elegantnošću građevine i tehnikom borbenoga djelovanja. Grafika kojom je prikazao ovu tvrđavu najbolje govori o intenzitetu dojma kojega je Jackson ponio sa sobom iz Senja. Stoga i danas ta

²⁰⁶ I. PEDERIN, 1981-1982, 183-193.

²⁰⁷ U XVII. st. John Gailhard je nazvao čitavo jadransko primorje "gnijezdom razbojnika i divljih zvijeri." (V. KOSTIĆ, 2006, 16.)

²⁰⁸ I. PEDERIN, 1981-1982, 193-201.

²⁰⁹ I. MIRNIK, 1988.

jedinstvena u svijetu građevina plijeni pažnju posjetitelja i zaslužuje da se kandidira za uvrštenje u svjetsku baštinu pod zaštitom UNESCO-a.²¹⁰

Iz ovoga putopisa se jedva može doznati, razlučiti koje je godine Jackson točno boravio u Rijeci, a potom u Senju i Jablancu. Jasno se razabire da je posjetio Rijeku u vrijeme ljeta, kada je u gradu posebno vruće, ali se ne može zaključiti koje je to godine bilo.²¹¹ Izgleda kao vrlo vjerojatno da je Jackson boravio u Rijeci, pa i u Senju godine 1885. što se može razabrati na osnovi podataka koje daje o stanju, funkciji i broju isusovačkih novaka u dvorcu Nova Kraljevica,²¹² kao i s obzirom na Jacksonov opis nadgrobnih ploča položenih u podu crkve sv. Franje u Senju, koje su podignute u zidove crkve tek nakon temeljite obnove-pregradnje, posebno poda crkve 1888. godine.²¹³ Vjerojatno je ovaj boravak u Senju bio u kolovozu mjesecu kada su češće kiše i bure, a tome u prilog govori i vozni red parobroda Krajačeva parobrodarskoga društva za Jablanac²¹⁴ o čemu Jackson govori engleskom preciznošću. Te iste godine je Senjanin, srednjoškolski učitelj engleskoga jezika otputovao u Englesku i Ameriku da se usavrši u jeziku i osposobi za učitelja engleskoga jezika. To mu je omogućilo da uskoro postane lektor engleskoga jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.²¹⁵ Time su udareni temelji hrvatskoj anglistici.

Jackson je impresioniran surovošću klime i krajolika, posebno Velebitskoga kanala, obale Krka okrenute udarima bure, ali i izdržljivošću tamošnjih ljudi – mornara, vještih i izdržljivih pomoraca, koji se ne boje hirova bure i podivljale snage mora, pa dopušta gentlemenski da su možda ti mornari bolji i od pomoraca s istočne britanske obale. Opisi tih ljudi odaju njegovo divljenje muškosti i hrabrosti, a opisi igre mora, s izbijenom kamenom obalom i sunčevim odbljescima odišu jakim smislom za lirski opis pejzaža i u kontrastu su s hladnoćom i osjećajem odvratnosti opisa divljih i surovih krajolika u kojem još uvijek, kako Jackson sugerira, živi duh razbojnika, gusara – uskoka. Opisuje i izgled tih ljudi, muškaraca, posebno onih ispod Velebita i tvrdi da "*su izgledom posve slavenski, i to više nego bilo gdje drugdje, a sasvim su drugačiji od Srba i Crnogoraca,*" što bi trebalo dokazati njihovu slavensku čistoću, nepomiješanost sa starosjedilačkim morlačkim i ilirskim stanovništvom. To i potvrđuje daljnjim fizičkim opisom muškaraca, koji su

²¹⁰ J. LOKMER, 2005, 497-504.

²¹¹ T. G. JACKSON, 1887, 164, 171.

²¹² V. MIKLOBUŠEC, 4/2006, 454.

²¹³ J. CHVALA, 1894, 2; J. FRANČIŠKOVIĆ, 1931, 414; P. TIJAN, 1940, 62-63.

²¹⁴ La VARIETA, 1885.

²¹⁵ R. FILIPOVIĆ, 1980, 237.

"snažni i širokih ramena," i kod kojih prevladava "svjetla kosa, plave oči, svjetlija, ali od sunca jako preplanula koža."²¹⁶

O Jablancu koji je "malom veće mjesto nego što su to druga" i koji "se dići i malom krčmom", gdje su doručkovali, govori kao o selu, koje "ne sadrži ništa što bi imalo bilo vrijedno pažnje." Ipak govori o njegovu nastanku i o povijesti u srednjem vijeku, što je očito popabirčio u nekom od svojih izvora informiranja. Jackson kao arhitekt oštra oka zasigurno je namjerno propustio zapaziti sasvim u sredini luke jednostavnu kasno baroknu crkvu skladna oblika, sagrađenu 1799. godine. Da je zavirio u nju iznenadila bi ga otmjenost i elegancija njezine ponutrice koju je oko 1810. godine²¹⁷ ukrasio štukaturama i skulpturama u štuku Giacomo Sommazzi.²¹⁸ Taj tankočutni švicarski Talijan je po narudžbi domaćih ljudi, Jablančana, oporih, grubih i možda i više "neljubaznih" od onih u gradskome Senju, obogatio unutrašnjost crkve skulpturama četiriju evanđelista i s više reljefa u svetištu crkve, a na pročelju s masivnim kipovima sv. Petra i sv. Pavla. Štoviše, ti od sunca preplanuli ljudi su svoju crkvu ukasili vrijednim kasnobaroknim slikama (ulje na platnu) od kojih je posebno impresivna slika Majke Božje od Milosti. Začudo da Jackson koji vidi i unutarnja raspoloženje ljudi, na stijenama njihova okoliša nije vidio tu malu raskoš u kontrastu s krševitim i surovim krajolikom, kao i sa siromaštvom ostalih građevina, za koje je ustvrdio da "nisu vrijedne pažnje."

Za Karlobag, u koji nije kročila njegova noga, ponavlja ono što ga je najviše impresioniralo dok je čitao povijesne izvore, a to je mletačka osvetnička egzekucija malobrojne uskočke posade. Ustvrdio je da u Karlobagu nema ništa posebno zanimljivoga što bi ga natjeralo da se iskrca i posjeti taj gradić iznad kojega su ruševine one iste utvrde koju su razorili onomad Mlečani. Nije poznato u koje doba dana je parobrod pristao u Karlobagu kada je Jackson krenuo na put iz Raba u Zadar. To je moralo biti u pola bijela dana, pa je zasigurno vidio ovaj mali gradić u potpunosti s lijepim na više katova kućama, s više crkava od kojih se je posebno svojom monumentalnošću isticala župna crkva sv. Karla Boromejskoga²¹⁹ na južnome dijelu luke i kapucinski samostan sa crkvom sv. Josipa.²²⁰ na sjeveru. Da se je iskrcao iz broda i prošetao tim gradićem uživao bi u skalinadi od bijela

²¹⁶ T.G. JACKSON, 1887, 204.

²¹⁷ B. GOJA, 2007, 190.

²¹⁸ K. PRIJATELJ, 1972, 43-56.

²¹⁹ Oštećena je u bombardiranju grada 1943. godine i srušena 1957. godine pri gradnji Jadranske magistrale.

²²⁰ Kapucinski samostan utemeljen je 1710. god. i sagrađen je 1713. god., a crkva sv. Josipa 1714. god. uz potporu cara i kralja Karla VI. kao misijsko polazište u Liku. Arhitektonski sklop crkve i samostana je zanimljiv, posebno po nekim građevinskim rješenjima. (I. LENTIĆ, 1975, 261-262; I. LENTIĆ 1975, 275-276.)

kamena pred baškom župnom crkvom, njezinoj raskoši, prošetao bi malenim, ali mediteranski ljupkim trgom u čijem središtu je bio spomenik, bista generala Antuna Mollinary-a, velikoga dobrotvora puka Vojne krajine,²²¹ rad kipara Ivana Rendića zavidne kvalitete kamena i izvedbe. Zasigurno bi od prolaznika čuo i o popu Šimi Starčeviću²²² njihovu nekadašnjem župniku, vrsnome poznavatelju francuskoga jezika koji je svojim savršenim francuskim jezikom impresionirao i zaustavio i onemogućio bogohulnoga francuskog generala Marmonta²²³ da s konjem uđe u karlobaški hram Gospodnji. A ovaj ga je potom zamolio da bude urednik hrvatskoga izdanja službenoga glasila Ilirskih provincija,²²⁴ da napiše i hrvatsko-francusku gramatiku,²²⁵ ali i gramatiku hrvatskoga jezika.²²⁶ Pohvalili bi se mudri Karlobažani i brojnim knjigama pop Šiminih propovijedi. A u maloj, ali bogatoj knjižnici kapucinskoga samostana sv. Josipa mogao je uživati u značajki odabranim naslovima knjiga raznovrsne tematike na mnogim jezicima uključujući i tu i hrvatski. I kada bi se zasitio knjiga, tada bi u blagovaonici samostana u trenu ugledao malu pinakoteku s brojnim slikama kvalitetnih srednjoeuropskih i mletačkih majstora među kojima je ljupka i snažno dojmljiva Posljednja večera te nekoliko portreta ozbiljnih i u vojnoj opremi austrijskih careva.²²⁷ Nažalost, Jackson je krivo procijenio Karlobag – i nije ga posjetio.

²²¹ Antun MOLLINARY de Monte Pastello, zapovjedni general u Zagrebu i glavnik uprave Hrvatsko-slavonske vojne krajine (1820.-1904.). Na tu dužnost imenovan je 1870., a osnovni zadatak mu je bio provođenje krajiških reformi, koje su trebale dovesti do postupnog razvojačenja Vojne krajine. Tijekom putovanja Krajinom posjetio je Petrinju, Glinu i Kostajnicu i bio proglašen počasnim građaninom tih gradova. (I. GOLEC, 2006, 267.) U Karlobagu je dao izgraditi školsku zgradu kao i u mnogim ličkim mjestima.

²²² Šime Starčević (1784.-1859), svećenik, pop glagoljaš, hrvatski jezikoslovac i teološki pisac. (J. DEROSI, 1997, 141-150.)

²²³ Auguste-Frederic-Louis Viesse de Marmont (1774.-1852), vojvoda od Dubrovnika, francuski maršal; od 1806. god. vojni zapovjednik Dalmacije i Albanije. U vojnom pohodu kroz Liku pobjeđuje austrijsku vojsku te preko Senja, Rijeke, Ljubljane i Graza izbija u Austriju i sudjeluje s Dalmatincima u bitci kod Wagrama i Znojma; od 1809. god. generalni guverner Ilirskih provincija. Proveo mnoge reforme i građevinske zahvate, posebno u Splitu i gradeći prometnice od Zadra do Dubrovnika. Uveo je narodni (ilirski) jezik u osnovne i srednje škole. Nakon pada Napoleona pristao uz Burbone. (F. BARAS, 1984, 11-16.)

²²⁴ »*Télégraph officiel des provinces illiriennes*« je izlazio u Ljubljani na francuskom, slovenskom i hrvatskome jeziku (J. DEROSI, 1997, 142.)

²²⁵ »*Mozin Nova ricsoslovica iliresko-franceska*« tiskana je u Trstu 1812. godine namjenjena hrvatskim časnicima za učenje francuskoga jezika, koja nije poslužila svrsi jer su ilirske provincije uskoro prestale postojati. (J. DEROSI, 1997, 142.)

²²⁶ »*Novu ricsoslovicu ilirsku vojnikskoj mladosti krajicsnoj poklonjenu*« je prva prava gramatika hrvatskoga jezika tiskana u Trstu 1812. godine. (J. DEROSI, 1997, 143.)

²²⁷ Osim portreta Habsburgovaca: Leopolda I., Josipa I. i Karla VI. tu je cijela galerija franjevačkih i kapucinskih svetaca i svetica, te Posljednja večera, (I. LENTIC, 1975, 262-272) koja se u zadnje vrijeme pripisuje talijanskom slikaru Christophoru Tasca. (J. GRIVIC, 2008, 26.)

Sl. 14. Jablanac početkom XX. st. (razglednica vl. J. Lokmer)

Sl. 15. Karlobag, Mollinaryev trg početkom XX. st. (Razglednica, vl. J. Lokmer)

Sl. 16. Senj i okolica: Pogled na grad i Vratnik iz zraka

A isto tako su tri četvrt stoljeća kasnije "narodni osloboditelji" krivo ocijenili ovaj gradić i njegove žitelje. Poput pobješnjelih Mlečana u napadu ideološkoga ludila ili možda grižnje savjesti zbog vjerolomstva i zvjerskoga pogubljenja čitave satnije hrvatskih vojnika, koji su im se iako dobro naoružani predali povjerovavši dobivenoj riječi partizanskoga komesara, natjeravši svoje dojučerašnje partijske drugove zatočene na Golom otoku, a koji su bili na prisilnom radu – izgradnji jadranske ceste - bacili u more ne

samo Mollinaryevu bistu nego i dobar dio crkve sv. Karla Boromejskoga s kostima uglednih pokojnika (Mesić,²²⁸ Starčević i drugi) koji su tu čekali zav trublje Posljednjega suda. Tako je Karlobag, kao i nakon mletačkoga pustošenja, ostao i nakon "oslobođenja" polupustoš koja se i danas osjeća kada se prođe tim gradom. I danas mnogi poput Jacksona prolaze uz Karlobag ili kroz njega, a da se ne upoznaju s tim gradićem koji u svojoj povijesti pamti mnoge patnje razaranja i boli zaborava.

Kako danas razumijeti Jacksona

Neposredni poticaj za izradu ovoga rada nije bila samo ljupkost i dokumentacijska autentičnost Jacksonovih akvarela,²²⁹ kojima kao da se je nadahnjivao tridesetak godina kasnije hrvatski slikar Vladimir Kirin,²³⁰ niti potreba kompletiranja već objavljenoga Kostićeva pregleda opisa grada Rijeke i širega riječkoga područja sve do Senja i Karlobaga u engleskim putopisima, posebno XIX. st., nego i kritičko vrednovanje Jacksonova djela u bitno izmijenjenim društvenim i političkim okvirima i odnosima u kojima danas žive ti krajevi. Time se još jasnije uočava, razlikuje Jackson, arhitekt, konzervator, putopisac od Jacksona uglednoga pripadnika intelektualne, kulturne i političke elite velike imperijalne, kolonijalne sile kakva je tada bila Velika Britanija. To je i prilika da se jasnije uvidi tadašnji položaj opisanih naroda i krajeva, uoči neprolazna vrijednost iznijetih činjenica i Jacksonovih argumenata zbog kojih su ti krajevi i narodi bili, ili su i danas zanimljivi, utjecajnim političkim, društvenim i gospodarskim čimbenicima Europe i svijeta.

Čitatelj ostaje impresioniran Jacksonovim nizanjem povijesnih i geografskih podataka, dobrom pripremom putopisca, znanstvenim bogatstvom izvora, nažalost, kako smo već vidjeli, ne uvijek sklonih objektivno dati, opisati povijest i stvarnost tih krajeva i njihovih stanovnika. Ta činjenica ukazuje na kobnu i dragocjenu potrebu postojanja, stvaranja, čuvanja vlastitih izvora, podataka za pisanje vlastite povijesti, fiksiranja vlastitog povijesnoga sjećanja. Nažalost, u vrijeme uskočke borbe, slave i tragedije nije se to dogodilo na uskočkoj ili pak hrvatskoj strani u smislu sustavnoga i objektivnoga skupljanja podataka, nisu se sačuvali ni jači tragovi, osim danas samo fragmenata

²²⁸ Pop Marko Mesić (1640-1713), župnik u Brinju, predvodnik borbe za oslobođenje Like od Turaka, povjerenik karlovačkog generalata u oslobađanju Like 1683. god. Suzbio je turske napade na Liku 1692. i 1693. godine. Umro je i pokopan u Karlobagu. (R. LOPAŠIĆ, 1989.)

²²⁹ Očekivati je da će se naći mogućnosti da se ti crteži vide i u Rijeci, odnosno na širem riječkom području.

²³⁰ Vladimir Kirin (1894-1963), hrvatski slikar i ilustrator. Slikao je vedute hrvatskih, posebno dalmatinskih gradova, kao i gotovo sve hrvatske narodne nošnje.

nadgrobnih spomenika i junačkih narodnih pjesama koje su zabilježene ne samo u hrvatskim krajevima²³¹ nego i u središnjoj Europi gdje su Senjani i potomci uskoka ratovali u obrani privatnih i državnih interesa Habsburgovaca.²³² Izučavanje arhiva drugih naroda i zemalja koji su posredno i neposredno bili uključeni u ove sukobe svakim danom osvjetljava novim svjetlom i objektivizira tu povijest punu boli, krvi, suza i patnji zbog izgubljenih ljubljenih osoba, topla doma, mira duše i srca, gubitka i nepoštovanja osnovnih ljudskih prava, daje joj neku drugu dimenziju koja uključuje grubo, bezosjećajno i potpuno neprihvatljivo ponašanje velikih sila u obrani isključivo svojih interesa i egoističnoga stjecanja novih i što boljih pozicija. Stoga se, s pravom, nakon obnove hrvatske državne neovisnosti očekuje da će hrvatski povjesničari istražiti sve dostupne izvore relevantne za hrvatsku povijest, pa tako između ostalih i turske, španjolske, njemačke, austrijske i drugih zemalja arhive i knjižnice i objaviti tu originalnu građu i konačno dati objektivnu, dokumentiranu i povijesno utemeljenu sliku uskočke, kao i čitave hrvatske povijesti. A ne samo to, već se očekuje da će ta svoja istraživanja objaviti u časopisima i drugim izdanjima, u domaćim (svakako i stranim), te da će tako objavljenu građu poslati u sve velike svjetske knjižnice²³³ i arhive koji su ponajčešći izvori informacija svjetskim političarima, znanstvenicima, kulturnim djelatnicima i novinarima, publicistima. To je svojevremeno isto činila i Venecija preko svojih poslanstava, pa su njihove informacije i njihova povjesnica tih razdoblja i danas temeljni dokumenti za izučavanje i naše povijesti. Danas smo, zahvaljujući suvremenim tehnologijama komuniciranja i informiranja, pozvani izraditi specijalizirane internetske stranice, javno dostupne baze podataka s originalnim dokumentima u digitaliziranom obliku, čime će svijet upoznati našu davnu i noviju prošlost, ali i sadašnjost, kojoj prijete naš zaborav i opasnost da nam drugi opet pišu povijest.

²³¹ A. MIJATOVIĆ, 1983; A. KAČIĆ-MIOŠIĆ, 1983, 286-291, 403-404.

²³² S. BOTICA, 1990, 143-162.

²³³ Nažalost, vrlo mali broj hrvatske knjižne građe se nalazi u velikim svjetskim knjižnicama (British Library, Library of Congress, Bibliotheque National de France, Ruskoj nacionalnoj knjižnici, Austrijskoj nacionalnoj knjižnici), a koje su od posebnoga značaja za hrvatsko pozicioniranje u svijetu. Dok neke države (Bugarska) desetljećima šalju po jedan (obvezni) primjerak sve svoje tiskane građe u neke od ovih knjižnica (London, Washington), a druge (Srbija) svoju građu u velikom broju i po izboru, Hrvatska to ne čini sustavno (razmjeno) i u malom broju primjeraka. Ni hrvatska sveučilišta ne čine puno na tom planu. Ipak zauzimanjem malobrojnih hrvatskih intelektualaca u inozemstvu, njihovih prijatelja u Hrvatskoj i pojedinih autora hrvatskih izdanja te knjižnice se ipak popunjavaju strateški zanimljivom građom iz Hrvatske. Nešto bolja je situacija s Vatikanskom knjižnicom koja ima dobar fond hrvatskih izdanja zahvaljujući izdavačima iz redova Katoličke crkve.

Mnogo toga u ovom Jacksonovom putopisu upućuje na promišljanje nije li ova knjiga, osim što je bila zanimljiva sladokuscima željnih saznanja o novim, nepoznatim kulturnim spomenicima i doživljaja egzotičnih krajeva, ipak mogla imati i drugi cilj. Ako i nije radio tu knjigu po narudžbi, Jackson je tim putopisom dao mnogo argumenata političkim čimbenicima koji će bitno utjecati na njihovo ponašanje tijekom I. svjetskog rata i nakon njega, odnosno pri stvaranju novih država na tlu propale Austro-ugarske monarhije.

Usprkos svemu ova knjiga je svojevrsni pogled Europe, poglavito anglosaksonske, britanske visokorazvijene sredine, na naše krajeve, gradove i cijeli region, te daje onu sliku koja nam je zasigurno nedostajala, daje sliku nekoga tko nije nimalo sentimentalno vezan za te kamene goleti uz more i robusne sunarodnjake, daje odnos između ljubavi i pristrane objektivnosti, gledano s pozicija interesa, intelektualne, kulturno-povijesne (ne)zainteresiranosti, ali i svojevrsne nadmoćnosti.

Ova knjiga, kada se očisti od svih povijesno – političkih pristranosti, ima za nas veliko dokumentarno značenje, ali nam daje i svu (ne)objektivnost shvaćanja i optike učenoga, dobro ugladenoga Britanca koji, dok promatra opisane krajeve, nikada ne zaboravlja, odnosno uvijek vodi računa isključivo i jedino o interesima svoje zemlje.

Pouka je to koja i danas vrijedi ne samo u politici već i šire: od vrednovanja i stalnoga preispitivanja vlastitoga geostrateškog i geopolitičkog položaja, resursa, kulturne baštine preko gospodarskog interesa, posebno u nekim granama (npr.: turizam, proizvodnja hrane, gospodarenje i upravljanje ekološki očuvanim prostorom, morem i zalihama pitke vode), do preispitivanja i stalnoga oblikovanja suvremenoga vlastitoga nacionalnog identiteta kao zaštite osobnosti pojedinca, naroda i države, posebno pri ulazu u moderno političko i gospodarsko europsko i svjetsko zajedništvo.

Literatura

- AUSTROUGARSKA – brodarske tvrtke, Austrijski Lloyd (<http://public.carnet.hr/fame/hrvat/ah-s.html#ah~lloyd>).09.11.2003
- Radojica F. BARBALIĆ, Brodarstvo u Senju i Podgorju kroz prošlost, *Senjski zbornik*, 4, Senj, 1970, 5-16.
- Radojica F. BARBALIĆ, Doprinos parobroda "Hrvat" stvaranju obalne linijske plovidbe na Jadranskom moru, *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1990, 261-266.
- Rusell BARRINGTON, Through Greece and Dalmatia, A Diary of Impressions Recorded by Pen&Picture, London, 1912.
- Joško BELAMARIĆ, Europski dalekozor, *Vijenac*, br. 329 od 26. listopada 2006. (<http://www.matica.hr/Vijenac>)

- Joško BELAMARIĆ, *Sir Thomas Graham Jackson, Motivi hrvatskog Jadrana na crtežima i akvarelima 1882-1885*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2009.
- Giovanni BEMBO, http://it.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Bembo
- Gordana BENIĆ, Engleski akvareli dalmatinske prošlosti, *Slobodna Dalmacija*, 20.08.2006. (www.slobodna-dalmacija.com/20060820/nedjeljna-prilog)
- Giuseppe BENZONI, Bembo Giovanni (http://www.treccani.it/Portale/DICIONARIO-BIOGRAFICO_DEGLI_ITALIANI_VOL22_011087.xml)
- Miroslav BERTOŠA, *Jedna zemlja, jedan rat: Istra 1615.-1618.*, Istarska naklada, Pula, 1986.
- Miroslav BERTOŠA, De Franceschi, Carlo (<http://www.istrapedia.hr/hrv/561/de-franceschi-carlo/istra-a-z>)
- Slaven BERTOŠA, Uskočki rat (<http://www.istrapedia.hr/hrv/1198/uskocki-rat/istra-a-z/>) - Venier (<http://www.istrapedia.hr/hrv/1216/venier/istra-a-z/>)
- Mile BOGOVIĆ, Antun de Dominis, *Hrvatski biografski leksikon*, 3 (Č-D), Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1993, 492.
- Mile BOGOVIĆ, Senjska katedrala u biskupskim izvješćima za Rim i u postupcima za biskupska imenovanja, *Senjski zbornik*, 22, Senj, 1995, 81-94.
- Mile BOGOVIĆ, Sadržaj izvješća senjsko-modruških biskupa u Rim od 1602. do 1919. godine, *Senjski zbornik*, 23, Senj, 1996, 161-196.
- Mile BOGOVIĆ, Spisi o Franji Račkom u Biskupskom arhivu u Senju, *Senjski zbornik*, 24, Senj, 1997, 131-140.
- Mile BOGOVIĆ, *Povijest visokoškolske izobrazbe u biskupijama senjskoj i modruškoj ili krbavskoj do 1940. godine*, Sakralna baština Senj, Senj, 1999.
- Mihovil BOLONIĆ, Uskoci i otok Krk, *Senjski zbornik*, 8, Senj, 1980, 343-354.
- Stipe BOTICA, Pjesme o senjanima u Erlangenskom rukopisu iz 1720. godine, *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1990, 143-162.
- Catharine Wendy BRACEWELL, Žene kod uskoka: Književni likovi i stvarnost, *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1990, 177-186.
- Catharine Wendy BRACEWELL, *Senjski uskoci. Piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*, Barbat, Zagreb, 1997.
- Marijan BRADANOVIĆ, *Nepoznati Omišalj, Katalog zbirke Lapidarij, pregled povijesti i kulturnopovijesni vodič gradića i okolice*, općina Omišalj, Omišalj, 2002.
- Maja BRATANIĆ-ČIMBUR, Doprinos Aleksandra Lochmera englesko-hrvatskoj leksikografiji, *Senjski zbornik*, 8, Senj, 1980, 243-247.
- Josip BRATULIĆ, Petar ŠIMUNOVIĆ, *Prezimana i naselja u Istri*, Druga Knjiga, Narodonosna statistika u godini oslobođenja, prema Cadastre national de l'Istrie i drugi izvori, Pula, Rijeka, 1985.
- Riccardo CAIMMI, *La Guerra del Friuli, altrimenti nota come Guerra di Gradisca o degli Uscocchi*, Libreria Editrice Goriziana, Gorizia, 2007.
- Silvano CAVAZZA – Giorgio CIANI, *I Rabatta a Gorizia*, Libreria Editrice Goriziana, Gorizia, 1996.
- Josip CHVALA, Crkva sv. Franje u Senju, *Viesti društva inženira i arhitekata*, Zagreb, 1894, 1-2.

- Paškval CVEKAN, *Trsatsko svetište Majke Milosti i franjevci njeni čuvari*, Trsat, 1985.
- F. COLASANTI, CATERINA Corner (Cornaro), regina di Cipro (http://www.treccani.it/Portale/Dizionario_Biografico_degli_Italiani_Vol22_011087.xml)
- Lovorka ČORALIĆ, Senjani u Veneciji od 15. do 18. stoljeća, *Senjski zbornik*, 20, Senj, 1993, 79-101.
- Lovorka ČORALIĆ, Iseljavanje stanovnika Modruša i njihov život u Veneciji u 15. i u prvoj polovici 16. stoljeća, *Senjski zbornik*, 21, Senj, 1994, 79-100.
- Lovorka ČORALIĆ, Nedjeljka BALIĆ NIŽIĆ, Iz hrvatske vojne povijesti – Croati a cavallo i Soldati albanesi, njihova bratovština i gradivo o njezinu djelovanju od 1675. godine do sredine XVIII. stoljeća, *Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 24, 2006, 71-30.
- Lovorka ČORALIĆ, Mletački časnici, svećenici, građani – tragom Barana u Zadru (XVII. – XVIII. stoljeće), *Radovi zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, Zadar, 50, 2008, 147-192.
- Francesco CORNER, http://it.wikipedia.org/wiki/Francesco_Corner
DEL SAGGIO storico della Contea di Gorizia, Parti due, Gorizia, 1773.
- Damir DEMONJA, Prilog interpretaciji crkve Sv. Franje u Senju, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 22, 1998, 23-33,
- Julije DEROSI, Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević, *Senjski zbornik*, 24, Senj, 1997, 141-150.
- Miroslava DESPOT, Tvornica duhana u Senju, njen postanak, razvoj i prestanak rada (1894-1945). Prilog privrednoj povijesti Hrvatskog primorja, *Senjski zbornik*, 6, Senj, 1975, 407- 420.
- Francis DRAKE, - http://www.hr.wikipedia.com/Francis_Drake, 24.10.2009.;
- Francis DRAKE, http://en.wikipedia.org/wiki/Francis_Drake, 13.12. 2009.
- Robert ELSIE, William Wingfield. A Tour in Albania, <http://www.albanianhistory.net/texts/19/AH1853.html>
- Josip FARIČIĆ, Otok Pag na starim kartografskim prikazima, *Geoadria*, 8/1, Hrvatsko geografsko društvo - Zadar, Odjel za geografiju, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2003, 47-126,
- Rudolf FILIPOVIĆ, Aleksander Lochmer, utemeljitelj hrvatske anglistike, *Senjski zbornik*, 8, Senj, 1980, 235-242
- Sabine FLORENCE – FABIJANEC, Trgovački promet Kvarnera na Jadranu krajem srednjega vijeka, *Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 25, 2008, 103-152.
- Alberto FORTIS, *Put po Dalmaciji* (priređio Josip Bratulić), Globus, Zagreb, 1984.
- Josip FRANČIŠKOVIĆ, Crkva Sv. Franje u Senju, *Bogoslovska smotra*, 19, 4, Zagreb, 1931, 411-423.
- GIUSTINIANI Family, (<http://www.maltagenealogy.com/Librod'OrodellaMediterranean/Giustiniani.html>)
- Ante GLAVIČIĆ, Iz starije prošlosti senjske glazbe (1842-1962), *Senjski zbornik*, 24, Senj, 1997, 227-252.

- Ante GLAVIČIĆ, Rano rane senjkinje divojke, Stara uskočka pjesma iz Senja, *Senjski zbornik*, 24, Senj, 1997, 253-266.
- Bojan GOJA, Clemente i Giacomo Somazzi i kuća kontea Nikole Portade u Zadru – arhivska istraživanja i doprinosi, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 31 2007, 189-198.
- Ivica GOLEC, Čitaonice Banske krajine u kontekstu sazrijevanja stranačko-političke scene na krajiškom području (1873. - 1881.), *Časopis za suvremenu povijest*, 38, Zagreb, 2006, 267-296.
- Josip GRIVIĆ, Kapucini, kapucinski samostan u Karlobagu, *Vila Velebita*, 15 (107), Gospić, 2008, 24-26.
- Borislav GRGIN, Senj i Vinodol između kralja Matijaša Korvina, Frankapana i Venecije (1465 – 1471), *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 28, Zagreb, 1995, 61-70.
- Anna Maria GRÜNFELDER, Senjski kapetan Kaspar Raab i Senjski uskoci, *Senjski zbornik*, 9, Senj, 1981/82, 163-182.
- Anna Maria GRÜNFELDER, Marko Antun de Dominis- diplomatski posrednik (1599-1602), *Senjski zbornik*, 22, Senj, 1995, 237-248.
- Anna Maria GRÜNFELDER, Senj i njegovi kapetani, Prilog povijesti austrijske uprave u Vojnoj krajini u 16. stoljeću, *Senjski zbornik*, 23, Senj, 1996, 141-160.
- Anna Maria GRÜNFELDER, Senj i rat protiv uskoka, *Senjski zbornik*, 24, Senj, 1997, 49-84.
- Anna Maria GRÜNFELDER, Senjski uskoci u "povijesti svakodnevice", *Senjski zbornik*, 28, Senj, 2001, 105-128.
- Anna Maria GRÜNFELDER, Senjski uskoci u borbi za samobitnost grada Senja – U povodu 400. obljetnice smrti Josipa Rabatte (31. prosinca 1601.), *Senjski zbornik*, 28, Senj, 2001, 129-138.
- Anna Maria GRÜNFELDER, Uskočki rat međunarodni aspekti, *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2003, 211-258.
- Vera HUMSKI, Plemička porodica Hreljanovića, *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1999, 241-246.
- Frederick Hammlton JACKSON, *The Shores of the Adriatic, the Austrian side, the Küstenlande, Istria, and Dalmatia*, London, 1908.
- Thomas Graham JACKSON, *Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cetigne in Montenegro and the Island of Grado*, Oxford, 1887, Vol. III, digitalizirano izdanje. (<http://www.archive.org/details/dalmatiaquarnero03jackuoft>)
- JACKSON, <http://www.istrianet.org/jackson>
- Thomas Graham JACKSON – V. GJUKIĆ-BENDER, *Sir Thomas Graham Jackson Hrvatski motivi na crtežima i akvarelima 1882.-1885.*, Knežev dvor, Dubrovnik, 6. rujna – 10. listopada 2006.
- Thomas Graham JACKSON – V. GJUKIĆ-BENDER, *Hrvatski motivi na crtežima i akvarelima 1882.-1885. – Croatian motives in drawings and watercolours 1882-1885.* [Katalog izložbe], Split, 2006.
- JADROLINIJA, Page1a: Ships Built Before 1911. (<http://www.simplonpc.co.uk/Jadrolinija1.>)

- Ivan JURKOVIĆ, Catherine Wendy Bracewell, *Senjski uskoci. Piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*, prev. Nenad Popović i Mario Rossini, ur., Drago Roksandić, Barbat, Zagreb 1997., XII+312 str. (prikaz), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i Društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 17, 1999, 246-252
- Ivan JURKOVIĆ, *Turska opasnost i hrvatski velikaši – knez Bernardin Frankapan i njegovo doba*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 17, 1999, 61-83.
- Ivan JURKOVIĆ, *Šesnaestostoljetna hrvatska raseljenička kriza i moderna sociološka terminologija*, *Društvena istraživanja*, 14, 4-5, 2005, 759- 781.
- Ivan JURKOVIĆ, *Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet*, *Povijesni prilozi*, 31, 31, 2006, 39-69.
- Ivan JURKOVIĆ, "Veliki i osobit razbojnik" u službi pape – Petar Kružić, kapetan najjužnijeg dijela protuosmanskoga obrambenog sustava Hrvatske, *Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 25, 2008, 153-181.
- Andrija KAČIĆ-MIOŠIĆ, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Zbornik Kačić, Split, 1983.
- Damir KALOĐERA, A. Lochmer – autor prve pedagoške gramatike engleskog jezika na hrvatskom, *Senjski zbornik*, 8, Senj, 1980, 255-261.
- Zlatko KARAČ, *Tragovi bizantskog urbanizma u Hrvatskoj*, *Prostor*, 3, 2(10), Arhitektonski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 285-298.
- Vjekoslav KLAJIĆ, *Krčki knezovi Frankapani*, Matica hrvatska, Zagreb, 1901.
- Vjekoslav KLAJIĆ, *Povijest Hrvata*, Knjiga četvrta, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1973.
- Mira KOLAR, *Senjanin Josip Gržanić, pravaški političar u obnovi Senja i Hrvatske*, *Senjski zbornik*, 22, Senj, 1995, 267-292.
- Mira KOLAR, *Senjski gospodarstvenik i političar Drago Vlahović*, *Senjski zbornik*, 24, Senj, 1997, 151-168.
- Mira KOLAR, *Senjska željeznica*, *Senjski zbornik*, 26 (1999), Senj, 1999, 247-284.
- Mira KOLAR, *Senjska Trgovačko-obrtnička komora 1875.-1924. (I. dio)*, *Senjski zbornik*, 28, Senj, 2001, 153-182.
- Mira KOLAR, *Senjska Trgovačko-obrtnička komora 1875.-1924. (II. dio)*, *Senjski zbornik*, 29, Senj, 2002, 155-186.
- Veselin KOSTIĆ, *Jedan Škot među uskocima početkom XVII. veka*, *Senjski zbornik*, 3, 1967-1969, 88-92.
- Veselin KOSTIĆ, *Rijeka i okolica u starim engleskim putopisima – Rijeka and the Rijeka Region in Old English Travel Books*, Adamić, Rijeka, 2006.
- Mithad KOZLIČIĆ, *Stoljetno slobodarstvo senjskih pomoraca*, *Senjski zbornik*, 10-11, Senj, 1984, 264-276.
- Milan KRUHEK, *Utvrde Senjske kapetanije u XVI. st. stoljeću*, *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1990, 93-112.
- Ivan KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih zgradah i t.d. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1891.

- Ivan KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, Grad Senj, Fotografske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2009. (http://arhinet.arhiv.hr/_DigitalniArhiv/IvanStandl/Senj.htm)
- Emil LASZOWSKI, *Gorski Kotar i Vinodol dio državnine knezova Frankopana i Zrinskih, mjestopisne i povijesne crtice*, Matica hrvatska, Zagreb, 1923.
- Juraj LENKOVIĆ, <http://www.vojska.net/hrv/zivotopis/l/lenkovic/juraj/>
- Ivy LENTIĆ, Inventar kapucinskog samostana u Karlobagu, *Senjski zbornik*, 6, Senj, 1975, 261-274.
- Ivy LENTIĆ, Inventar kapucinske crkve Sv. Josipa u Karlobagu, *Senjski zbornik*, 6, Senj, 1975, 275-284.
- Ivy LENTIĆ – KUGLI, Kuća Jurja Demellija na senjskoj "Cilnici", *Senjski zbornik*, 9, Senj, 1981-1982, 203-208.
- Aleksandar Šandor LOCHMER, *Engleska čitanka sa zbirkom engleskih trgovačkih listova za mlade pomorce i za školu s obilnim hrvatskim tumačem*, Senj, 1899.
- Aleksandar Šandor LOCHMER, *Englesko-hrvatski rječnik*, Senj, 1906.
- Aleksandar Šandor LOCHMER, *O engleskom izgovoru*, Senj, 1906.
- Aleksandar Šandor LOCHMER, *Gramatika engleskoga jezika za školu i samouke*, Senj, 1909.
- Aleksandar Šandor LOCHMER, *Džepni rječnik hrvatskoga i engleskoga jezika: sa točnim izgovorom svake riječi*, Senj, 1911.
- Juraj LOKMER, Ex - voto Kvirina Desantića, patricija senjskoga u crkvi Majke Božje Goričke u Baški, *Senjski zbornik*, 32, Senj, 2005, 95-116.
- Juraj LOKMER, Tvrđava Nehaj – spomenik svjetske baštine, Prijedlog za uvrštenje tvrđave Nehaj u UNESCO-ov popis svjetske baštine, *Senjski zbornik*, 32, Senj, 2005, 497-504.
- Juraj LOKMER, Barokni oltari i druga kamena oprema katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije u Senju, *Senjski zbornik*, 33, Senj, 2006, 133- 192.
- Radoslav LOPAŠIĆ, *Dva hrvatska junaka: Marko Mesić i Luka Imbrišimović*, pretisak izd. iz 1888. god., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1989.
- Stefano LUCCHINI, ... *Per le Vie di Tolmezzo*, Turismo FVG, Tolmezzo, 2009.
- Irvin LUKEŽIĆ, *Fijumanske priče*, Rijeka, 1991.
- Ivo LUKŠIĆ, Bura u Senju, *Senjski zbornik*, 6, Senj, 1975, 467-494.
- Enver LJUBOVIĆ, *Gradski i plemićki grbovi Senja*, Senj, 1998.
- Enver LJUBOVIĆ, Senjski plemići i uskoci Hreljanovići i njihovi grbovi, *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2003, 149-155.
- Ivo MARDEŠIĆ, Thomas Graham Jackson i Zadar, Stogodišnjica dogradnje zvonika Prvostolnice Sv.Stošije (1893-1993.), *Zadarska smotra*, 4-5, 1993, 11-24.
- Ivo MARDEŠIĆ, Politika i estetika kod britanskih putopisaca o Dalmaciji u 19. stoljeću, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 36(26), Zadar, 1997, 155-167.
- Predrag MARKOVIĆ, Mramorni reljefi venecijanske radionice Bon u Senju i krčki knezovi Frankopani, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 30/2006, 9-28.
- Auguste Frederic Louis Vieesse de MARMONT, *Maršal Marmont Memoari*, priredio i preveo Frano Baras, Logos, Split, 1984.

- Radmila MATEJČIĆ, *Put u prošlost, Dolasci senjskih uskoka u Rijeku*, Adamić, Rijeka, 2000, 205-213.
- Robert MATIJAŠIĆ, Kandler, Pietro (<http://www.istrapedia.hr/hrv/1300/kandler-pietro/istra-a-z>)
- Robert MATIJAŠIĆ, *Nezakcij - Antika* (<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1887>)
- Josef MATUZ, *Osmansko carstvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- Kristina MIHOVIĆ, *Nezakcij, Prapovijest* (<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1887>)
- Anđelko MIJATOVIĆ, *Senjski uskoci u narodnoj pjesmi i povijesti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1983.
- Anđelko MIJATOVIĆ, Petar Kružić – kliški i senjski kapetan, *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1990, 25-34.
- Valentin MIKLOBUŠEC, Drugi dolazak isusovaca u Hrvatsku, (III. dio), *Obnovljeni život*, 61, 4, 2006, 427- 459.
- Minuccio MINUCCI, *Historia degli Uscochi scritta da Minvcio Minvci arcivescovo di Zara. Co i progressi di quella Gente fino all' anno M. DC. II. e continuata dal P.M. Paolo dell' Ordine de' Servi, e Teologo della Serenissima Republica di Venetia. Sino all' Anno M.DC.XVI., In Venetia, M.DC.LXXXIII.* ([http:// books.google.hr/books](http://books.google.hr/books))
- Ivan MIRNIK, Senjska medalja iz godine 1872., *Senjski zbornik*, 15, Senj, 1988, 135-138.
- Francesco da MOLIN, http://it.wikipedia.org/wiki/Francesco_Da_Molin
- Carlo MORELLI DI SCHÖNFELD, *Istoria della Contea di Gorizia*, Vol. III., Gorizia, 1855.
- Branko NADILO, Mnogobrojna stradanja utvrde u Karlobagu, *Grđevinar*, 53, 12, 2001, 809-815.
- Zrinka NOVAK, Ideološke veze Marka Antuna de Dominisa i Paola Sarpija, *Povijesni prilozi*, 35, Zagreb, 2008, 209-217.
- PAOLO SARPI, Catholic Encyclopedia, [http:// home.newadvent.org](http://home.newadvent.org)
- PASQUALIGO, Libro d'Oro della Nobilità Mediterranea, <http://www.gen-marenostrum.com/pagine-lettere/letterap/pasqualigo>.
- Tito PASQUALIS, *I luogi della storia del Friuli Venezia Giulia*, Centro Studi Friulani, Udine, 2008.
- Andrew Archibald, PATON, *Highlands and Islands of the Adriatic, Including Dalmatia, Croatia, and the Southern Provinces of the Austrian Empire*, Chapman and Hall. (1st Ed.) 1849.
- Dragutin PAVLIČEVIĆ, Senj u narodnom pokretu godine 1883., *Senjski zbornik*, 8, Senj, 1980, 31-44.
- Ivan PEDERIN, Gospodarski i ideološki pristup uskočkome ratu i uskočkome mitu, *Senjski zbornik*, 9, Senj, 1981-1982, 183-202.
- Claudio POVOLO, CORNER, Francesco (http://www.treccani.it/Portale/DIZIONARIO_BIOGRAFICO_DEGLI_ITALIANI_Vol29_013326.xml)
- Bare POPARIĆ, *Povijest senjskih uskoka*, Matica hrvatska, Zagreb, 1936.
- Kruno PRIJATELJ, Doprinosi aktivnosti švicarskih štukatura u Hrvatskoj, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 1-2, 1972, 43-56.

- Doroteja PRPIĆ, Kroti se snaga senjske bure, *Vila Velebita*, 15(107), Gospić, 2008, 8-9.
- Franjo RAČKI, Prilog za poviest hrvatskih uskoka (ANONIM, Dialogo:Giovanni et Antonio), *Starine*, 9, 1877, 172-256.
- Milan SIJERKOVIĆ, *Senj sunce grije, bura vije*, Ogranak Matice hrvatske, Senj, 2007.
- Ruth SIMON, *Habsburg, Venice and the Ottoman Empire in 1600. / Habsburg, Venedig, und Osmanen um 1600.*, Humboldt University Berlin, Berlin, 1998.
- Tade SMIČIKLAS, *Poviest hrvatska*, Zagreb, 1879. (http://www.archive.org/stream/poviest_hrvatska00smigoog/)
- Gligor STANOJEVIĆ, *Senjski uskoci*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1973.
- Petar STRČIĆ, Frankapan, Bernardin Ozaljski, *Hrvatski biografski leksikon*, 4, E-Gm, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1998, 399-401;
- Petar STRČIĆ, Frankapan, Nikola IX. Tržački, *Hrvatski biografski leksikon*, 4, E-Gm, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1998, 419-421.
- Petar STRČIĆ, Frankapan, Stjepan III. (II.) Modruški, *Hrvatski biografski leksikon*, 4, E-Gm, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1998, 422-424.
- Zvezdan STRIKA, "Catalogus episcoporum et archiepiscoporum urbis Iadertinae" arhidakona Valerija Ponteja, *Radovi Zavoda za povijest znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zadar, 2006, 81-185.
- Ferdo ŠIŠIĆ, *Hrvatska povijest, Drugi dio: od godine 1526. do godine 1790.*, M. H., Zagreb, 1908. (http://wikisource.org/wiki/Hrvatska_povijest_Drugi_dio_Poglavlje_VIII_hr)
- Mladen ŠVAB, Habsburgovci, Ferdinand I., *Hrvatski biografski leksikon*, 5, Gn-H, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002, 362-367.
- Tonči TADIĆ, Sredozemlje u ratu 16. st. – godine uvoda i sraz kod Lepanta, (<http://nautica.st/index.>)
- TIEPOLO, (http://www.treccani.it/Enciclopedia_online)
- Pavao TIJAN, *Hrvatski kulturni spomenici*, Senj, JAZU, Zagreb, 1940.
- Stjepan TOMIĆ, Pregled rađanja sustavne dogmatske misli na hrvatskom jeziku u Katoličkom listu (1849-1870) s posebnim osvrtom na polemike o papinoj nezabludivosti (nastavak VII.), *Marulić*, 6, Zagreb, 2009, 1110-1128.
- Eleanor A. TOWLE, *John Mason Neale*, D.D., a Memoir, London, New York, Bombay, 1906.
- Vesna TUDJINA – GAMULIN, Marko Antun de Dominis, *Hrvatski biografski leksikon*, 3 (Č-D), Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1993, 494-497.
- La VARIETA, No.: 19, 09. Agosto 1885.
- Mirko VALENTIĆ, Turski ratovi i hrvatska dijaspora u XVI. stoljeću, *Senjski zbornik*, 17, Senj, 1990, 45-60.
- Ivana VELČIĆ, Aleksandar Lochmer među prvim piscima udžbenika za engleski jezik, *Senjski zbornik*, 8, Senj, 1980, 249-253.
- Melita VILIČIĆ, *Arhitektonski spomenici Senja*, JAZU, Rad 360, Zagreb, 1971.
- Melita VILIČIĆ, Utvrde grada Senja u doba senjskih uskoka, *Senjski zbornik*, 8, 335-342.

Melita VILIČIĆ, Izgled Senja i senjskih zidina u doba uskoka, *Senjski zbornik*, 15, 1988, 77-90.

Šimun VULINOVIĆ – ZLATAN, *Šibenik i okolica/T. G. Jackson*, [S. l.], 1990.

Sonja WILD – BIĆANIĆ, *British Travellers in Dalmatia 1757-1935., Plus a little more about Dalmatia today*, Fraktura, Zaprešić, 2006.

John Gardner WILKINSON, *Dalmatia and Montenegro with a Journey to Mostar in Herzegovina and Remarks on the Slavonic Nations; the History of Dalmatia and Ragusa; the Uscoacs; &c. &c.*, in Two Volumes, London, 1848.

Andrija ŽMEGAČ, Kaštel Nehaj kraj Senja, *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, Zagreb, 2000, 19-29.

Zahvala

Zahvaljujem gospođi Loreti Bašić koja mi je svojim savjetima i iskustvom prevoditeljice pomogla pri prevođenju i izradi ovoga rada.

SENJ, THE USKOKS AND THE BURA IN THE TRAVELOGUE OF
SIR THOMAS GRAHAM JACKSON AT THE END OF THE 19th CENTURY

Summary

During the 19th century there was especially increased interest in the eastern Adriatic coastline by English travel writers. Their motives for travelling varied: from getting to know 'exotic' regions, discovering unknown European culture heritage, even to recording the conditions and relations of political forces after the collapse of the neighbouring Ottoman Empire and the strengthening of self-consciousness of the Slavic peoples within the Austro-Hungary monarchy. Especially interesting for them was the history of the Uskoks, they came to Senj, where with luck they found the locations connected to the events. British architect, historian, conservator and writer Sir Thomas Graham Jackson (1835-1924) travelled, many times (1882, 1884 and 1885) to the eastern Adriatic coast from Boka Kotorska and Cetinje, and in 1885 he was in Senj. Jackson wrote with documentary precision about the people and river regions and with pictures, he noted architectonic monuments, historical events and natural phenomena. He published this is his work: *Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cetigne in Montenegro and the Island of Grado*, which was printed in Oxford in 1887. Jackson's description of Senj and the Velebit coast to Karlobag is scant, especially in comparison with the descriptions of the Dalmatian towns and islands of Kvarner. His interest in Senj is based on some historical sources of Senj's Uskoks, primarily those of Venice, and his travelogue description of Senj in the shadow of the great stories about the history of the Uskoks which does not bring anything new, only refreshing and updating the old arguments and positions, and now it is all in the new function of the eastern policy of the British Empire. However, his descriptions, if you reject the historical-political comments, do contain valuable information and testimony about those regions and the people. Therewith to get an insight into the views and opinions of others or strangers. This is the documentation that with the authority of Jackson's extraordinary personality shaped public opinion of English-speaking areas and beyond. Today, these attitudes and opinions of many, perhaps strange, some incomprehensible, largely historically unfounded and partly objectionable, but these are attitudes that are significantly influenced by the political decisions of Great Britain and the United States at the end of 19th during the 20th century, which can be recognised today in the policies and procedures of these countries. This paper provides the translation parts of Jackson's travelogue, which is related to Kvarner, Velebit, the town of Senj and the coast all the way to Karlobag (without the islands of Kvarner) and the history of Senj's Uskoks and review of all economic, political and cultural relations and the situation in Senj and Croatia that could be conditioned by the attitudes and claims that Jackson has in his travelogue. It is also the view of the era and circumstances of this travelogue as well as comments and explanations of Jackson's certain points of view, claims and animosity, enabling a better understanding of not only this but his actions and the history of the Uskoks in the light of recent historical evaluation and research. It attempts with an objective critique and historical facts to refute some of the biased and historically unsubstantiated opinions, but also understands Jackson, and give objective reasons for such. This is an opportunity to give an overview of the local history and heritage, which, unfortunately, is little known and is under valued not only in the Croatian but also in the European context.

Keywords: Senj, Jablanac, Karlobag, Velebit canal, Senj Uskoks, bura, T.G. Jackson